

Konfesní právo – Téze k přednáškám 2013/2014

Prof. JUDr. Jiří R. Tretera, Doc. JUDr. Záboj Horák, Ph.D.

1. Pojmy konfesní právo a konfese. Konfesní právo v systému náboženských práv

Konfesní právo, nazývané v některých zemích **státním právem církevním**, je oborem právní vědy, který pojednává o *právních předpisech státu, týkajících se vyznávání náboženství nebo náboženské víry*. Jde o předpisy vydané státem jako suverénem na svém území, tak o ustanovení mezinárodních smluv, k jejichž plnění se stát zavázal.

Konfesí neboli **vyznáním** se rozumí

- 1) příslušnost jednotlivce k určité církvi nebo náboženské společnosti nebo
- 2) tato církev nebo náboženská společnost sama.

Konfesněprávní předpisy upravují

1) oprávnění jednotlivce vyznávat některou náboženskou víru sám anebo společně s jinými (tedy **právo na osobní konfesí**), což zahrnuje i právo nevyznávat žádnou náboženskou víru (*být bez vyznání čili bezkonfesní*), a

2) **právní postavení náboženských konfesí** (vyznání), tj. církví a náboženských společností jako institucí.

V konfesně neutrálních státech zajišťují tyto předpisy jak

- 1) náboženskou svobodu jednotlivce, tak
- 2) náboženskou svobodu institucionální.

Místo konfesního práva v systému náboženských práv

Někteří právní konfesionalisté zařazují konfesní právo do soustavy tzv. **náboženských práv**, tj. práv upravujících vyznávání a organizaci náboženské víry, tedy právních systémů s náboženským prvkem, a to právních systémů státních i nestátních. K náboženským právům patří konfesní právo, církevní právo a právo náboženských společností.

Církevní právo dělíme na

- **katolické církevní právo** (synonymně: katolické kanonické právo),
- **pravoslavné církevní právo a anglikánské církevní právo** (pravoslavné, anglikánské kanonické právo),
- **církevní právo reformačních církví** (evangelické církevní právo, právo církve československé husitské).

Právo náboženských společností dělíme na

- židovské,
- islámské,
- další.

Součástí církevního práva i práva náboženských společností bývá i jejich vzájemná **komparace**. Již od 19. století byly vydávány u nás i v zahraničí monografie pod názvem „Katolické a evangelické právo církevní“.

2. Vyučování konfesního práva v českých zemích. Cizojazyčné ekvivalenty pojmu konfesního práva

Historický proces vyčlenění konfesního práva ze soustavy církevního práva

Konfesní právo se jako obor právní vědy *via facti* rozvíjí v různých zemích již od dob osvícenského absolutismu v 18. století, zpočátku v rámci širším způsobem pojímaného oboru církevního práva, kde se konfesněprávním předpisům věnovala pozornost společně s předpisy

kanonického práva katolické církve a vnitrocírkevními předpisy evangelickými. Čas od času byl na výuku státních konfesních předpisů kladen větší důraz než na vlastní předpisy církevní.

Postupně, s růstem státního zákonodárství týkajícího se věcí církevních nebo náboženských a náboženské svobody jednotlivce, se konfesní právo vydělilo ze širším způsobem pojmávaného církevního práva jako samostatný obor ať již pod názvem státní církevní právo, nebo pod přesnějším názvem právo konfesní.

Zařazení konfesního práva jako předmětu do vysokoškolského studia v českých zemích

Na právnické fakultě české Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze je konfesní právo výslovně uvedeno poprvé v přednáškovém curricula pro zimní semestr akademického roku 1912/1913. Předmět se nazýval „*rakouské právo konfesní*“ a přednášky v něm držel doc. JUDr. Antonín Hobza.¹

K úplnému vydělení tematiky konfesního práva z obecného práva církevního však ani za první republiky československé nedošlo. Na právnické fakultě Univerzity Karlovy mu vyučovali mu profesori Kamil Henner, Antonín Hobza, Vratislav Bušek² a Josef Tureček, každý v rámci některého z církevněprávních oborů, tehdy rozvinutého do bohatého vějíře různých podoborů, zčásti povinných, zčásti s povahou povinně výběrového vědeckého semináře. Státní zkouška z církevního práva byla skládána současně se státní zkouškou z římského práva.

V československé a české právnické literatuře je už od dob první republiky dáována přednost výrazu konfesní právo před synonymně chápaným „státním církevním právem“.³ Objevuje se i výraz „státní konfesní právo“.⁴ V uvedené výuce se pokračovalo i v letech 1945–1949.

V době potlačení církevněprávních oborů na právnických fakultách v době marxistickoleninského totalitního systému se kromě zmínek v obecných dějinách státu a práva konfesní právo uplatnilo výjimečně. Příkladem byl nepovinný vědecký seminář „Vztah státu a církve“, který na pražské právnické fakultě až do svého odchodu do důchodu vedl prof. Josef Tureček.

Od roku 1990 přednáší konfesní právo v rámci obnoveného studia církevního práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy JUDr. J. R. Tretera, od roku 1993 jako docent jmenovaný pro obor církevního práva. Od roku 1997 se konfesní právo přednáší na této fakultě vedle několika oborů církevního práva jako obor samostatný, s vlastní zkouškou. Konfesní právo bylo v průběhu devadesátých let rozšířeno jako předmět i na ostatní právnické fakulty i na některé teologické fakulty v České republice.

Cizojazyčné ekvivalenty k pojmu konfesní právo

slovensky: konfesné právo,⁵

polsky: prawo wyznaniowe,

¹ Viz HORÁK, Záboj, *Právnická fakulta Univerzity Karlovy a výuka církevního práva za první Československé republiky*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (edit.), *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě*, sv. I, Univerzita Karlova v Praze, Nakl. Karolinum, Praha, 2010, s. 303.

² Prof. Vratislav Bušek později, až do roku 1938, převážně na právnické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě.

³ Např. BUŠEK, Vratislav, *Historický úvod do československého práva konfesního*, in: BUŠEK, V.–HENDRYCH, J.–LAŠTOVKA, K.–MÜLLER, V., *Československé církevní zákony*, Praha, Kompas 1931, s. 1–58,

TUREČEK, Josef, *Kapitoly z konfesního práva čsl.*, Praha, nákladem vlastním 1936, 161 s.,

TRETERA, Jiří Rajmund, PŘIBYL, Stanislav, *Konfesní právo a církevní právo*, Praha, J. Krigl 1997, 331 s.,

PŘIBYL, Stanislav, *Konfesněprávní studie*, Brno, L. Marek 2007, 261 s.,

VALEŠ, Václav, *Konfesní právo, průvodce studiem*, Plzeň, A. Čeněk, 2008, 240 s.

⁴ HOBZA, Antonín, TUREČEK, Josef, *Úvod do práva církevního*, Praha, 1929

⁵ Viz časopis *Tribunál, informácie a články z kánonického a konfesného práva*, vydává Nadácia knazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, Spišská Kapitula, ed. Ján Duda.

německy: dříve Konfessionsrecht nebo Bekenntnisrecht, v současné době Staatskirchenrecht nebo Religionsgemeinschaftenrecht,

anglicky: state ecclesiastical law (GB), state law on Churches (USA), law and religion,

maďarsky: állami egyházjog,

španělsky: derecho eclesiástico del estado,

francouzsky: droit ecclésiastique civile,

italsky: diritto ecclesiastico dello stato.

3. Postavení konfesního práva v systému právních věd

Konfesní právo obsahuje část, která je mu vlastní jen jemu, a to předpisy o církvích,⁶ a část, v níž se stýká či překrývá s jinými právními obory, což je v systematice vědních oborů zjevem nikoliv ojedinělým.

Konfesní právo zkoumá právní předpisy, týkající se církví a náboženské svobody, i takové, které patří také do předmětu jiných právních oborů, pod zorným úhlem svého hlediska, zařazuje je do společné soustavy a zkoumá souvislosti, jdoucí napříč jednotlivými obory.

Konfesní právo a ústavní právo

Pokud jde o ústavní právo, vychází konfesní právo z jeho ustanovení jako všechna ostatní právní odvětví; má s ním část společné materie, a to pokud jde o ustanovení o základních náboženských svobodách jednotlivců i jejich kolektivů.

Konfesní právo a správní právo

V minulosti byla zdůrazňována blízkost konfesního práva vůči právu správnímu. Samo řízení o uznání nebo registraci církve a náboženské společnosti má obvykle ráz správního řízení. Církví se mohou týkat správní předpisy školské, zdravotnické, v oboru sociálních služeb apod.

Vcelku však nelze konfesní právo zařadit do dogmatiky správního práva.

Konfesní právo a trestní právo hmotné

Předmětem zkoumání trestního práva hmotného jsou také předpisy ochraňující spravedlivé zájmy občanů a jimi tvořených církví ve věcech svobody víry a náboženství. Jde především o skutkové podstaty trestných činů a přestupků, chránících jednotlivce i celky před hanobením z důvodu náboženské příslušnosti či vyznání.

Konfesní právo a trestní právo procesní

V trestním právu procesním hraje roli

1. účast církví na péči o osoby ve vazbě či ve výkonu trestu odnětí svobody,
2. zajištění služebního (zpovědního a jemu podobného) tajemství osob vykonávajících duchovní službu, a
3. přejímání společenské záruky církví za odsouzené a účast církví na resocializačním procesu.

Konfesní právo a občanské právo

V občanském právu hmotném jde o postavení právnických osob odvozených od církví, některá specifika jejich majetkového práva a otázky právní způsobilosti fyzických osob.

V právu rodinném jde

⁶ Zákony o církvích jsou jakýmsi malými „kodifikacemi“ konfesního práva. V současné době platný zákon o církvích č. 3/2002 Sb. má 36 paragrafů.

1. o ustanovení týkající se církevních sňatkových obřadů s účinností před státem (vzhledem k alternativní formě uzavření sňatku) a
2. záležitostí právní ochrany dětí ve věcech náboženského vyznání a výchovy.

Konfesní právo a právo pracovní

Jde o rozdíl mezi služebním poměrem pracovníků v duchovní sféře (duchovních a jejich pastoračních asistentů) a pracovním poměrem ostatních zaměstnanců církví (a právnických osob odvozených od církví).

Konfesní právo a církevní právo

Právo církevní dodává konfesnímu právu část pojmoslovného materiálu. Jde zvláště o termíny používané v právních systémech více církví, kterými se církevní právo zabývá a často provádí i jejich komparaci. Tyto termíny, týkající se církevního života, nejsou ve světském právu (konfesním právu) definovány a jsou jakoby „vyextrahovány“ z církevního práva jednotlivých církví.

Příklady: pojmy duchovní, resp. kazatel, církev, náboženská společnost, duchovní služba, zpovědní a jemu podobné tajemství, pastore (pastorační péče). *Odborník ve světském právu včetně práva konfesního se na těchto místech neobejde bez znalosti církevního práva.*

4. Dělení konfesního práva

a. Vnitrostátní konfesní právo

Každý stát má své *vlastní konfesní právo*, tj. má své předpisy, které se týkají záležitostí církví a náboženských společností, včetně mezinárodněprávních předpisů a smluvních závazků státem převzatých. Proto rozlišujeme české, slovenské, německé, britské, rakouské, polské a jiné konfesní právo.⁷

Své vlastní konfesní právo mají *de facto* i státy, které svůj systém vztahu církví a náboženských společností ke státu označují jako odlukový. Základem jejich konfesního práva jsou právě předpisy o způsobu provedení odluky. Tím se jednotlivé „odlukové“ státy navzájem od sebe liší, existují různé druhy odluky státu a církve, odluka státu a církve (církví) není jednoznačný pojem.

Státy, hlásící se k principům náboženské svobody, připravují konfesněprávní normy zpravidla v součinnosti s těmi, jichž se týkají.

Není vyloučeno, aby církve byly v rámci legislativního procesu, zejména ve stadiu přípravy návrhů zákonů, konzultovány. Tedy může být připuštěno, aby se vyjadřovaly přímo a nebyly nuceny tak činit prostřednictvím politických stran.

Konfesní právo smluvní

Církve mohou být i stranami *smluvního vztahu* se státem, resp. jeho jednotlivými orgány, a to i tam, kde nepůjde o mezinárodní smlouvu. Může jít o jednotlivé církve či jejich organizační složky na území státu (např. o biskupské konference katolické církve v jednotlivých zemích) nebo o svazy církví (např. o ekumenické rady církví v jednotlivých zemích).

Pokud jde o smlouvy mezi státem a jednotlivými církvemi resp. jejich složkami bez mezinárodněprávní subjektivity, případně mezi státem a svazy církví bez mezinárodněprávní subjektivity, hovoříme o **konfesním právu smluvním**.⁸ Právo konfesní se tedy dělí na **mezinárod-**

⁷ Viz např. KRUKOWSKI, Józef, *Polskie prawo wyznaniowe*.

⁸ Současně jsou součástí církevního práva té které církve, v případě mezinárodně organizovaných církví pak součástí jejich partikulárního církevního práva (viz TRETERA, J. R. – PŘIBYL, S., *Konfesní právo a církevní právo*, Praha 1997). Viz také DOE, Norman, PUZA, Richard (eds.), *Religion and Law in Dialogue: Coventantal*

ní konfesní právo a vnitrostátní konfesní právo. Součástí vnitrostátního konfesního práva jsou právní předpisy státu, přijaté závazky z mezinárodního práva konfesního, závazky z mezinárodních smluv uzavřených s Apoštolským stolcem a závazky ze smluv uzavřených na vnitrostátní úrovni se svazy církví, jednotlivými církvemi a náboženskými společnostmi a s místními orgány církví.⁹

b. Mezinárodní konfesní právo

Také mezinárodní společenství, tj. společenství většího počtu jednotlivých států (a Apoštolského stolce jako mezinárodněprávního subjektu), vytváří *multilaterálními mezinárodními smlouvami* právo, které se zabývá právním postavením církví a náboženských společností a zajištěním výkonu svobody víry a náboženství.

Konfesní právo konkordátní

Pokud jde o *dvoustranné mezinárodní smlouvy mezi Apoštolským stolcem a jednotlivými státy*, jsou předmětem právního odvětví, které se nazývá **právem konkordátním**, a to bez ohledu na to, zda se tyto smlouvy nazývají konkordáty (což se v minulých staletích stávalo jen výjimečně a je výjimkou až dosud) nebo jinak (konkordáty obvykle nesou oficiálně názvy jako **smlouva, úmluva, konvence**). Výjimečným případem konkordátní úmluvy je **modus vivendi**, použitý jen v několika málo případech.

5. Pojem „církev a náboženské společnosti“

Pro jednotlivé konfese ve smyslu náboženského společenství se v zemích střední Evropy používalo a v některých dosud používá tradičně zdvojeného výrazu „**církev a náboženské společnosti**“.

Pojem církev byl původně spjat výlučně s náboženským společenstvím křesťanským.¹⁰ Podobná společenství jiná než křesťanská se ve středoevropské právní tradici nazývají náboženskými společnostmi.¹¹ Které z obou tradičních a konfesními zákony používaných označení ta která církev či náboženská společnost použije, je otázkou její svobodné volby. Uvedená alternativa není závazná (exkluzivní), takže existuje *i třetí možnost*: v názvu náboženského společenství, která státní konfesní zákon označuje za „církev a náboženské společnosti“, se nemusí objevit žádné z obou uvedených označení.¹²

Celý název církev nebo náboženské společnosti státem uznané resp. registrované je chráněn. Žádná církev nebo náboženská společnost nesmí užívat názvu, který již byl některé z nich přiznán. Církev a náboženské společnosti mohou mít takto chráněny i alternativní názvy.¹³

V této souvislosti bývá kladena otázka: je možné vyhovět přání, aby některým náboženským společenstvím nebyla přiznána svobodná volba použít výrazu „církev“? Ve státě, v němž je státní ingerence do vnitřních záležitostí církví a náboženských společností nepřípustná, nemůže být uplatněna ani zde. Kdo by stanovil podmínky (které jsou svou podstatou teologického rázu) a kdo by o nich rozhodoval? Státní orgány nemohou řešit teologický spor. Na rozdíl od

and Non-covenantal Cooperation between State and Religion in Europe, Peeters, Leuven – Paris – Dudley, 2006.

⁹ Příklad: biskupská konference, zastupující katolické diecéze (a to jen diecéze a jiné územní jednotky naroveň diecézím postavené, nikoliv však exemptní řeholní řády a kongregace) na určitém území.

¹⁰ Etymologicky je odvozen od řeckého *Kyrios* (Pán) ve významu Ježíš Kristus, obsaženého v biblickém (novozákonním) obratu *ekklésia tú Kyriú* (shromáždění Pánovo).

¹¹ Německy: *Religionsgesellschaft*, na rozdíl od širšího pojmu *Religionsgemeinschaft*.

¹² Viz TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2002, s. 70.

¹³ Tamtéž, s. 71.

celého názvu církve či náboženské společnosti nelze pouhý výraz církev, případně náboženská společnost, prohlásit za chráněný (vyhrazený jen některým vyznáním).

Místo zdvojeného výrazu „církev a náboženské společnosti“, který je z tradičních důvodů užít v českých zákonech o jejich postavení (a také ve slovenských zákonech) a který má na mysli jednu a tutéž právní entitu, se v teorii konfesního práva užívá sjednocených výrazů.

V úvahu přichází výraz **konfese** nebo **náboženská společenství**,¹⁴ případně protestantský výraz **denominace** (z lat. *denomināre*, pojmenovat).¹⁵

Nic nebrání tomu, aby se v odborném textu používal po předchozím upozornění užít i slovní zkratku „církev“ pro církev i náboženské společnosti. A tak budeme i zde v dalším textu užívat této slovní zkratky, s výhradou případů citace oficiálního názvu a textu jednotlivých zákonů.

6. Náboženský konfesní stát a konfesní stát à rebours

V současné vědě konfesního práva se rozlišují dva **typy vztahu státu a církví** (dva konfesněprávní systémy: státy konfesní a státy nekonesní čili světské.

V případě konfesních států rozlišujeme:

A) Náboženský konfesní stát (konfesní stát klasický)

Názvem konfesní stát je označován takový typ státu, v němž vykonavatelé státní moci upřednostňují jedno náboženství nebo jen jedno náboženské vyznání (jeden směr v rámci určitého náboženství), případně skupinu dvou či více náboženství a vyznání, kdežto jiná náboženství nebo vyznání nebo stav bez náboženského vyznání buď 1) zcela vylučují, nebo 2) pouze tolerují.

Podle uvedených kritérií se rozlišuje mezi **netolerančními** a **tolerančními** konfesními státy. Tolerance v konfesních státech bývá zpravidla značně omezená. Poskytuje se jen některým vyznáním a náboženstvím a *eo ipso* znamená nerovnoprávnost tolerovaných církví nebo náboženských společností s církví či náboženskou společností preferovanou.¹⁶

V současné době lze řadit k náboženským konfesním státům Izrael, řadu islámských zemí v Africe a Asii, a podle některých znaků také Indii.

B) Konfesní stát à rebours, tj. opačné orientace

Ke konfesním státům jsou řazeny v klasifikaci běžné v současné vědě konfesního práva i takové státy, které povýší ideologii, jejíž součástí je *ateismus*, do postavení, jaké v klasických konfesních státech mělo nějaké náboženství, náboženská víra či vyznání.

I v tomto případě jde o nadprávi zjednané jedné ideologii, která má

1. rysy nápadně se podobajícími religiozním,
2. vyhraněný názor v náboženské oblasti, v tomto případě ovšem s negativním předznamenáním.

¹⁴ Německy: *Religionsgemeinschaften*, polsky: *związki wyznaniowe*, anglicky: *religions*.

¹⁵ Viz TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2002, s. 70.

Prof. Pavel Filipi však přiznává pojmu *denominace* užší výměr: „Takto někdy bývají označovány některé protestantské církve podle svého typického důrazu, kterým se odlišují od jiných ... Tímto specifickým označením se jakoby vyrazují z obecné rodiny protestantismu a tak to bývá často i vnímáno. Nicméně není zásadní důvod činit rozdíl mezi *denominací* a *církví*. ... (FILIPÍ, Pavel a kol., *Malá encyklopedie evangelických církví*, Praha, 2008, s. 44)

¹⁶ Stupeň tolerance a nerovnoprávnosti může být rozličný. Proto dělení konfesních států na toleranční a netoleranční je výpovědí o formálně právním charakteru konfesního upořádání státu a nikoliv vyjádřením tolerance ve smyslu životního postoje.

Tak „komunistické státy byly v podstatě konfesními státy *à rebours* (opačné orientace), protože místo oficiálního náboženství vnucovaly celé společnosti ateistickou ideologii.“¹⁷ Zajištění nadpráví marxisticko-leninské ideologie jako tzv. „vědeckého“ světového názoru, jehož neodmyslitelnou součástí byl ateismus, bylo ještě před dvaceti léty v socialistických státech východní a střední Evropy dáno nejen faktickým diktátorským postavením komunistické či jinak nazývané marxistické politické strany, ale v řadě případů též ústavněprávním zakotvením její „vedoucí úlohy“¹⁸ a řadou dalších ustanovení tvořících právní řád těchto států.

Ve východní Asii žije početná část lidstva dosud v několika takových konfesních státech „à rebours“; na americkém kontinentu se s ním dodnes setkáváme na Kubě.

Když se zamyslíme nad vnějšími projevy vládní ateistické ideologie v marxistických státech, nezřídka zjistíme, že nepostrádají jistých kultických prvků. Některé projevy běžného občanského kultu v nich totiž přebujely (někdy se říká, že „atrofovaly“) do podoby, záměrně nahrazující klasické náboženské kultické projevy, s nepochybným cílem je vytlačit a nahradit. Tak např. *prvomájové průvody*, při nichž byly nesený obrazy nebo taženy vozy s papírovými sochami „klasiků marxismu-leninismu“¹⁹ velmi připomínaly křesťanská náboženská procesí s ikonami a soškami světců i mimokřesťanské náboženské průvody s modlami (sochami bohů) na ramenou. Také občanské *vítání občánků do života* (po nichž už nenásledoval křest) a obřady povinného *občanského sňatku* kopírovaly jednotlivé církevní, resp. kultické obřady.

Jak komunisté přizpůsobovali v jednotlivých zemích podrobnosti státního ateistického kultu zvykům dosavadního hlavního vyznání té které jimi ovládané země, je evidentní na příkladu někdejší Německé demokratické republiky, tj. země, která v době svého založení roku 1949 měla téměř 90 % evangelickou většinu. Záhy začala být konfirmace, důležitá náboženská událost v životě dospívajícího evangelíka, zatlačována důrazně prosazovaným občanským, ve skutečnosti marxisticko-leninským „zasvěcováním mládeže“, zvaným *Jugendweihe*.

Přítomnost na veřejných schůzích a manifestacích, kde komunističtí řečníci přednášeli svá „kázání“ a kde se společně zpívaly politické písně, byla prakticky povinná (nejen pro komunisty, ale i pro ostatní zaměstnance státních a družstevních podniků, studenty, učně, žáky). Přicházeli i mnozí důchodci – někteří z přesvědčení, jiní ze strachu. Mnohé z veřejně a společně zpívaných písní (např. *Píseň práce*, *Internacionála*, *Z národů ač jsme různých*), měly nápevem i slovy ráz religiózního chorálu.

Sdělování ateistické nauky bylo součástí běžného vyučování, speciálně v těch předmětech, které to měly v osnovách. Mnoho věřících učitelů ztratilo místo, aby snad žáky nějak neovlivnili. Věřícím bylo až na ojedinělé výjimky bráněno studovat pedagogiku.

V komunistických zemích byl ovšem výkon některých náboženských svobod připouštěn, zejména samotný výkon „kultu“, tedy konání pouhých obřadů, zejména uvnitř kostela. Veřejné projevy náboženského smýšlení a víry byly „zatlačeny a uzavřeny do kostelů a sakristií“.²⁰ Církve a náboženské společnosti se ocitly v ghettu.

V různých komunistických zemích byl stupeň této „tolerance“ různý, což opět připomíná uvedený starší vzor konfesního státu. Navíc ale zde šlo výrazně o „toleranci“ dočasnou. Teo-

¹⁷ KRUKOWSKI, Józef, *Aktuální otázky polského konfesního práva*, in: *Revue církevního práva* č. 11 - 3/98, s. 150.

¹⁸ V ČSSR se tak stalo k 11. 7. 1960 tímto ustanovením Ústavy: „Vedoucí silou ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.“ (čl. 4 ú.z. 100/1960 Sb.) Ke zrušení tohoto ustanovení došlo až k 28. 11. 1989.

¹⁹ Obrazy „klasiků marxismu-leninismu“ se užívaly spíše v zemích s pravoslavnou tradicí (tj. s tradicí obrazů světců, nikoliv však jejich soch), papírové sochy „klasiků marxismu-leninismu“ se vozily v průvodech v zemích převážně katolických (tj. s tradicí obrazů i soch světců).

²⁰ Sakristie je místnost umístěná zpravidla z boční strany kněžiště (presbytáře), tedy čelní strany chrámu, určená k přípravě duchovních i jejich pomocníků na bohoslužby.

rie vyučovaného oboru, zvaného „vědecký komunismus“, se neskrývala s tím, že určitá tolerance k „uspokojování náboženských potřeb“²¹ jisté „zaostalé“ části obyvatelstva je pouze součástí momentální taktiky světového komunistického hnutí, kdežto jeho dlouhodobá strategie směřuje k úplné likvidaci náboženství.

V Albánii došlo v době místní „kulturní“ revoluce 1967/1968 k potlačení zákonné existence všech církví a náboženských společností (jedné noci zatloukli socialističtí mládežníci vchody do kostelů všech církví i do mešit, což byl akt více než jenom symbolický). Faktický stav se promítl roku 1976 do ústavního zákazu jakýchkoliv projevů náboženského života. Albánští komunisté tehdy předběhli ostatní komunisty v zavedení „netolerančního“ konfesního státu à rebours, a to nejen přední protagonisty ateismu jako bylo tehdejší Československo a jeho vzor, Sovětský svaz. Předčili v tomto směru i svého velkého protektora, Čínskou lidovou republiku.

Za podobnou skupinu jako jsou konfesní státy à rebours můžeme označit **státy s jedinou vládnoucí ideologií**, jejíž součástí není sice výslovný ateismus, ale opět určité **kvazireligiózní předznamenání**.

Příkladem nad jiné zřejmým byl stát zbudovaný na ideji „kultu krve a půdy“, tj. diktatura nacionálně socialistické dělnické strany v Německu (1933–1945) a na územích, které Německo během jím vyvolané druhé světové války okupovalo.

7. Nekonfesní státy odlukový a kooperační. Pojem laický stát

Druhým typem konfesněprávních systémů vedle států konfesních jsou státy nekonfesní čili světské.

V moderních státech zvítězila idea náboženské svobody a tedy i postulát konfesní (nikoli však hodnotové) neutrality státu. Od státu zaměřeného na podporu jisté konfese a tedy s touto konfesí se **identifikujícího** se přešlo ke státu konfesně neutrálnímu, tj. **světskému** neboli *sekulárnímu*. Předpokladem je **neidentifikace** takového státu se žádným vyznáním, náboženskou vírou či ateistickou ideologií.

V teorii konfesního práva jsou rozlišovány dva modely nekonfesního státu: odlukový, tj. tam, kde byla, zpravidla revolučním způsobem, zavedena a legislativní cestou vyhlášena úplná odluka státu a církví, a model kooperační, kde stát i po odcírkevňení spolupracuje s církvemi ve věcech společného zájmu. Oba typy nekonfesního státu, jak kooperační, tak odlukový, vystupují ve vztahu k církvím neutrálně a jednají s nimi na základě principu **parity**, tj. rovnosti.

A) Odlukový stát.

Jde o stát, který omezuje kooperaci s náboženskými společenstvími na minimum; někdy se aspoň proklamativně takové kooperace zříká. „Model odluky se uplatňuje především v západoevropském a americkém prostoru ve vztahu ke křesťanským církvím.“²² Způsob provedení odluky státu a církví a její obsah je se velmi liší případ od případu. Pouhá **finanční**

²¹ Obrat „uspokojování náboženských potřeb“ byl a je vnímán jako urážka věřících. Nedoporučujeme jeho užívání. Víra není spotřební zboží. Věřícímu obvykle pouhá účast na kultovních úkonech nestačí k realizaci jeho osobnosti; náboženství prostupuje celou osobností. Proto i práce věřících v církevních zdravotnických a charitních zařízeních jsou součástí vyznávání víry. Podobně zavádějící je označení, že někdo je „nábožensky založený“.

²² Viz FILIPI, Pavel a kol., *Malá encyklopedie evangelických církví*, nakl. Libri, Praha 2008, heslo „odluka církve (církví) a státu“, s. 105–107.

nezávislost církví na státu není ještě odlukou. Také v mnohých státech kooperačního typu stát finančně církev nepodporuje vůbec nebo jen ve zcela nepatrné míře.

Ve snaze po bližší klasifikaci rozlišují někteří autoři mezi odlukou církvím přátelskou a nepřátelskou.

Prototypem přátelské odluky je americká, zavedená prvním dodatkem ústavy USA z roku 1791. Ten nepřipouští, aby stát na území USA zaváděl nebo podporoval jednotlivá náboženská vyznání. Iniciátorem této nejstarší odluky byli v 18. století přední političtí myslitelé americké revoluce, zpravidla vyznávající protestantství.²³ Odluka iniciovaná katolíky byla zavedena v Brazílii (1890).

Za církvím nepříznivou formu odluky byla považována druhá odluka francouzská z roku 1905, následovaná roku 1911 Portugalskem a vzápětí na to Mexikem. Tento typ odluky, hodnocený často jako dobový projev proticírkevního afektu, během let doznalo značného zmírnění. Po uznání církevního školství ve Francii a počátku jeho podpory státem na počátku páté republiky (1958) je často nahlíženo na oba systémy nekonfesního státu, odlukový i kooperační, jako na systémy stále se sbližující (**konvergující**).

Tzv. odluka sovětského typu (z ledna 1918) nebývá do uvedené klasifikace zahrnována, neboť šlo jen o vnější proklamaci, za níž se skrýval systém státu ideologického, jak jsme jej popsali již dříve.

B) Kooperační stát

Je modelem mezi nekonfesními státy převažujícím. Vztah mezi státem a církvemi lze v naprosté většině demokratických států označit jako neidentifikaci za současné kooperace, zejména v záležitostech obecného prospěchu (školství, zdravotnictví, sociální péče).

Potřeba kooperace celé společnosti s církvemi a náboženskými společnostmi a jejich přiměřené podpory je založena i na zkušenosti veřejné prospěšnosti vlastní náboženské činnosti církví. Podporuje-li stát dílčí zájmy skupin občanů, pak i v tomto případě jde o skupinu jistě významnou a nezanedbatelnou.

Někdy se setkáme s případy světského kooperačního státu, v němž není paritní systém uplatněn důsledně. Jde např. o dvě země na britských ostrovech: v Anglii (bez Walesu) je anglikánská Church of England označována jako církev *zavedená* nebo *zřízená* (*established church*), ve Skotsku má podobné postavení presbyteriánská Church of Scotland. Ve skutečnosti je náboženská svoboda v Anglii a Skotsku tak rozsáhlá, že se tyto země příliš neliší od států s důsledně uplatňovaným paritním systémem.

Poslední evropskou zemí s církví výslovně označenou jako státní bylo Švédsko. To se na základě zákona švédského parlamentu z roku 1997 změnilo k datu 1. 1. 2000, k němuž bylo postavení švédské luterské církve jako státní církve zrušeno.

„Koordinovaná odluka“ v Německu

Výraz *Trennung* je použit také v právních předpisech Spolkové republiky Německo, a to již od jejího založení roku 1949. V právní teorii se v německém případě používá výrazů „koordinovaná“ resp. „kooperovaná“ odluka. Stát, v němž má většina církví postavení veřejnoprávní korporace a který pro tyto církve vybírá od jejich členů církevní daň, nelze však řadit v pravém slova státům odlukovým v pravém slova smyslu, ale ve skutečnosti patří ke kooperačnímu modelu světského státu.

Právní instituce užívané současně ve státech odlukových i kooperačních.

Je zajímavé, že některé konfesněprávní jevy jdou napříč uvedenou klasifikací konfesněprávních systémů.

²³ Tamtéž, s. 106.

Civilní účinnost církevního sňatku může být zakotvena i ve státě odlukovém (USA), zatímco některé kooperační státy mají uzákoněn obligatorní civilní sňatek (Německo).

Mezinárodní smlouvy s Apoštolským stolcem bývají uzavírány oběma typy států.

Vojenská duchovní služba je zavedena téměř ve všech těchto státech. Je součástí konfesně-právního systému všech členských států Severoatlantického obranného společenství (NATO) s výjimkou Turecka.

Pojem laický stát

Pojem „laik“ ve svém původním významu znamená křesťana, který není duchovním, tj. pokřtěného člena církve, který není ordinován (vysvěcen) za duchovního či kazatele. V tomto významu je užíván i v recentním církevním právu různých církví, včetně katolického práva kanonického. V přeneseném významu (v běžné mluvě) znamená neodborníka.

V konfesním právu se někdy se výraz *světský* či *nekonfesní stát* zaměňuje výrazem **laický stát**, tedy ve smyslu zcela odlišném od původního významu tohoto slova a jeho používání v církevní (tj. původní) i v běžné mluvě. Používá se pro odlukový stát ve Francii (tam je tento pojem přímo uveden v Ústavě) i kooperační stát v Itálii. V českém prostředí nebyl často užíván, je nejasný a zamlžený. Obvykle byl a je i nyní užíván k označení světského čili nekonfesního státu co nejvíce se distancujícího od spolupráce s církvemi.

8. Tři modely konfesněprávního zákonodárství

V evropských státech se uplatňují tři modely konfesněprávního zákonodárství:

- a) s úpravou převážně **individualizovanou**, se zaměřením na jednotlivá vyznání, zohledňující jejich specifika, aniž by působila diskriminačně,
- b) s úpravou **zobecněnou**, zaměřenou na všechna vyznání komplexně, a
- c) s úpravou **smíšenou**.

Model a) byl v českých zemích používán do roku 1948, i když ne vždy důsledně. Charakterizovaly ho tyto zákony:

- císařský patent č. 41/1861 ř.z., o evangelických církvích,
- zákon č. 50/1874 ř. z., o zevnitřních (vnějších) poměrech katolické církve,
- zákon č. 68/1874 ř.z., jenž se týče zákonného uznání společností náboženských,
- zákon č. 57/1890 ř. z., o vnějších poměrech izraelské náboženské společnosti,
- zákon č. 159/1912 ř. z., o právních poměrech islámského vyznání ritu hanefitského.

V užívání tohoto modelu se zásadně pokračuje v Rakouské republice.

Model b) je naproti tomu užíván od obnovy demokracie v Československu v roce 1989. Jde o konfesněprávní zákonodárství zobecněné, upravující komplexně poměry všech vyznání. Z tohoto pojetí vychází oba zákony o církvích v té době vyhlášené, zákon č. 308/1991 Sb. i zákon č. 3/2002 Sb. včetně jeho novelizací.

Tento model má výhodu, že nemůže být podezírán z diskriminačních tendencí. Jeho nevýhodou je, že nepřihlíží ke specifickým a odchylnostem jednotlivých církví a jejich myšlenkové sebereflexe; snadno upadne do pokušení tlačit církve do jakési uniformity, sčítat „jablka a hrušky“.

Model c) lze z hlediska formálního přičítat zákonodárství týkajícího se církví, které v Československu zavedla diktatura od roku 1949. Tento model platil až do roku 1990, resp. 1991.

Prvá část úpravy, rámcová, byla obsažena ve dvou komplexně pojatých zákonech o církvích. Zák. č. 217/1949 Sb., o státním úřadu pro věci církevní, vytvořil základ pro dozor nového státu nad církvemi (kterážto úprava platila i po přechodu tohoto dozoru v roce 1956 na jiné orgány státní správy). Zák. č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, byl obecným zákonem týkajícím všech církví působících se státním

souhlasem. Ve svém § 14, tj. v tzv. obecné derogační klauzuli, zrušil všechny dosavadní předpisy týkající se církví, aniž by je výslovně jmenoval.

Druhá část úpravy, individualizovaná podle jednotlivých církví či skupin církví, byla obsažena v prováděcích vládních nařízeních: č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem, č. 220/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církve československé státem, č. 221/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení evangelických církví státem, č. 222/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církve pravoslavné státem, č. 223/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení náboženských společností státem, a č. 70/1968 Sb., o hospodářském zabezpečení církve řeckokatolické státem.

9. Katolický konfesní stát v českých zemích 1620–1711. Státní církevnictví (jurisdikcionalismus)

Čechy a Morava

Po vítězství Habsburků na Bílé hoře (1620) byl v těchto zemích od roku 1624 zaveden systém konfesního státu výlučně katolického. Tento stav byl potvrzen obnoveným zřízením zemským v Čechách roku 1627 a na Moravě roku 1628. Jedinou tolerovanou menšinu v těchto zemích tvořili židé, a to v míře omezené, ba v situaci, která se později ještě zhoršovala (viz dále popis židovského „systému“ z roku 1726).

Ašsko

Chebsko, malé území připojené státoprávně k Čechám za Karla IV. ve 14. století, mělo tradičně v církevní správě některé své zvláštnosti.²⁴ Střední část Chebska, která již v 17. století tvořila „ašský výběžek“, byla po Vestfálském míru (1648) vyňata z výlučné vlády katolicismu. Na tomto nevelkém teritoriu, označovaném za říšské léno, měla svobodné a státem podporované postavení také lutersko-evangelická církev.²⁵ K evangelické církvi se nadále hlásila převážná část tamějšího německého obyvatelstva, pod vedením vlastní *konzistoře*.

Slezsko

Ve třetí ze zemí Koruny české, tj. ve Slezsku, tehdy ještě v původních, nezmenšených hranicích, byl luterským evangelíkům ponechán jistý stupeň tolerance, zajisté i pod politickým vlivem vládců sousedního Saska, země výslovně luterské. I zde, ve Slezsku, měla však v pobělohorské době katolická církev postavení privilegované.

Roku 1709 byla v důsledku *Altranstädtského míru* a tzv. *recesu*, následné smlouvy mezi Josefem I. jako českým králem a Karlem XII., králem švédským, tolerance ve prospěch luterských evangelíků rozšířena, některé jim dříve odňaté kostely evangelíkům vráceny, a navíc jim bylo dovoleno postavit na šesti místech další evangelické kostelů, zvaných „kostely milosti“.²⁶ Mezi nimi byl i Ježíšův chrám v Těšíně, který zůstal až do roku 1919 na českém území.

Státní jurisdikcionalismus v habsburských „dědičných“ zemích

V průběhu 17. století se v řadě evropských zemí upevňuje dynastický absolutismus a v následujícím 18. století ještě důslednější absolutismus zvaný jako „osvícenský“. K jeho znakům patří nadvláda státu nad církví, do značné míry připomínající cízaropapismus raného

²⁴ Např. příslušnost k diecézi v Řezně.

²⁵ Díky také tolerantním vlastníkům panství, cf. BUŠEK, Vratislav, *Historický úvod* ..., s. 5.

²⁶ Cf. SPRATEK, Daniel, *Právní poměry v Evangelické církvi na Těšínsku v letech 1709–1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku*, in: *Revue církevního práva* č. 21 – 1/02, Praha, 2002, s. 26–28.

středověku, zejména franský a otonský. V evropských rozměrech bývá nazývána státním jurisdikcionalismem, v rakousko-české verzi také státním církevnictvím (Staatskirchentum).

Absolutistický panovník si vyhradil tato práva:

- *Ius advocatiae seu ius protectionis* - právo na ochranu a péči. Toto právo se realizovalo zejména státním dozorem nad správou církevního jmění.
- *Ius supremi dominii* – právo vrchního vlastnictví církevního majetku, které se uplatňovalo nejen zdaňováním, dohledem nad správou, ale které dokonce ospravedlňovalo vyvlastnění církevního majetku (jeho tzv. sekularizaci).
- *Ius inspectionis* – právo dozoru nad vnějšími projevy náboženského života – publikační činností, poutěmi i nad řeholními řády a kongregacemi.
- *Ius apellationis* neboli *recursus ab abusu* – právo odvolat se proti rozhodnutí církevních institucí ke státním orgánům.
- *Ius cavendi* – právo předběžné státní kontroly církevních právních aktů, uplatňující se typicky formou *placet regium* – publikace papežských nařízení až po jejich schválení panovníkem.
- *Ius nominationis* – právo rozhodovat o obsazování biskupských úřadů. Právo českého krále jmenovat pražského arcibiskupa (při zachování nutnosti jeho potvrzení papežem) je zřízeno současně s obnovením pražského arcibiskupství v polovině 16. stol.

První josefinismus

Mezi projevy „práva na ochranu církve“ patřilo obnovení práva katolické církve, aby ji přesně určení preláti, tj. sídelní biskupové a někteří opati, zastupovali na zemských sněmech jako „čtvrtý stav“. Když tito preláti začali brát tuto svou úlohu vážně, byl jim zakázán jakýkoliv vzájemný styk ve stanoveném období před zasedáním sněmu i jinak zabraňováno, aby se spolu domlouvali na společném hlasování. Tak se stalo za vlády Leopolda I. (1657–1705) a Josefa I. (1705–1711).

10. Konfesní právo za Karla VI. a Marie Terezie

Další období je charakterizováno jako utužení moci habsburského rodu po vydání „soukromého zákona“ dynastie zvaného jako pragmatická sankce (1713) o nedílnosti „dědičných zemí“ (tedy pozdějšího Předlitavska) a jeho potvrzení zemskými sněmy. Ke konfesněprávním specifikům tohoto období patří amortizační zákony, židovský systém, zavedení církevního oddělení ve dvorské kanceláři, vybírání příspěvků z obročních a zádušních majetků pro vojenské potřeby koruny, převedení majetku po rušení jezuitského řádu do studijního fondu.

Amortizační zákon Karla VI.

Karel VI. vydal roku 1723 do té doby nejrozhodnější amortizační zákon: **zakázal církevním institucím nabývat nové nemovitosti**. Tento zákon s nepatrnými výjimkami a zmírněními platil až do roku 1855 (do uzavření nového konkordátu).

Amortizační zákony

Již od středověku vydávali panovníci čas od času tzv. *amortizační* zákony, které zakazovaly všem subjektům, zvýšit, až na výjimky spojené s výslovným svolením panovníka, svými dary majetek církevních institucí. Zabezpečovali si tak mocenskou rovnováhu.

Mezi důvody tohoto postupu byla oprávněně uváděna obava ze „zmražení“ tohoto majetku. Takový majetek byl totiž zpravidla věnován církevní instituci účelově, a ta jej podle zásad kanonického práva nesměla zcizit a původnímu účelu odejmout. Taková darování se nazývala „k mrtvé ruce“ – *manus mortua*. Světská moc pak přicházela o poplatky z převodu majetku a dědictví.

„Židovský systém“ Karla VI.: omezení práva židů uzavírat manželství

Ke zhoršení postavení židů v českých zemích přispěl od roku 1726 dekret, který císař Karel VI. zakázal v habsburských „dědičných zemích“ uzavírat sňatky s výjimkou prvorozených synů v každé rodině. Další synové se oženit nesměli. Buď zůstali neženatými anebo se vystěhovali. Tak byl v těchto zemích udržen počet židů na podstatně nižší úrovni než v sousedních zemích. Zato v zemích, do nichž směřovalo tehdejší židovské vystěhovalectví, zejména v Sedmíhradsku a v Haliči, se stal podíl židů mezi místním obyvatelstvem značný. Uvedený „židovský systém“ zůstal zachován i za vlády Josefa II., který v jiných směrech židy osvobodil od řady omezení. Zrušen byl až roku 1848.

Slezsko po roce 1741

V té části Slezska, která zůstala součástí České koruny i po ztrátě větší části této země ve prospěch Pruska po válce roku 1741, se náboženské autonomii nadále těšila početná evangelicko-luterská minorita na Těšínsku, a to mezi obyvateli českého, polského i německého jazyka.²⁷

Církevní oddělení česko-rakouské dvorské kanceláře

Marie Terezie (1740–1780) uhájila po nástupu na trůn svůj stát před celkovým rozchvácením sousedními zeměmi, a to přes oběť, kterou musela přinést ve prospěch Pruska postoupením většiny Slezska a území kladského a tedy zmenšení českého státu asi o třetinu území. Nastoupila však cestu centralizace dědičných zemí, a proto zrušila roku 1749 českou dvorskou kancelář, poslední společný orgán Čech, Moravy a Slezska, sídlící ve Vídni, a založila společnou česko-rakouskou dvorskou kancelář.

K provádění státní „církevní“ politiky bylo za Marie Terezie zřízeno v rámci spojené česko-rakouské dvorské kanceláře zvláštní *církevní oddělení*.

Zeměpanský patronát nad církví

Marie Terezie postavila nejdříve klášterní a potom i všechno ostatní církevní jmění pod dozor státní správy. Výnos církevních nadací byl predisponován ve prospěch armády a veřejného školství. *Obroční jmění*, tj. fondy na výživu farářů, *jmění kostelů* (zvané též jmění fabriční neboli zádušní), tj. fondy určené na jejich udržování, i jmění dalších církevních *nadací* bylo zatíženo státní daní – kontribucí. To však neznamenalo, že by snad jmění těchto fondů přestalo být církevním majetkem.

Zřizování nových klášterů bylo omezeno a zaveden *numerus clausus* pro přijímání nových členů. Styk českých zemí s římskou kurií podléhal státnímu dozoru. Za Marie Terezie bylo duchovenstvu přikázáno vést korespondenci s papežskými úřady jen prostřednictvím státní rady.²⁸

Pravomoc církevních soudů, již dříve okleštěná v majetkových věcech, byla omezena v trestních věcech kleriků. Došlo tedy k závažnému prolomení dosavadního *privilegia fori* duchovenstva.

Zrušení jezuitského řádu papežem

Roku 1773 papež Klement XIV. pod tlakem řady katolických panovníků i z důvodů sobě vlastních s okamžitou platností zrušil jezuitský řád. Ten byl významný ani ne tak bohatstvím

²⁷ Podle statistik z počátku 20. století se k evangelickému vyznání hlásilo 39 % Poláků na Těšínsku (v obou jeho částech, před Olší i za Olší).

²⁸ Cf. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha, 1989, s. 224–226.

(v tom ho předčily mnohé jiné řeholní řády a další církevní subjekty), ale bohatou soustavou škol, i značným vlivem ve veřejné oblasti. Likvidace řádu se týkala všech zemí.²⁹

Proti jezuitům vystupovali italští panovníci i francouzský král. Zvláště velké stížnosti proti nim vedli králové španělský a portugalský jakožto vládcové latinské Ameriky. Potřeny měly být především tzv. redukce, tj. společenské útvary, vytvořené jezuity k ochraně indiánského obyvatelstva v některých jihoamerických zemích, naposledy obzvláště v Paraguayi, založené na rovnostářských principech. Zlikvidován měl být vliv jezuitů ve výchovném systému na dvorech katolických panovníků, který byl některým z nich (snad jako bývalým žákům) nepřijemný. Marie Terezie coby panovnice dědičných zemí habsburských byla výjimkou; byla oddanou stoupenkyní jezuitského řádu. Cenila zvláště jejich významného podílu na organizaci školství. Nicméně jejich další existenci neuhájila, ve všech jejích zemích byl jezuitský řád zrušen. Jezuitům byla výjimečně nakloněna i pravoslavná carevna Kateřina II., která v ruské říši nedovolila papežský příkaz o zákazu jezuitů vyhlásit; podobně zabránil vyhlášení papežského příkazu i král Fridrich II. v Prusku.

Studijní fond

Marie Terezie razila teorii: „Školství je a vždy zůstane politikum“. Podporovala vznik veřejného školství. Na území dědičných zemí habsburských panovnice vytvořila ze školního a klášterního majetku rozpuštěných jezuitských rezidencí a kolejí studijní fond, jehož úkolem byla podpora veřejného školství. Tento fond byl svým způsobem předobrazem josefinských zemských náboženských fondů (náboženské matice).

11. Reformy Josefa II. v oblasti náboženství

Názory Josefa II. na oblast konfesněprávní reglementace byly značně odlišné od přístupu jeho matky. V letech svého přímého panování nad dědičnými zeměmi, tj. v letech 1780–1790, dále zostril státní dohled nad církví, a zavedl řadu konfesněprávních změn.

Reglementace liturgie, svátků, pohřebnictví

Panovník své snaze reglementovat církevní život do nejmenších podrobností vydával dokonce nařízení týkající se liturgických záležitostí. Stanovil například, kterou neděli se má slavit *mše z výročí posvěcení kostela* tam, kde není výroční den znám (těmto svátkům se proto říkalo „císařská posvícení“). Nelze ovšem přehlédnout, že k důvodům tohoto zákonodárského zásahu patřila snaha, jak zabránit lenošení těch, kdo se vyhýbali práci běháním z poutě na pout' a z posvícení na posvícení. K těmto opatřením patřilo omezení počtu církevních svátků a tím počtu dnů s volnem od práce.

Za dosti kuriózní je považováno jeho rozhodování o tom, *kolik svíček* má být ten který den na oltáři rozžato.³⁰

Zvlášť neúnosný byl výnos o *zákazu pohřbívání v rakvích* (snad aby se ušetřilo dřevo) a jeho nahrazení pohřbíváním v pytlicích. Pro tento zásah byl panovník kritizován i osobami sobě blízkými a ještě za svého života ho odvolal.³¹

Toleranční akty

²⁹ Roku 1815 bylo obnovení jezuitského řádu papežem povoleno. V řadě zemí tato obnova byla provedena značně později, mnohde až po roce 1848.

³⁰ Mezi panovníky té doby bylo dobrým zvykem se navzájem označovat jako „bratři“. Pruský král Fridrich II., rival vídeňských panovníků a navíc evangelík, si ovšem poněkud zlomyslně přisadil, když Josefa II. za jeho zásahy do liturgie nazval ironicky „mein Bruder der Sakristan“, tedy svým bratrem kostelníkem.

³¹ Ke cti Josefa II. budiž uvedeno, že on sám je pohřben v císařské hrobce ve vídeňském kapucínském klášteře v neobvykle jednoduché a střízlivé kovové rakvi, kontrastující s nádhernou barokně zdobenou rakví jeho rodičů.

Za zlepšení situace, krok ke spravedlivějšímu uspořádání náboženských záležitostí lze považovat Josefovy zákonodárné akty toleranční. Jejich stinnou stránkou bylo, že šlo pouze o omezenou toleranci. Postavení katolické církve, i když bylo obtíženo svazujícím státním zákonodárstvím a jen omezenou účinností církevních předpisů, mělo prioritní charakter. Katolická církev byla po celé toleranční období státem protežována a upřednostňována, i když o dřívější autonomii a mnohé zákonné výjimky již dávno přišla. Někteří evangeličtí historici³² naznačují, že tzv. *doba toleranční* (1781–1861) byla jen pokračováním rekatolizace v poněkud jiném rouchu.

Obdobné jsou dnešní obavy některých církví, aby nová světská úprava vztahů státu a církví v postkomunistických zemích nebyla jen zdánlivě neutrální, ale ve skutečnosti se nastala pokračováním předcházející ateizace – v novém rouchu.

Motivací Josefa II. pro tyto zásahy byly jistě osvícenské ideje, jimž věřil. Jako další důvod bývá uváděna snaha odvrátit tajně smýšlející evangelíky – zejména též německé – od odchodu za hranice, a naopak umožnit rozsáhlejší přistěhovalectví z německých evangelických zemí, tedy aspekt germanizační.

Takovou početně významnou vlnou vystěhovalectví byl po roce 1720 odchod německého evangelického obyvatelstva ze severní Moravy (z oblasti Suchdola nad Odrou a Fulneku) do Herrnhutu (Ochranova) v saské Horní Lužici. Nejen ze sousedního Saska a pruského Dolního Slezska přicházeli němečtí evangelíci, ale i z evangelických částí bavorských Frank, Württemberska a Bádenska, i z Durynska. Panovníkovi šlo o posílení germanizačních snah uvnitř monarchie.³³

Patent obsahoval ustanovení, že kostel „akatolíků“ může být postaven pouze v obci, kde se k příslušné akatolické církvi přihlásilo pět set obyvatel nebo sto rodin. Kostel nesměl mít věže ani vchod z hlavní ulice (z návsi). Evangeličtí pastoři byli povinni zasílat výpisy z vlastních matrik do veřejných matrik, vedených katolickými faráři až do roku 1848. Za některé z těchto zápisů museli akatolíci v této době platit katolickému faráři tzv. štolový poplatek (nikoliv však za křest).³⁴

Tolerančním patentem z 13. 10. 1781 se povoluje v českých zemích působení *evangelických církví augsburského a helvetského vyznání a pravoslavné církve*.

Evangelíci i pravoslavní směli zřizovat vlastní *hřbitovy* ve svém církevním vlastnictví a konat pohřební průvody i mimo své pozemky, zejména pak zakládat své vlastní *církevní školy*. Směli tisknout nebo dovážet vlastní náboženskou literaturu. Směli studovat a nabývat akademické tituly na světských fakultách univerzit.

V Čechách a na Moravě se na základě tolerančního patentu přihlásilo k evangelickým církvím 78.000 obyvatel a bylo postupně založeno 73 evangelických sborů augsburského vyznání nebo helvetského vyznání a více než 50 evangelických církevních škol.

³² František Bednář, Ferdinand Hrejsa, Štěpán Šoltész.

³³ Předpokládané josefínské germanizační záměry se neprojevíly vzápětí, ale měly svou dlouhodobou konsekvenci. Dokazují to statistické údaje: za dobu od r. 1785 do r. 1918 se počet českých evangelíků přirozeným přírůstkem obyvatelstva pouze zdvojnásobil, zatímco počet německých evangelíků, u nichž lze předpokládat stejný přirozený přírůstek, se za stejné období v českých zemích zpětinásobil.

³⁴ Placení štolového poplatku za křest katolickému faráři bylo však výslovně zrušeno již roku 1783. Podobně byli evangelíci osvobozeni od prací nebo poskytování potahů v rámci kostelní konkurence ve prospěch rekonstrukcí a oprav katolických kostelů – stalo se tak nejprve dekretem dvorské kanceláře moravskoslezskému guberniu z 8.1.1784, a stejně znějícím dekretem z 9.3.1808, jenž byl určen všem zemským úřadům. To platilo i pro jejich případné *reluice* (náhradu ve finančních prostředcích) povolené dekretem dvorské kanceláře z 24.6.1840.

Některé sbory, které se přihlásily původně k augsburskému vyznání, přešly později k helvetskému. Sbory helvetského vyznání v českém prostředí získaly převahu nad augsburskými, a to na Moravě dvojnásobnou, v Čechách téměř pětinasobnou.

Častější příklon evangelických Čechů k helvetskému vyznání se vysvětluje jejich zálibou v prostém kalvínském obřadu a liturgickém prostoru, kontrastujícími s barokní obřadností tehdejšího katolictví více než kompromisní bohoslužebné zvyky v církvi augsburského vyznání čili luterské, kde oltář a byly umístěn v čele kostela, na něm obvykle krucifix a nad ním zpravidla obraz – výjev ze života Ježíšova a kde pastor předzpěvoval introit (úvod k bohoslužbám) zády k lidu a některé modlitby.

Pravoslavní měli tatáž práva jako evangelíci, ale v českých zemích je nepoužili. V českých zemích se v té době k pravoslaví až na několik jednotlivců³⁵ nikdo nepřihlásil.

Postavení židů

K rozšíření dosavadní tolerance židů došlo **tolerančním ediktem** z 2. 1. 1782. Byli vysvobozeni z pobytu v ghettech i od zvláštního označení (žlutého kruhu na oděvu); směli napříště studovat střední i vysoké školy a nabývat (až na výjimky) akademické tituly.

Částečná likvidace řeholí

Císař Josef II. si předsevzal *zrušit kontemplativní kláštery*, tj. kláštery věnují se především studiu, rozjímání, liturgii, zpěvu, rukodělné práci a autarknímu hospodářství, které byly podle názorů osvícenců „neužitečné“, a ponechat ty, které se věnují více pastorační péči o okolní obyvatelstvo, školství, zdravotnictví a sociální péči.

Nejprve vydal právní předpis, kterým byl vytvořen legální rámec pro násilný postup proti klášterům. Byl to *patent ze dne 29. 11. 1781*. Na jeho základě pak byly jednotlivé mužské i ženské kláštery rušeny vydáváním individuálních právních aktů, a to pro každý případ zvlášť. Rozhodování o tom, která komunita bude zlikvidována a která ponechána, bylo výsledkem voluntarismu a někdy nálady panovníka a ostatních nositelů státní moci.

Zbývajícím klášterům týchž řádů byl obvykle stanoven *numerus clausus*. Řeholníkům ze zrušených klášterů byl přechod do kláštera ponechaného zpravidla znemožněn.

Řeholní kněží ze zrušených klášterů měli žít osaměle; někteří přijali místa farářů v diecézní duchovní správě, jiní si hledali živobytí jako vychovatelé apod. Laičtí bratři nacházeli někdy zaměstnání jako kostelníci. Ještě složitější bylo další společenské zařazení sekularizovaných řeholnic. Zřejmě se předpokládal jejich návrat k rodičům, resp. k příbuzným.

Nejen podřízení úředníci, ale sám panovník se „zasloužil“ o to, že původní záměr zákona nebyl dodržen. Často byly rušeny kláštery, které byly činné, tedy „užitečné“, ale na druhé straně byly zachovány některé kontemplativní kláštery, které našly milost v očích panovníka. Nakonec vzala za své přibližně polovina mužských i ženských řeholních komunit v českých i rakouských zemích. Některé z nich byly později obnoveny, na konci 19. a na počátku 20. století.

Založení zemských náboženských fondů (maticí)

Majetek zrušených klášterů, tj. společenstev vyhnaných řeholníků nebo řeholnic (prodány často hluboko pod cenou) panovník nepostátnil, ale vytvořil z něho od roku 1782 zvláštní nadační majetkové podstaty, zvané *zemské náboženské fondy* čili matice (po vzoru dosavadních studijních fondů, které trvaly nadále) Ty měly sloužit nadále výlučně potřebám katolické církve, k níž zrušená řeholní společenství příslušela. Fondy měly nahradit nedostatek obročí (beneficií) a fabričních fondů (záduší), které v té době již málokdo ze soukromých osob byl ochoten darovat na zakládání a vydržování nových farností. Zakládání nových farností je jevi-

³⁵ Např. Václav Hanka.

lo jako nutnost v prudce rostoucích městech, kde došlo v důsledku hospodářského rozvoje (umožněného zrušením nevolnictví r. 1781) ke zvýšení počtu obyvatel.

V Čechách bylo díky založení zemského náboženského fondu postupně zřízeno na 250 nových farností, na Moravě více než 100.

Tak byla ovšem škoda, způsobená likvidací většiny klášterů, nahrazena, i když jen částečně. Škodou bylo porušení osobní svobody postižených řeholníků a řeholnic žít zasvěceným životem, pro který se rozhodli, škodou byla likvidace jejich činnosti prospěšné pro okolí – v oblasti sociální, osvětové, kulturní i ekonomické. A škody byly způsobeny i o oblasti hmotné: kolik vzácných knih a celých knihoven bylo zničeno,³⁶ kolik klášterů, ale i kostelů bylo prodáno pod cenou a přešlo do rukou majitelů, kteří je využívali nevhodným, často devastujícím způsobem pro účely průmyslové, skladové a obchodní.³⁷ V důsledku řeholnímu životu nepříznivých zásahů Josefa II. pokleslo množství hospodářské půdy ve vlastnictví institucí katolické církve v Čechách a na Moravě na méně než polovinu předchozího stavu.³⁸

Významný pokles hodnoty zemských náboženských fondů nastal v důsledku státního bankrotu v roce 1811.

Státní bankrot a snížení hodnoty náboženských maticí

Snížení platební hodnoty peněz, k němuž v celé říši došlo v roce 1811, značně snížilo celkovou hodnotu zemských náboženských fondů, které pak musely být zálohovány ze státních půjček, aby náboženské fondy mohly plnit své úkoly při zakládání a podpoře nových farností. Tyto půjčky však náboženské fondy až do roku 1885 státu vracely, a to vždy v těch letech, kdy jejich hospodářství vykazovalo aktiva. Ta nabíhala na základě výnosu jejich vlastních nemovitostí, výnosů solního cla a na základě plateb, které církev náboženským fondům odváděla (resp. které do těchto fondů odváděly jednotlivé katolické církevní instituce).

12. Sekularizace manželského práva 1783 a Všeobecný občanský zákoník 1811

Reforma manželského práva a procesních předpisů 1783–1811

V oblasti *manželského práva* Josef II. vydal pro své dědičné země *patent č. 117 ze 16. 1. 1783*, kterým zrušil přímou účinnost kanonických předpisů i židovského práva ve světské oblasti. Ponechal církevní, resp. náboženskou formu uzavírání sňatků (v katolických kostelech obřadu latinského, řeckého nebo arménského, v kostelech tří tolerovaných církví a v židovských synagogách resp. modlitebnách). Řešení manželských sporů odňal z kompetence církevních soudů a soudů židovských obcí a přidělil do kompetence světských soudů.

Římský císař a nekorunovaný český král Josef II. zrušil na území svých dědičných zemí *privilegium fori* duchovenstva. Napříště křesťanští duchovní i rabíni podléhali trestní pravomoci světských soudů.

První rakouský císař František I. vyhlásil patentem č. 946 ze dne 1. 6. 1811 s účinností od 1. 1. 1812 **Všeobecný občanský zákoník (VOZ)**, vyzkoušený již předtím v Haliči. Uvedený zákoník platil u nás až do roku 1950 a v Rakousku platí dosud. Jeho text byl připraven obdivuhodně; nebylo přitom nijak obtížné později rušit a měnit jeho jednotlivá ustanovení - jak se v *oblasti manželskoprávní* stalo především v letech 1856, 1868 a 1919 - aniž by byla vážně narušena konzistence kodexu.

Manželskoprávní předpisy, obsažené v jeho §§ 44 - 136, navazují na josefínské reformy, jmenovitě na císařský patent z roku 1783. Jejich charakteristickým rysem je, že recipovaly z

³⁶ Ničení knih při likvidaci benediktinského kláštera sv. Mikuláše na Starém Městě pražském je zachycena v Jiráskově románu F. L. Věk.

³⁷ Tak např. kostel sv. Michala na Starém Městě pražském po zrušení kláštera servitů.

³⁸ Cf KALNÝ, Mojmír, *Církevní majetek a restituce*, Občanský institut, Praha, 1995, s. 15.

tehdejšího kanonického práva velké množství matérie (např. překážek manželství, institut rozvodu od stolu a lože) a rozšířily jejich uplatnění také na nekatolíky. To byl ale zásah jdoucí nad maxima stanovená kanonickým právem; šlo o ignorování náboženských odlišností nekatolíků absolutistickým státem. Část těchto excesů byla odstraněna v roce 1868, další část až v roce 1919.

V jiných záležitostech manželského práva však VOZ k rozdílům vyznání přihlížel. Ustanovení § 111 znemožňovalo rozluky, ale jen katolíkům (ovšem i tam, kde jen jeden z manželů byl katolíkem). Nekatolíkům byla rozluka umožněna. Ve speciální části týkající se židů (§§ 123 – 136) byly převzaty některé principy vlastního židovského práva (např. rozluka se dovršovala vydáním rozlukového listu – getu), avšak na druhé straně byl také na židy aplikován světský institut rozvodu od stolu a lože, pocházející z kanonického práva.

13. Konfesní právo 1848–1866

V policejním státě 1815–1848

Po roce 1815 přešla osvícenská diktatura do formy, označované „policejní stát“, trvající až do vídeňské březnové revoluce z roku 1848, kdy byl hlavní tvůrce tohoto systému kancléř Eusebius Václav Metternich sesazen.

Revoluční rok 1848 a počátky emancipace církví

Vídeňská revoluce v březnu 1848 osvobodila do značné míry církev ze státního područí a začalo se hledat vyváženější uspořádání vztahů mezi státem a církvemi.

Prof. V. Bušek to charakterizuje následujícími slovy: „Veliká hesla svobod a práv občanských, ražená velkou revolucí francouzskou, vynucují si u nás své ústavní zaručení a provedení. Jsou to v první řadě církve a náboženské společnosti, které se těší z hesel svobodomyslných a domáhají se rozsáhlé autonomie a samosprávy ve svých věcech církevních a majetkových. Osvobozeny od josefinského útisku a státního poručnickování, stávají se veřejnoprávními korporacemi ve státě, privilegovanými, s nimiž stát chce nakládati podle zásad parity.“³⁹

Podle §§ 17, 27 a 31 „Pillersdorfovy“ oktrojované ústavy z dubna 1848, která nikdy nevstoupila v účinnost, měla být všem občanům zaručena svoboda víry a svědomí. Přislíbují se zákonné odstranění dosavadních omezení jednotlivých vyznání; všem křesťanským vyznáním uznaným zákony a izraelskému náboženství se zaručuje svobodný výkon bohoslužby.

Zrušení některých omezení evangelíků

Mezi prvními kroky k odstranění dosavadních omezení, stanovených tolerančním patentem z roku 1781, byla ustanovení výnosu ministra vnitra č. 107/1849 ř.z. z 30. 1. 1849. Ten rozšiřuje právo vést *samostatné matriky* na *evangelické* duchovní a.v. a h.v., zrušuje jakékoliv *dávky evangelíků* ve prospěch Katolické církve, nově a zjednodušeně upravuje *přestup z jedné církve do druhé*.

Rozšíření autonomie katolické církve

Další práva v oblasti svobody vyznání byla zaručena v §§ 1 – 4 císařského patentu č. 151/1849 ř.z. z března 1849. Císařským nařízením č. 156/1850 ř.z. se vyhláší autonomie církve v kázeňské pravomoci nad duchovními a současně se ruší *placetum regium*, tedy napříště se dovoluje církvi vydávat vlastní nařízení a vyhlášky bez předběžného státního souhlasu. Podle cí.s. nař. č. 157/1850 ř.z. má církev právo udělováním a odvoláváním kanonické

³⁹ BUŠEK, Vratislav, *Historický úvod do československého práva konfesního*, in: Československé církevní zákony, Kompas Praha, 1931, s. 21.

mise rozhodovat o obsazení míst profesorů teologie a učitelů náboženství i účastnit se řízení o udělování doktorátu teologie.

Náboženské svobody za obnoveného absolutismu

Patenty 2 a 3/1852 ř. z., z 31. 12. 1851 („patenty silvestrovské“), byla občanská práva suspendována; nad celou říší zavládl opět absolutismus, trvající téměř osm let. Výjimku tvořila *práva církví a náboženských společností* dosažená v revolučním mezidobí, která *zůstala zachována*.

Konkordát z roku 1855

Součástí postupné emancipace Katolické církve byla také v absolutistickém mezidobí uzavřená značně ambivalentní mezinárodní smlouva, kterou rakouské mocnářství uzavřelo za všechny své země s Apoštolským stolcem dne 18. 8. 1855. Upravuje se jí řada dosud neřešených otázek a církev nabývá při řešení svých vlastních záležitostí značně rozsáhlejší autonomie než dosud. Uznává se jím mimo jiné nově také svrchovanost církve v záležitostech manželství katolíků. Na základě čl. 10 Konkordátu byla patentem z 8. 10. 1856 suspendována pro občany katolického vyznání ustanovení VOZ v oblasti manželského práva a znovu zavedeno světské používání kanonického práva.

Konkordát lze hodnotit v některých jeho důsledcích kladně, v jiných nezbyvá než hodnocení kritické. Přispěl k emancipaci církve, které se týká, ale na druhé straně narušil počínající paritní systém konfesního práva rakouského, a to ve dvojím směru:

1. Obsahoval formální ujištění o zachování dosavadních „privilegií“ katolické církve. O tom, že šlo převážně jen o slovní proklamaci, svědčí skutečnost, že další rakouské zákonodárství, pokračující v emancipaci také ostatních církví, se nedalo uvedenými ustanoveními v konkordátu *de facto* nijak omezovat. Tak např. již roku 1861 dokončilo zrovnoprávnění evangelických církví s katolickou.

2. Citelnější důsledky mělo nadprávní katolické církve, představované dozorem katolických církevních autorit nad všeobecným školstvím.⁴⁰ To trvalo po 12 let. K jeho zrušení došlo dva roky před vypovězením konkordátu, a sice ustanoveními z. č. 48/1868 ř.z.

Církevní dozor byl od roku 1868 omezen pouze na vyučování náboženství, a to pouze náboženství vlastního vyznání. Vykonávaly ho všechny církve a náboženské společnosti, o jejichž náboženskou výuku šlo.

14. Světský stát v Předlitavsku 1867–1918

Pád bachovského absolutismu po prohrané válce o italské državy (1859) měl na následek rozsáhlá uvolnění. *Říjnovým diplomem* z roku 1860 byla přislíbena obnova ústavnosti. Únorová ústava z roku 1861 sice občanská práva nezakotvovala, avšak dalšími zákony byla postupně rovnoprávnost církví zajištěna. Od roku 1860 do roku 1874 se vytváří na území habsburské monarchie základy státu, který již lze pořadit pod systém světského kooperačního státu s paritním postavením církví, zatím aspoň jako převažující.

V čem byla zavedená parita v období 1860 – 1918 omezena jistou nedůsledností? V těchto bodech:

⁴⁰ Děti evangelíků a židů měly zpravidla možnost navštěvovat vlastní evangelické a židovské školy. Vzhledem k diaspornímu charakteru těchto vyznání však byly na některých místech evangelické a židovské děti odkázány na výchovu ve státních školách, tedy ve školách s inspekčním právem katolických autorit. Zdá se, že existence tzv. „konkordátních“ škol, v nichž pak byly všechny jejich nedostatky přičítány Katolické církvi, ovlivnila pozdější vznik „antiklerikálních“ postojů některých českých intelektuálů, kteří jimi v dětském věku prošli, jmenovitě prof. Tomáše G. Masaryka (1850-1937).

1. ve virilní účasti některých vyšších představitelů katolické církve (podobně jako zástupců universit) ve sněmech,
2. v absenci schopnosti panovnického rodu vzdát se okázalého zdůrazňování katolicity v dvorním životě,
3. plná míra alternativní formy uzavření sňatku (tj. zcela svobodný výběr mezi sňatkem náboženským a civilním) platila jen pro nekatolíky, zatímco pro katolíky platila alternativní forma uzavření sňatku jen částečně (přednost měla církevní forma, kdežto civilní forma platila pro katolíky jen subsidiárně).

Zrovnoprávnění evangelíků - protestantský patent z roku 1861

Úprava emancipace evangelických církví, k níž byly první kroky učiněny v zákonodárství z let 1849 – 1851, byla projednána na dvou konferencích zemských superintendentů těchto církví ve Vídni – v roce 1849 a v roce 1859. Výsledkem byl císařský patent č. 41/1861 ř.z., tzv. „*protestantský*“, kterým byla „plná rovnoprávnost evangelíků s ostatními uznanými konfesemi úplně provedena.“⁴¹

Evangelickým církvím bylo dovoleno, aby duchovní správce svých sborů napříště nazývaly *faráři* a nikoliv pouze *pastory*. Výraz *pastor* byl českými evangelíky od té doby opuštěn, neboť byl pro ně symbolem nerovnoprávnosti v minulé době. Udržel se pouze v těšínském Slezsku.

Součástí zajištění hospodářské svobody evangelických církví bylo jejich právo na *státní dotace*.

Pod č. 42/1861 ř.z. byla uveřejněna prozatímní ústava obou evangelických církví, kterou si tyto církve svobodně vytvořily. Definitivní znění ústav, přijaté generálními synody obou církví roku 1864, bylo vyhlášeno pod č. 15/1866 ř.z. Můžeme tedy hovořit také o emancipaci *evangelického církevního práva*, které se stává autonomním právním systémem vedle státního práva konfesního. V některých odvětvích práva se stalo důstojným protějškem katolického práva kanonického (zvláště v odvětvích ústavního a správního práva církevního).

Později byla uvedená ústava nahrazena další, přijatou na generálních synodech v letech 1889 a 1890 a v říšském zákoníku publikovaná roku 1891. Ta byla pak ještě několikrát novelizována (v letech 1900, 1905 a 1913).

Úpravy postavení pravoslavné církve od roku 1864

„Řecko-nesjednocení“ křesťané, původně tolerovaní jen v uherské části monarchie, byli v ostatních habsburských zemích uznáni jako tolerovaná církev v roce 1781. V zákoně ještě nerozděleného Rakouska (jednotného císařství) č. 91/1864 ř.z. se jim dostává důstojnějšího označení: jsou nazváni *řecko-východní církví*.

Prvním centrem pravoslaví byla *metropole sremsko-karlovičská* v chorvatské Slavonii, založená roku 1710, od roku 1766 (1776) uznaná za *autokefální* (jako nástupce dřívějšího *patriarchátu* v kosovské Peči). Její pravomoci byly nově upraveny v roce 1883. Podléhali jí jak uherští Srbové v Chorvatsku, Vojvodině i rozptýlení po svém útěku před Turky po celém dnešním Maďarsku, tak „nesjednocená“ část Rumunů v tehdy uherském Banátu i v autonomním Sedmihradsku.

Po rakousko-uherském zdvojení státu (tzv. „vyrovnání“ z roku 1867) byla v roce 1873 zřízena v *bukovinském* hlavním městě Černovicích *druhá autokefální pravoslavná metropole* v mocnářství, a to *pro země předlitavské*. K ní byla přidružena eparchie v dalmatském Zadaru, trávající od napoleonské okupace roku 1808, a eparchie v Kotoru (tehdy také ještě v Dalmácii, tj. Předlitavsku, na hranicích Černé Hory. V péči arcibiskupství v Černovicích byli především ukrajinsko-rusínští a rumunští pravoslavní v Bukovině – nejvýchodnější části monarchie,

⁴¹ BUŠEK, V., *Historický úvod ...*, s. 25.

kdežto biskupství v Zadaru a Kotoru pečovala především a tamní srbsko-černohorské minority.

Pravoslavní Slované v Čechách příslušeli od roku 1897 do farnosti sv. Sávy ve Vídni, která byla součástí zaderské eparchie.⁴²

Zákon o občanských právech (1867) a zákony navazující

Po konstituování Rakouska – Uherska se v prosinci 1867 přistoupilo k vydání základních zákonů pro Předlitavsko zvaných „*prosincová ústava*“.

Čelnou částí skupiny zákonů tvořících prosincovou ústavu tvořil **státní základní zákon č. 142 ř. z., o všeobecných právech státních občanů, pro království a země na říšské radě zastoupené** ze dne 21. 12. 1867. Ve svých čl. 14 – 17 obsahoval řadu moderních záruk svobody víry a svědomí. V čl. 16 upravil *domácí výkon* náboženství zákonně neuznaného.

Provedením zásad ústavy v oblasti konfesněprávní byly zákony č. 47, 48 a 49/1868 ř.z. z 25. 5. 1868, zvané „*zákony květnovými*“.

Zákon č. 47/1868 ř.z. obnovil účinnost hlavy druhé VOZ v oblasti manželských vztahů katolíků, znovu svěřil manželské spory katolíků světským soudům, a založil subsidiární civilní formu sňatku ve prospěch katolíků, kterým duchovní správa uzavření církevního manželství odepře.

Zákon č. 48/1868 ř.z. nově upravil vztah církví k obecnému školství. Dohled Katolické církve omezil pouze na výuku katolického náboženství, tatáž práva ohledně dohledu na výuku vlastního náboženství svěřil ostatním církvím a náboženským společnostem.

Zákon č. 49/1868 ř.z., „*kterým jsou upravovány mezikonfesní poměry státních občanů ve směrech v něm označených*“, nazýváme prvním **mezikonfesním zákonem**. Upravuje pravidla přechodu z jedné církve do druhé a určování náboženské příslušnosti dětí. Obsahuje zákaz požadovat finanční plnění z náboženských důvodů na příslušníkovi jiné církve. Umožňuje vystoupení z církve bez přestoupení do jiné, tj. zakládá stav *bez vyznání*. Svobodnou volbu náboženské příslušnosti má každý občan, který dovršil *14. rok věku*. Zákon zrušil ustanovení § 768 VOZ (1811), podle kterého byla apostaze od křesťanství uznávána za důvod k vydědění, a ustanovení § 122 tr. z. (1852) o trestnosti navádění křesťanů k opuštění víry.

Zákon č. 51/1870 ř.z., o manželství osob, které nenáleží k žádné uznané církvi nebo náboženské společnosti, upevnil jejich právní poměry a nařídil, aby správní orgány státu vedly jejich matrikové záznamy o narozeních, sňatcích a úmrtích. V prováděcím nařízení č. 128/1870 ř.z. jsou výslovně nazývány „osobami bezkonfesními“ čili *bez vyznání*.

Vypovězení konkordátu

Konkordát z roku 1855 byl v červenci 1870 rakousko-uherským mocnářstvím *vypovězen* (tzv. Beustovou depeší) s odůvodněním, že druhá strana – Katolická církev – se stala „jinou“, a to vzhledem k vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti ve slavnostně vyhlášených závěrech v otázkách víry a mravů Prvním vatikánským ekumenickým koncilem.⁴³ Na vnitrostátní úrovni byl konkordát jako celek derogován zákonem č. 50/1874 ř.z.

⁴² Cf. VOPATRNÝ, Gorazd, *Pravoslavná církev v Československu v letech 1945–1951*, 3 K, Brno (Pontes Pragenses, sv. 9), 1998.

⁴³ Jde o ryze náboženskou záležitost (neomylnost se týká jen slavnostních, *ex cathedra* vyhlášených závěrech ve věcech víry a mravů (podrobněji viz: TRETERA, Jiří Rajmund –PŘIBYL, Stanislav, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 203). Politické závěry, které z této kauzy učinily v roce 1870 a v letech následujících vlády mnoha zemí, byly často výsledkem nepochopení z jejich strany; nelze však pochybovat, že pro mnohé vlády to byla *záminka*, jak před veřejností odůvodnit vypovězení a porušení smluv s Apoštolským stolcem.

Zákon č. 50/1874 ř.z., jímžto se vydávají ustanovení, kterými se upravují zevnitřní právní poměry církve katolické

Dne 7. května 1874 byl vydán „s přivolením obou sněmoven říšské rady“ zákon, který upravil vnější poměry církve katolické v zemích a královstvích na říšské radě zastoupených, tj. v předlitavské části rakousko-uherského mocnářství. Zákon se stal na dlouhé období „kodexem“ konfesního práva pokud jde o katolickou církev na uvedeném území. V českých zemích pozbyl účinnosti až k 1. listopadu 1949.

60 §§. Předmětem právní úpravy tohoto zákona bylo především obsazování církevních úřadů a beneficí, výkon církevní moci, patronátní a majetkové právo. Zákon uznává autonomii kanonického práva ve vnitřních věcech církve, avšak ve vnějších záležitostech platí především státní zákony, zatímco církevní legislativa má platnost pouze v mezích těchto zákonů. Církevní majetek požívá státní ochrany, rozhodování případných sporů náleží státním soudům. Státní dohled nad církevní správou měl zajistit, aby církevní orgány nepřekračovaly meze své působnosti třeba i ke své škodě, a to pokutami a jinými sankcemi. Církev byla (v rozporu s ustanoveními kanonického práva) zavázána odvádět do náboženských fondů celý tzv. *interkalární příjem*, tj. příjem z neobsazených obročí.⁴⁴

Obstarávání nových finančních prostředků pro církev, zejména na stavbu nových kostelů, placení farních zaměstnanců a na jiné potřeby farnosti, bylo řešeno tzv. *kostelní konkurencí*. Každý, kdo příslušel k církvi, byl povinen přispívat formou kostelní přirážky k obecní dani na náboženské potřeby své farnosti. Přispívat měly jak osoby fyzické, tak právnické.⁴⁵

Zákon o příspěvcích k náboženskému fondu č. 51/1874 ř.z.

Obročníci (beneficiáti), tj. faráři a jiní duchovní, jimž byl k obživě jako odměna za výkon církevního úřadu přidělen církevní majetek nadačního charakteru zvaný obročí (*beneficium*, německy *Benefiz*), byli na základě tohoto zákona určena povinnost odvádět podíl ze svého obročního příjmu do zemského náboženského fondu. (Do příjmů obročního fondu se započítávaly také štolové poplatky a jiné dary, které věřící poskytovali církvi při příležitosti církevních funkcí, pokud tyto dary nesměřovaly ve prospěch kostela, záduší či jiné právnické osoby nebenefičního charakteru. Takže i z příspěvků členů církve dostávaly zemské náboženské matice příjmy.) Dalším subjektem, kterým předmětný zákon ukládal platit zemským náboženským maticím příspěvek, byly kláštery.

Předmětný zákon ukládá na druhé straně zemským náboženským fondům podporovat nedostatečně finančně zajištěné farnosti (zatím šlo ještě spíše o věcné náklady farností než náklady osobní; naproti tomu *kongruové doplatky* k zabezpečení životního minima duchovních byly zavedeny až o jedenáct let později). Podobně jako farnosti dostávaly podporu i některé nedostatečně zajištěné kláštery, zejména mendikantských (žebravých) řádů. Předmětný zákon tedy rozšířil jakési přerozdělování majetku uvnitř církve.

Prozatímní zákon kongruový č. 47/1885 ř. z. a další kongruové zákony

Kongrua (*portio congruae*) je kanonickoprávní pojem, označující výživné, které církev poskytuje duchovním, ustanoveným na určité místo v duchovní správě. V konfesním právu je použit jako výraz pro doplatek, který se k nedostačující církevní kongruě poskytuje z veřejných prostředků. Na našem území byl institut kongruy ze strany státu používán ve prospěch některých církví v letech 1885–1949; jiným státem uznaným církvím byla vyplácena poměrná *dotace*.

⁴⁴ § 59 zák. č. 50/1874 ř.z.

⁴⁵ Právní předpisy o konkurečním řízení (§ 57 zák. č. 50/1874 ř.z.) byly natolik nejasné, že bylo v mnoha případech nutno vykládat je správním soudem. Sbírky těchto rozhodnutí jsou označovány zkratkou Budw. nebo Exel podle jejich autorů, Adama svobodného pána Budwinského a Theodora Exela.

V. Bušek o kongruie a kongruových zákonech píše: „Kongruou počala se bývalá rakouská vláda zabývatí již ku konci XVIII. století, avšak snahy její po úpravě této otázky, vyvolané zejména stále rostoucí bídou a nedostatkem kněžstva došly legislativního výrazu – pokud jde o duchovenstvo katolické – teprve tzv. provisorním kongruovým zákonem ze dne 19. 4. 1885 č. 47 ř.z., jenž byl dvakrát novelisován a to zákonem č. 65/1890 ř.z. a zákonem 16/1894 ř.z.“⁴⁶

Tyto zákony byly provedeny několika nařízeními, která platila až do úpravy stanovené nařízením vlády č. 124/1928 Sb. z. a n. Kongruovými zákony se stát zavazoval doplňovat prostřednictvím náboženských matic výživné těch kněží v katolické duchovní správě, jejichž příjmy nebyly dostatečně pokryty výnosem obročí a štolovými příjmy od věřících.

Zákon č. 68/1874 ř.z., jenž se týče zákonného uznání společností náboženských

Tento první v našem právním řádu vytvořený zákon o uznávání církví stanovil pravidla pro uznání církví a náboženských společností dosud státem neuznaných. Nezabýval se církvemi již dříve uznanými (evangelickými a.v. a h.v., pravoslavnými, židovskými). Novým prvkem do právního řádu vneseným je *nárokový charakter* uznání církví. Při splnění zákonem stanovených předpokladů má o státní uznání se ucházející církev či náboženská společnost nárok na to, aby jí bylo vyhověno. Omezení počtem členů tehdy žádné nebylo. Tímto zákonem dosáhla svoboda náboženského vyznání a systém paritně-koordinační v rakouském státě svého vrcholu. Zákon byl beze změn převzat první republikou československou a jeho účinnost zanikla až na základě obecné derogační klausule zákona č. 218/1949 Sb. (§ 14).

Podle zák. č. 68/1874 ř.z. byly záhy pro celé území státu uznány individuálními správními akty tyto další církve:

1. *Starokatolická církev*, a sice výnosem ministerstva vnitra, kultu a vyučování č. 99/1877 ř.z. a
2. *Evangelická církev bratrská*, současně i pod druhým názvem *Ochranovská církev bratrská* (v německé verzi *Herrnhuter Brüderkirche*), a sice výnosem ministerstva kultu a vyučování č. 40/1880 ř.z.

Svoboda církví zvolit si svou vlastní organizační formu

Počet církví, které tehdy na konci 19. století na našem území byly založeny, se nevyčerpává shora uvedenými dvěma církvemi, ale byl značně vyšší. Svobodomyslnost tehdejšího právního systému se projevila také tím, že nově zakládané církve *nebyly nuceny* žádat o uznání podle zákona č. 68/1874 ř.z. Mohly se organizovat podle jiných principů, především jim nebylo zakázáno organizovat se jako spolky. Některé z nich kombinovaly zásady spolkové a nadační. Záleželo na tom, jak to které z těchto nových církví, podle její věrouky a náhledu na konfesněprávní uspořádání, vyhovovalo. Tak např. *Svobodná církev reformovaná*⁴⁷ (založená r. 1880) a *Bratrská jednota baptistů* (v Čechách založená roku 1885) pracovaly na podkladě spolkovém či nadačním až do roku 1950. *Unitáři*, kteří se jako spolek začali v Čechách organizovat již po roce 1900, si požádali o uznání jako náboženská společnost až roku 1930.

Ne vždy bylo třeba i takového právního zajištění. I bez něho se obešly

a) *sbory věřících v Ježíše Krista* v letech 1909 – 1918 budované první,⁴⁸

b) *swendenborgiánské* náboženské hnutí Nový Jeruzalém (Nová Církev), odnož světového hnutí založené na myšlenkách švédského mnohostranného vědce – polyhistora a

⁴⁶ BUŠEK, Vratislav a kol., *Československé církevní zákony*, s. 1449.

⁴⁷ Od roku 1919 Jednota českobratrská, od roku 1966 Církev bratrská. Majetek sborů této církve byl zapisován na nadace zvané *Betánie*, zlikvidované až komunistickým režimem.

⁴⁸ Cf PALA, Tomáš – HUDEC, Ján, *Cestou pravdy a lásky*, s. 66, Křesťanské sbory v ČR, Křesťanské zbory na Slovensku, Ostrava, 1998.

náboženského myslitele Emanuela Swedenborga (1688–1722). S ohledem na veliké rozšíření tohoto hlubokého nábožensko-mystického hnutí mezi inteligencí téměř všech západních národů – zejména anglosaských – můžeme u nás mluvit o určitém zpoždění za ostatním kulturním světem. Náboženskou soustavu Swedenborgovu k nám uvedl horlivý vyznavač Swedenborgových idejí Jaroslav Janeček. V roce 1912 vydal v Praze (resp. na Královských Vinohradech) v edici „Náboženství a život“ svou publikaci pod názvem „Emanuel Swedenborg, Apoštol nového křesťanství“, posléze pak publikaci „Náboženská filosofie obsažená ve spisech Emanuela Swedenborga.“

Zrovnoprávnění židovských obcí (1848, 1867, 1890)

K jejich zrovnoprávnění směřovalo již zákonodárství z roku 1848, poté došlo k několika omezením, zrušeným již roku 1859. Také židovským obcím bylo roku 1849 přiznáno *právo vést matriky* a později byly také jim poskytovány státní *dotace*. Emancipaci dovršuje státní základní zákon č. 142/1867 ř.z.

Zvláštní zákon č. 57/1890 ř.z. „o vnějších poměrech israelitské náboženské společnosti“ byl základem konfesněprávní úpravy postavení židovských obcí až do roku 1949. (Navazující zákon č. 9/1937 Sb. z. a n. nenabyl právní účinnosti.)

Uznání islámu

Jako důsledek anexe Bosny a Hercegoviny v roce 1908 došlo postupně na celém území monarchie k uznání náboženské společnosti islámské. V Předlitavsku se tak nestalo správním aktem podle zák. č. 68/1874 ř.z., jak bychom mohli očekávat. Vzhledem k věcným odlišnostem a právním specifikům tohoto historického náboženství došlo k jeho uznání zcela samostatným normativním aktem, a sice zákonem, podobně jako tomu bylo postupně již předtím v roce 1890 v případě židovské náboženské společnosti. (Na rozdíl od zákonné úpravy poměrů židovských obcí, které byly uznávány již dávno před vydáním zákona upravujícího jejich vnější poměry v případě islámu šlo také o vlastní akt jeho uznání státem.)

Zákonem č. 159/1912 ř.z. byly upraveny právní poměry *islámského vyznání ritu hanefitského*. Jde o jeden ze čtyř rituů v islámu sunitského směru.

V Uhrách byla islámská náboženská společnost uznána *zákonným článkem č. XVII : 1916*.

Na území Československa došlo později k organizování islámské obce, letech 1935 – 1941 probíhalo před MŠaNO řízení o jejím potvrzení; tak měly uvedené zákony, československým právním řádem recipované, dojít naplnění. Má se za to, že účinnost zákona č. 159/1912 ř. z. a zákonného článku XVII : 1916 zanikla ustanovením obecné derogační klauzule obsažené v § 14 zák. č. 218/1949 Sb.

Uznání (registrace) a úprava postavení islámské náboženské společnosti je tvrdým oříškem pro konfesní právo ve více evropských zemích, a to pro mnohotvárnost rituálních směrů a národních proveniencí příslušníků tohoto náboženství v rámci stejných obcí, i pro organizačně-právní inkompatibilitu se společenstvími, s nimiž má státní správa v evropských zemích zkušenosti.⁴⁹ Někdy se poukazuje na nedostatek reciprocity v některých islámských zemích – tedy na nedostatečné zajištění svobody křesťanských a jiných vyznání v těchto zemích a právní ochrany volného přestupu z jednoho společenství do druhého. Islám je však významným světovým náboženstvím s historickou tradicí a má v konfesněprávním uspořádání řady evropských zemí své místo (např. v současném Rakousku – na základě novelizovaného zákona č. 159/1912 ř.z. – v němž na základě rozhodnutí rakouského spolkového ústavního soudu byla vypuštěna restrikce daná slovy „ritu hanefitského“).

⁴⁹ Příklady: určení, kdo má v islámu vlastně postavení „duchovního“, komu přísluší udílet „kanonické oprávnění“ učitelům náboženství apod.

15. Konfesní právo na území ČSR 1918–1948

Základní rysy konfesního práva v demokratické republice 1918 - 1939

Československé právo za první republiky (1918–1938) *uvolnilo církve a náboženské společnosti ze státního poručnictví*.

Zpočátku došlo k mnoha projevům *protikatolického afektu*, který byl v českém prostředí důsledkem do jisté míry domnělého, ale i skutečného sepětí dosavadních místních představitelů Katolické církve s padlým mocnářstvím. Přesto nakonec byly v republice poměry pro svobodu církví mnohem příznivější než v poměrech tzv. „*austrokatolicismu*“. Také evangelické a další nekatolické církve byly zbaveny krunýře upřílišněné státní ingerence do církevních záležitostí.

Církevní zřízení nekatolických církví byla i napříště zahrnována do právního systému platného ve státě (byla pravidelně publikována v úředních věstnících republiky) a rovněž normy kanonického práva katolického (obřadu římskokatolického, řeckokatolického i arménskokatolického) byly uznávány, přes občasnou snahu některých právních teoretiků je z právní sféry eliminovat.

Právní úprava církevních záležitostí zůstala v podstatě zachována, avšak nebyla uplatňována některá obsoletní ustanovení rakouských předpisů příliš svazujících církve. Původně uvažovaná představa o *odluce* církví od státu se ukázala jako nepřijatelná (snad k tomu přispěla extrémní podoba návrhu zákona z roku 1919 spojeného se jménem poslance Theodora Bartoška, kterým měla být založena odluka církvím vsutku nepřátelská, a to nepřátelská nejen Církvi katolické).

Československý „kazatelnicový“ zákon a jeho důsledky

Za určitý potenciálně proticírkevní zásah lze považovat zákon č. 111/1919 Sb. z. a n., jímž bylo ustanovení § 303 trestního zákona č. 117/1852 ř.z. o urážkách náboženství doplněno o ustanovení „proti zneužívání duchovenského úřadu v politické oblasti“. Je svým způsobem paradoxní, že toto kazatelskou činnost náboženských společenství omezující ustanovení je vlastně jakoby „přilepeno“ k ustanovení, určenému k ochraně náboženských společenství, tak snadno zranitelných bezohlednými útoky.

Leckdy se tento zásah proti svobodě kázání Slova Božího – tak rozporný s tradicí husitských artikulů pražských i kompaktát – přirovnává k podobným předpisům Německé říše, zejména z doby Bismarckova tzv. „kulturního“ boje, součásti úsilí německých nacionalistů o vytvoření centralizovaného, militaristického státu, proti Katolické církvi, jejíž členové svým tíhnutím k zachování decentralistického modelu, zemsky-spolkového, tvořili překážku. Jednalo se o „kazatelnicový“ paragraf, o který byl doplněn německý říšský zákoník v roce 187.

Ustanovení československého „kazatelnicového paragrafu“ však v demokratickém Československu nebylo proti církvím zneužíváno.

Pozemková reforma 1919–1935

Pozemková reforma prováděná podle *záborového zákona* č. 215/1919 Sb. z. a n. a následných *přídělových zákonů*, zasáhla katolickou církev jen nepříliš. Podstatná část církevních právnických osob vlastnila totiž hospodářské pozemky v rozsahu, který byl pod zákonem stanovenou normou a který tedy záboru nepodléhal. Církevní pozemkový fond v Čechách, na Moravě a ve Slezsku ztratil za uvedené pozemkové reformy asi 16 % svého původního rozsahu.⁵⁰ Za odnětí majetku byla poskytována náhrada, takže nešlo o krádež ze strany státu (nešlo tedy o majetková odcizování bez náhrady či jen za náhradu formální, jak tomu bylo později za komunistické diktatury).

⁵⁰ Šlo o 36.975 ha půdy celkem, viz KALNÝ, Mojmír, *Církevní majetek a restituce*, Občanský institut, Praha, 1995, s. 16.

Rozšíření alternativní formy uzavření sňatku a další změny manželského práva v roce 1919

Výborným ustanovením upravujícím úplnou náboženskou svobodu v oblasti manželského práva byl zákon č. 320/1919 Sb. o *obřadnostech smlouvy manželské, rozluce a překážkách manželství*. Tímto zákonem byla pro všechny obyvatele Československa zavedena svoboda výběru mezi církevním a občanským sňatkem se zachováním právních účinků v obou případech (úplná *fakultativnost* formy uzavření manželství, či přesněji: *alternativní* forma uzavření manželství).⁵¹

Ze strany Apoštolského stolce byl nový československý stát rychle diplomaticky uznán, což mělo význam pro mezinárodní prestiž ČSR. Pokyny k tomu vydal papež Benedikt XV. již v listopadu 1918. K dobovému paradoxu přispívalo to, že mezi vítěznými státy, nesoucími největší břímě války s pangermánskými snahami útočníků, hrály klíčovou úlohu Francie a Itálie, tedy země s katolickou většinou obyvatel, a to i navzdory tomu, že právě v těchto zemích v té době již po řadu desítek let vztah mezi státem a radikálně omezovanou katolickou církví krajně napjatý. Přesto tamější veřejné mínění citlivě reagovalo na postavení katolíků v nově vzniklých spojeneckých státech.

V roce 1920 byly navázány mezi Apoštolským stolcem a Československou republikou diplomatické styky na úrovni nunciatury a vyslanectví. (Dlužno připomenut, že vatikánský stát tehdy ještě neexistoval.) Byli vyměněni oba arcibiskupové v českých zemích. Postupně bylo dosaženo jmenování slovenských biskupů na Slovensku (a to přes značný odpor maďarské hierarchie a jejích příznivců u Apoštolského stolce).

Zákon č. 96/1925 Sb. o vzájemných poměrech náboženských vyznání (*mezikonfesní zákon*) nově upravil pravidla uznávání členství v církvích, přestupování z jedné církve do druhé, potvrdil příslušnost ke stavu *bez vyznání* jako zvláštnímu náboženskému stavu (§ 15) a upravil svěcení nedělí a svátků. Na rozdíl od čl. 16 mezikonfesního zákona č. 49/1868 ř.z. se hranice pro svobodnou volbu náboženství zvýšila ze 14 na 16 let (§ 4).

Poskytování uznání církvím československým státem v mezidobí 1918–1939

Mezi větším počtem právních aktů uznání církví a náboženských společností, které v meziválečném období československý stát vydal, rozlišujeme, zda jde o první uznání určité církve (2), nebo uznání nové formy organizace některé z dosavadních církví (5), případně jen o nový název (1).

Uznání nově založených církví a náboženských společností

Za první republiky byla státem uznána dvě nově založená náboženská společenství:

1. *Církev československá* - vládním prohlášením z 15. 9. 1920 a
2. *Náboženská společnost československých unitářů* - uznáním z roku 1930.

Uznání církví oddělených od církví rakouských nebo uherských:

a) církví oddělených a sjednocených, tj. takových, které se od celorakouských církví oddělily a současně v nich došlo k spojení sborů augsburského vyznání (a.v.) a helvetského vyznání (h.v.) do církve jediné, což byly

⁵¹ V českých zemích tak byla zrušena katolíkům přiznaná priorita církevní formy sňatku (tedy pouze podpůrné použití civilní formy, stanovené zákonem č. 47/1868 ř.z., pro členy Katolické církve) a zavedena volnost výběru formy sňatku, jakou již předtím měli příslušníci jiných církví a náboženských společností. Tato svobodomyslná zásada byla rozšířena i na Slovensko a Podkarpatskou Rus, kde do té doby platil obligatorní civilní sňatek, zavedený zákonným článkem budapešťského sněmu, ovládaného liberalistickými idejemi, č. XXXI z roku 1894.

aa) *Československá církev evangelická* (vyhl. MŠaNO č. 625/1919 Sb.) a
bb) *Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (vyhl. MŠaNO č. 79/1923 Sb.),

b) uznání církví jen oddělených: byly to

aa) *Církev evangelická augsburského vyznání (a. v.) na Slovensku* (10. 5. 1922),
bb) *Augsburská⁵² církev evangelická ve východním Slezsku v Československu* (165/1923 Sb.),
cc) *Pravoslavná církev*.

Výnosem MŠaNO č. 28 362 z roku 1922 bylo povoleno zřízení *české náboženské obce pravoslavné*, historicky první na území českých zemí, podle názoru některých odborníků provedené ze strany ministerstva poněkud problematicky (jak se v pozdějším správním sporu o nástupnictví v obedienci vůči konstantinopolské a bělehradské autokefální církvi projevilo).
dd) Od prosince roku 1935 probíhalo řízení uznání *náboženské obce muslimské* podle zákona č. 159/1912 ř.z., nebylo však dokončeno.

3. Přiznání práva na další, třetí název

O pouhé doplnění ustanovení o názvu církve šlo v případě státem již dříve uznané *Evangelické církve bratrské* neboli *Ochránovské církve bratrské*. Vyhláškou MŠaNO č. 319/1921 Sb. z. a n. jí bylo přiznáno právo na užívání názvu „*Jednota bratrská*“ jako názvu třetího, s dosavadními jmény rovnocenného.

Organizování náboženských společenství jinou formou

Z církví založených již v době monarchie, tehdy o státní uznání nežádajících, ani za první republiky o státní uznání nežádaly a využily svého práva organizovat se jinou, *jin více vyhovující formou*, práva vyplývajícího z náboženské svobody, tyto církve:

- *Svobodná církev reformovaná*, používající od roku 1919 název *Jednota československá*,
- *Bratrská jednota baptistů*, která začala používat též jméno *Bratrská jednota Petra Chelického*, a
- *Sbory věřících v Ježíše Krista*.

Stejný postoj zaujaly i tyto další, za první republiky nově založené církve a náboženské společnosti:

- *Evangelická církev metodistická* (1919),
- *Církev adventistů sedmého dne* (1919),
- *Náboženská společnost Vážných badatelů Bible – Svědkové Jehovovi* (1924).

Na jiných principech pracovala

- *Armáda spásy* a
- *mormonská misie* (misie Církve Ježíše Krista svatých posledního dne).

Kongruový zákon prvorepublikový

Náhradu za pokles reálné mzdy duchovních první republika začala poskytovat postupným již od roku 1920 prováděným zvyšováním kongruových příplatků k příjmům duchovenstva, poskytovaným prostřednictvím náboženských maticí. Úpravu trvalejšího rázu přinesl **zákon č. 122/1926 Sb. z. a n.** o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných případně recipovaných. Stanovil nejnižší příjem (kongruu) duchovenstva kongruálních církví a náboženských společností státem uznaných, činného při správě farních úřadů, jakož i jiné veřejné duchovní správě na místech systemizovaných se souhlasem státní správy kultové roční částkou Kč 9.000,-, která se zvyšovala každé tři služební roky o 972,- Kč (tzv.

⁵² Záměrně zde výjimečně ponecháváme původní úřední pravopis „augsburská“ i s onou nelogičností v názvu, v němž se opomíjí skutečnost, že jde o augsburské „vyznání“, ne tedy o souvislost s bavorsko-švábským městem Augsburgem.

trienálky), nejvýše však desetkrát. Na kongruální mez se doplňoval ryzí příjem duchovního stanovený na základě finančního přiznání (*fasse*). Do fassovního příjmu se započítávaly příjmy duchovního (z obročí, ze štolových poplatků), výslovně se však nezapočítávala odměna za výuku náboženství ve škole a (v těch několika málo případech, kterých se to týkalo) ani poslanecký plat. Shora uvedený započítávaný příjem se stanovil vždy *na pět let napřed* (t. zv. *lustrum*) *podle průměru fassí za poslední tři roky lustru předcházejících*.

Prováděcím předpisem k uvedenému zákonu bylo *vládní nařízení č. 124/1928 Sb. z. a n. o úpravě platů duchovenstva*. Tím zanikla účinnost některých starších prováděcích předpisů (viz shora).

Na doplňování kongruy měli nárok duchovní *kongruálních církví*, tj. římskokatolické, řeckokatolické a pravoslavné církve na celém území ČSR.

Na Slovensku a Podkarpatské Rusi měly na kongruu nárok také Slovenská evangelická církev a. v., Reformovaná křesťanská církev na Slovensku a Podkarpatské Rusi a židovské náboženské obce.

Podle § 5 zákona č. 122/1926 Sb. z. a n. příslušelo ostatním církvím a náboženským společnostem zákonně uznaným před účinností tohoto zákona na platy duchovenstva *dotace* vypočítané poměrným způsobem podle počtu jejich členů ve vztahu k počtu členů kongruálních církví. Tyto církve byly nazývány *církvemi dotačními*.

Někdy se setkáváme s náznaky, jako by dělení církví na kongruové a dotační mělo diskriminační charakter. Nezjistili jsme však, v čem konkrétně by taková diskriminace spočívala. Již skutečnost, že pro počítání výše dotace se vycházelo z přesného porovnání počtu členů jednotlivých církví, mluví o tehdejší přísné spravedlnosti v rozdělování finančních prostředků.

Modus vivendi a následující delimitace diecézních hranic

Jen velmi stručný a na svou dobu moderní byl *Modus vivendi*⁵³ mezi Apoštolským stolicem a Československou republikou účinný ke dni 2.2.1928. Tato mezinárodní smlouva se týkala především *obsazování biskupských stolic* v ČSR.

Republika měla být chráněna proti pokusům maďarské iredenty o změnu hranic. Proto sídelní biskupové a armádní ordinář museli slibovat, že nebudou jednat proti integritě republiky a neporušitelnosti jejích hranic. Apoštolský stolec (Svatý stolec) se zavázal dotazovat se před jejich jmenováním vlády republiky, zda proti kandidátům nemá výhrady politického rázu. V samotném Modu bylo definováno, co se myslí pod pojmem „výhrady politického rázu“. Ekonomické záležitosti v Modu vivendi řešeny nebyly.

2. září 1937 došlo k vydání papežské buly „*Ad ecclesiastici regiminis incrementum*“, kterou se provádí zevní delimitace československých diecézí tak, že jejich hranice se přizpůsobují hranicím státu.⁵⁴ Apoštolský stolec poskytl československému státu potvrzením jeho hranic právě ve chvílích, kdy tento stát začal být ohrožován, významnou morální podporu.

České země od října 1938 do března 1939

Održením českých pohraničních území v říjnu 1938 od československého státu v důsledku mnichovského diktátu ve prospěch Německa (i současné polské okupace české části Těšínska a o měsíc pozdější maďarské okupace jižního Slovenska a jižního cípu Podkarpatské Rusi) byla vážně narušena vnitřní organizace většiny církví, zejména církve katolické, evangelických církví a československé církve, která šla napříč novými hranicemi.

⁵³ Modus vivendi, doslovně dohoda o „způsobu soužití“, je podle některých právních teoretiků jen zvláštním druhem konkordátu či konvencí. Uplatňuje se jen zřídka. (Př.: Modus vivendi mezi Apoštolským stolicem a republikou Tunisko z 27. 7. 1964 – cf KRUKOWSKI, Józef, *Konkordaty współczesne*, Warszawa, 1995, s. 412.)

⁵⁴ Přislíbené zřízení arcibiskupství latinského obřadu na Slovensku a arcibiskupství řeckého obřadu na Podkarpatské Rusi se nestačilo do vypuknutí druhé světové války zrealizovat.

V odloučených pohraničních územích byly pro katolíky vytvořeny *generální vikariáty* – se sídlem v místech jejich správců: v Ostrově nad Ohří pro odloučené části pražské arcidiecéze, v Trutnově pro odloučené části královéhradecké diecéze, v Braníciích (Branitz) v pruském Slezsku (severním Opavsku) pro odloučené části olomoucké arcidiecéze, v Mikulově pro odloučené části brněnské diecéze. Českobudějovický biskup se pokusil odloučené části své diecéze svěřit vyšebrodskému opatu, sídlícímu na okupovaném území, ten však byl záhy gestapem zatčen a zabrané části českobudějovické diecéze byla rozdělena na čtyři území, svěřené do správy čtyř sousedních diecézí v Bavorsku a „Východní Marce“ (Rakousku).

Diecéze litoměřická byla jediná česká diecéze, jejíž sídlo se ocitlo na německém území. V Československu (a pozdějším Protektorátě Čechy a Morava) ponechané části litoměřické diecéze byly postupně spravovány z Libochovic, Kováně a Krnska.

Na vytvoření nových diecézí a jejich nových hranic, navrhované pražskou německou univerzitou, nepřistoupil ani litoměřický biskup, ani Apoštolský stolec.

Židovské obce byly nacistickými okupanty napadány od počátku záboru českého pohraničí. Za pogromu organizovaného především stranickou složkou SA v noci z 9. na 10. listopad 1938 („*křišťálové noci*“) došlo na celém území Velkoněmecké říše všech Němců akcí „rozhorčených“ složek stranických bojůvek SA k vypálení téměř jednoho tisíce synagog, zhanobení hřbitovů židovských náboženských obcí, zničení mnoha domů, rozbití výkladních skříní obchodů, které patřily židům. Také okupované české pohraničí bylo takto postiženo. Hořely synagogy v Liberci, České Lípě, Mariánských Lázních, Karlových Varech, v Chebu a řadě dalších měst. Cheb byl záhy prohlášen za první město tzv. sudetské župy, zcela zbavené židovského obyvatelstva (Judenrein).

K historickým paradoxům té doby patří persekuce Německého řádu se sídlem v Opavě. Tento řád, kdysi rytířský, avšak v nové době opět nemocniční, býval kdysi, zejména v důsledku svého předreformačního působení v Pobaltí, považován za nositele germanizace. V nacistické Třetí říši však nebylo pro něho pochopení a byl naopak vystaven likvidačnímu procesu.

Stát a církev na českém území 1939–1945

Od okupace zbytku českých zemí německými vojsky 15. března 1939 a zřízení Protektorátu Čechy a Morava, autonomního území v rámci tak řečené Velkoněmecké říše všech Němců dne následujícího, církve byly jedinými legálními institucemi na území toho prapodivného útvaru s koloniálním názvem, kterým byla ponechána aspoň jistá omezená míra vnitřní svobody. Protikatolické zaměření, dané principiálním rozporem mezi křesťanskou idejí rovnosti všech lidí a nacisty hlášaným biologickým rasismem, bylo umocněno jednak kritikou nacismu se strany německých katolíků samých (protirasistická kniha münsterského biskupa kardinála Klementa A. von Galena *Mýtus dvacátého století* a další vystoupení), se strany Apoštolského stolce (protinacistická encyklika papeže Pia XI. *Mit brennender Sorge* ze 14. 3. 1937), a ze strany české hierarchie samé. K tomu přispěl i odbojový postoj části věřících, organizovaných v některých českých politických stranách, zejména v Československé straně lidové, jejímuž předsedovi, katolickému knězi Mons. Janu Šrámkovi se podařilo v létě 1939 uniknout do londýnského exilu a byl pak až do dubna 1945 předsedou legální, mezinárodně uznávané československé vlády v exilu.

Katolíci se účastí na druhém odboji a na utrpení českého lidu v očích národa a široké i nekatolické veřejnosti oproti dřívějšímu posuzování – z dob po první světové válce – plně rehabilitovali. Velká část českých katolických kněží byla nacisty perzekuována (odhad činí: 10 % kněží české národní příslušnosti). Častou příčinou persekuce byl

- 1) povzbuzující obsah jejich kázání,
- 2) vystavování matrikovými záznamy nepodložených potvrzení o křtech a jiná podobná pomoc těm, jimž hrozilo pronásledování pro rasový původ,

3) porušování zákazu vyučování těmi, kdo původně byli předtím učiteli na českých vysokých školách rozpuštěných dne 17. listopadu 1939.

4) Duchovenstvo bylo fakticky napadáno někdy jen z toho důvodu, že patří k intelektuální elitě národa, a tu bylo v zájmu budoucího úplného poněmčení českých zemí fyzicky zničit.

Mnozí kněží zahynuli v koncentračních táborech, zejména v Dachau a v Zásnukách. Také některé kláštery (Vyšší Brod, Emauzy) byly napadeny a většina jejich řeholníků – českých i německých – putovala do koncentračních táborů. Velký byl počet vyznávajících katolíků, laiků i kněží, kteří byli popraveni.

Dne 10. 6. 1942 byla „vymazána“ obec Lidice u Kladna z povrchu země. Mezi 182 lidickými muži, které nacisté po jimi nařízeném vykopání společného hrobu postříleli, byl i lidický farář František Štemberka.

Z kněží, kteří se po osvobození vrátili z koncentračních táborů, byli vybráni noví hierarchové (např. prof. Josef Beran). Také německé duchovenstvo bylo perzekuováno, v mnoha případech se účastnilo odporu, kdežto výslovná kolaborace byla ojedinělá.

Také v ostatních církvích se soustředil odpor vůči okupantům, zejména v Českobratrské církvi evangelické, s níž byly spojeny podzemní skupiny zakázané organizace křesťanské mládeže YMCA – *Young Men Christian Association*.⁵⁵

Vzpomínka na existenci československého státu měla být podle přání okupantů zcela vymazána z historického vědomí obyvatel našich zemí. A tak museli žáci a studenti v učebnicích a jiných knihách začernit resp. zalepit) veškeré zmínky o Československu a odstranit slova slovenské hymny, ale také přívlastek „československý“ se nesměl nikde objevovat. Proto byla Církvi československé nařízena změna názvu na **Církev českomoravská**. To bylo provedeno právně neplatným rozhodnutím patriarchy ze září 1939 (nacisti ovšem prosazovali a uznávali jedině princip „vůdcovský“ na všech úrovních společenského života). Účast na bohoslužbách se také v Církvi českomoravské podstatně zvýšila a společenství věřících prohloubilo, církev prožívala tehdy jeden z vrcholů svého náboženského života. A proto se i proti této církvi zaměřil teror okupantů.⁵⁶

Persekuce zasáhla také Jednotu bratrskou.

Pro ukrývání čs. vojáků z Velké Británie byla za heydrichiády právně zlikvidována česká pravoslavná eparchie, čtyři čeští představitelé pravoslaví byli popraveni, další odesláni do koncentračních táborů.

Demografické změny za okupace a v letech 1945–1946

Tragický byl především osud *židovských obcí*, které po holokaustu (*šoa*) obnovily svůj náboženský a společenský život jen v míře odpovídající počtu jejich zbylých členů. Vyvražďování přežila na území českých zemí necelá jedna desetina členů židovských obcí. Do exilu sice včas odešlo asi 20 % židů z českých zemí,⁵⁷ vrátila se však jen malá část, a i tak mnozí z nich zůstali jen přechodně; i z těch, kdo přežili, mnozí brzy také odešli do ciziny. Nový režim se nezachoval k židovským obcím spravedlivě, neboť jim nevrátil většinu nacisty odcizeného majetku.

Část synagog byla nacisty zničena, jiná část zůstala i po roce 1945 v sekulárním užívání nových majitelů. Část synagog se po roce 1945 zachovala kultovním účelům přechodem do vlastnictví Církve československé a jen v několika synagogách byl židovský náboženský život obnoven.

Demografické změny v Československu po druhé světové válce a jejich důsledky

⁵⁵ Jeden z představitelů toho hnutí – Jaroslav Valenta – byl krutým způsobem umučen, druhý z nich – Jaroslav Šimsa – zahynul na jaře 1945 v koncentračním táboře.

⁵⁶ Za povzbuzující kázání byl např. popraven farář Církve českomoravské z Prahy-Vršovic Jaroslav Benda.

⁵⁷ BOHÁČ, Zdeněk, *Atlas církevních dějin českých zemí 1918 – 1999*, tab. 108.

Vysídlení tří miliónů Němců po válce mělo své důsledky nejen v ekonomické oblasti, ale i v kulturní a konfesní. Naštěstí dosti rychle farní duchovní správu převzalo do svých rukou české duchovenstvo katolické, evangelické i československé. Citelné bylo oslabení některých klášterů v pohraničí, i když také zde došlo k rychlé nápravě.⁵⁸ Ztráta Podkarpatské Rusi v roce 1945, země s necelým jedním milionem obyvatel s vysokým stupněm religiozity, oslabila poněkud postavení československých věřících v poválečném státě.

Výzva k návratu krajanů do země, aby pomohli osídlit české pohraničí, přivedla do vlasti desítky tisíc navrátilců. Pokud jde o náboženské důsledky, posílila tato imigrace významným způsobem některé menší církve. Návratem Čechů z Polska (ze Slezska i ze Zelowa) získali československé evangelíci, návratem Čechů z Volyně na Ukrajině především pravoslavní, ale částečně také československé evangelíci a baptisté. Z Bulharska přišlo několik set protestantů metodistického vyznání.

Útoky za pozemkové vlastnictví církví

Jako součást útoků na vlastnické vztahy byl ještě před komunistickým převratem byl v létě 1947 přijat zákon č. 142/1947 Sb. z. a n. o revizi pozemkové reformy. K provedení tohoto zákona došlo však až po únorovém převratu, současně s prováděním nového, nyní již komunistického zákona o nové pozemkové reformě č. 46/1948 Sb. z. a n.

16. Právní a faktické postavení církví v ČSR a ČSSR 1948–1989

VAŠKO, Václav, *Dům na skále/ I, Církev zkoušená*, 1945 – začátek 1950, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2004, 255 s., ISBN 80-7192-891-7.

Převrat a počátky proticírkevních zásahů

Jakmile se komunistická strana za podpory přes noc nelegálně vyzbrojených stranických bojůvek zvaných *lidové milice* ujala 25. února 1948 moci, zahájila svou diktaturu zásahy odporujícími ústavě a právnímu řádu. Použila k tomu narychlo vytvořených *akčních výborů Národní fronty*, jimiž byli stoupenci demokracie v celé republice bez právního podkladu propouštěni ze zaměstnání i ze škol. Tzv. *třídní vůle*, ve skutečnosti vůle jedinců ovládajících vyšší i nižší orgány komunistické strany, byla stavěna nad zákon. Tak bylo postiženo také mnoho politicky angažovaných věřících, zejména z řad příslušníků Československé strany lidové, Československé strany národně socialistické a Slovenské demokratické strany.

Avšak současně s postihem politických odpůrců totalitního režimu byly učiněny první zásahy proti církvím a věřícím jako takovým, tj. také proti nepoliticky orientovaným věřícím a představitelům církví.

Kombinace prostředků právních i protiprávních byla výrazně použita právě při vytvoření nových podmínek vztahu státu a církví již na samotném počátku komunistického režimu.

Zastavení vydávání katolického tisku

Projevem svévole byl násilný zásah státní moci, kterým bylo zastaveno vydávání *veškerého katolického církevního tisku* již v prvních dnech po puči. Jen některé farní věstníky byly zlikvidovány až později, stejně tak jako se režim později postaral o zavedení nového periodika *Katolické noviny*.

⁵⁸ Např. němečtí cisterciáci v Oseku byli rychle nahrazeni českými salesiány.

Ústava z roku 1948 a jí proklamovaná svoboda svědomí

Příprava druhé ústavy československého státu se odehrávala ještě před únorovým pučem v ovzduší alternativních možností. Po únoru 1948 komunisté znemožnili předložení jiných návrhů ústavy, avšak na jejich návrhu byly v některých partiích zřejmé vlivy klasických ústav demokratických států, zejména dosavadní československé ústavy z roku 1920. Významnou úlohu zde sehrála československá demokratická tradice.⁵⁹

Ústava, kterou komunisty rekonstruované Ústavodárné národní shromáždění schválilo dne 9. 5. 1948 pod č. 150/1948 Sb. z. a n., obsahovala proklamace některých svobod. Tak byla proklamována v §§ 15–17 svoboda svědomí a vyznání, a to značně vágním způsobem, a v § 24 svoboda shromažďovací a spolčovací. Církve a náboženské společnosti v Ústavě zmiňovány nejsou, ostatně ty nejsou zmiňovány ani v ústavě první republiky. Ochrana náboženské svobody se ostatně až do dob druhé světové války i v jiných demokratických státech omezovala na vyjádření svobody individuální. Teprve v druhé polovině dvacátého století v demokratických státech začala být jmenovitě chráněna i svoboda kolektivní (viz kapitola o ochraně náboženské svobody dnes).

Poměry na politické scéně a celkový charakter ústavy vedly prezidenta republiky Dr. Edvarda Beneše k poslednímu gestu: odmítl „Ústavu 9. května“ podepsat. Ústava vstoupila v účinnost bez jeho podpisu 9. 6. 1948, a prezident byl nucen odstoupit.

Represivní postup vůči církvím v počátečním období

V oblasti dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi

Ve vztahu k církvím a náboženským společnostem mohli komunisté použít zpočátku i některých restriktivních ustanovení dosavadního zákonodárství. Vůči katolické církvi to byla především ustanovení *zákona o vnějších poměrech církve katolické* č. 50/1874 ř. z., který již v době svého vzniku, v době rakušáckého paternalismu nad církvemi, značně omezoval svobodu katolických církevních institucí. Za svobodnější první republiky se stala některá z jeho ustanovení obsoletními. Po únorovém puči však nic nebránilo novým mocipánům, aby je použili.

V oblasti trestněprávního postihu

Podobně v oblasti trestní bylo možno použít obdoby Bismarckova „*kazatelnicového paragrafu*“, kterou dne 20. 2. 1919 prvorepublikový zákonodárce vytvořil zákonem č. 111/1919 Sb. z. a n., kterým se mění a doplňuje původní znění ustanovení § 303 trestního zákona č. 117/1852 ř. z. týkající se přečinu „urážky církve nebo společnosti náboženské zákonem uznané“.

Tuhým vězením od jednoho do šesti měsíců měl být potrestán duchovní či jiná osoba vykonávající náboženský úkon, která by při tomto úkonu (i při vyučování) promlouvala o věcech státního nebo politického života, kritizovala platné nebo navrhované právní normy, doporučovala určité politické organizace a tisk, brojila proti nim či zasahovala do volebního boje. Zatímco v demokratickém státě byl takový paragraf používán jen v měřítku striktního, případně zužujícího výkladu, v podmínkách totalitního státu se otevřela možnost tento zákon jeho rozšiřujícím výkladem zneužívat.

Přesto vládnoucí garnitura byla s tímto „paragrafem“ nespokojena. Příčinou snad byl příliš mírný trest, a skutečnost, že míra „gumovosti“ pro potřeby aplikace před voluntaristickým „třídním“ soudem stále ještě nízká. Také se asi nelíbilo, že duchovní se mohli na uvedené ustanovení odvolávat, když byli nuceni, aby v kostele v ohláškách i při kázáních doporučovali brigády a činili různá prorežimní prohlášení. Zrušila jej s účinností k 24. 10. 1948 spolu s některými dalšími ustanoveními trestního

⁵⁹ Tato tradice nezačíná až rokem 1918, ale má své kořeny v předešlém vývoji liberálně ústavního uspořádání rakouského státu nejpozději od prosincové ústavy z roku 1867, dále v demokratické tradici mohutných národních tělocvičných organizací sokolské a orelské a v neposlední řadě také v demokratickém řádu československých legií v Rusku, Itálii a Francii za první světové války.

zákona z roku 1852 derogační klausulí k *zákonu na ochranu lidově demokratické republiky* č. 231/1948 Sb. z. a n.

Původní zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. z. a n., bránící přiměřenými prostředky samostatnost československého státu a jeho demokratický řád, byl nahrazen zákonem s podobným názvem, ale podstatně odlišnou náplní. **Zákon č. 231/1948 Sb. z. a n. na ochranu lidově demokratické republiky** účinný od 24. 10. 1948 do 31. 7. 1950 obsahoval drakonickou úpravou postihu „protistátní“ trestné činnosti. Od dřívější úpravy se radikálně lišil nejen téměř dvojnásobným rozsahem (72 paragrafů), ale již samotnými formulacemi skutkových podstat a výší trestů. Stačí uvést již úvodní skutkové podstaty: jsou to velezrada, sdružování proti státu, pobuřování proti republice, hanobení republiky, vyzvědačství. Častými tresty jsou „deset až pětadvacet let těžkého žaláře“, doživotí a trest smrti. Za dobu účinnosti tohoto zákona byly podle něho odsouzeny stovky občanů, v tom velký počet věřících a mezi nimi mnoho vyšších církevních představitelů. Ne nadarmo přijala v roce 1968 organizace politických vězňů, kteří dlouholeté žalářování přežili, název **K 231**, právě podle čísla uvedeného zákona.

V zákoně bylo zformulováno velké množství skutkových podstat takovým způsobem, aby bylo možno na základě jejich tendenčního výkladu postihnout nepohodlné osoby dlouholetým žalářem. Se skutečným právem a spravedlností měly tyto předpisy i pozdější podobná pseudoprávní ustanovení komunistického státu málo společného.

Činů způsobených výslovně nedovolenou náboženskou aktivitou se v zákoně na ochranu lidově demokratické republiky týkala dvě ustanovení: § 28 – *zneužití úřadu duchovního nebo jiné podobné funkce* a § 26 – *popuzování* (toto ustanovení se týkalo nejen výkonu náboženských funkcí). Vzhledem k nízkému postihu v těchto dvou posledních případech byly však proti duchovním i ostatním věřícím častěji používány skutkové podstaty podle jiných paragrafů uvedeného zákona s přísnějšími trestními sazbami.

Pronásledování Orla

Záhy po vydání uvedeného zákona došlo k zatčení některých aktivních příslušníků nižšího duchovenstva a katolických laiků, mezi nimi velkého počtu funkcionářů katolické tělocvičné organizace *Orel*, k němuž došlo na Štědrý den a o Vánocích roku 1948, po němž následovalo jejich kruté mučení, zejména ve vyšetřovací vazbě Státní bezpečnosti v Uherském Hradišti. Touto akcí byla rozmetána jedna z největších laických církevních aktivit v tehdejším Československu.⁶⁰

Trestní zákon 1950

Ke dni 1. 8. 1950 byl zákon č. 231/1948 Sb. z. a n. derogován trestním zákonem č. 86/1950 Sb. z 12. 7. 1950, avšak *naprostá většina jeho materie byla do trestního zákona recipována*. Nový trestní zákon byl „obohacen“ o skutkovou podstatu trestného činu *maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi* (§§ 173 a 174).

Teprve novelou č. 63/1956 Sb. došlo k 1. 1. 1957 ke zmírnění některých ustanovení (trest doživotí byl zrušen, zůstal ovšem trest smrti i odnětí svobody až na dvacet pět let). Další změny přinesl až trestní zákon č. 140/1961 Sb. s účinností od 1. 1. 1962.

V oblasti majetkoprávní

K likvidaci hospodářské základny života církví, zejména katolické církve, byl použit zákon č. 142/1947 Sb. z. a n. o revizi první pozemkové reformy a zákon č. 46/1948 Sb. z. a n. z 21. 3. 1948 o nové pozemkové reformě, podle níž bylo do vlastnických vztahů možno zasáhnout i

⁶⁰ Cf VAŠKO, Václav, *Neumlčená, kronika Katolické církve v Československu po druhé světové válce*“, druhý díl.

pod stanovenou maximální výměru 50 ha, podle zásady „půda patří těm, kdo na ní pracují“. K tomu, že příslušníci církevních institucí také na církevní půdě pracovali, se nepřihlíželo. Oba zákony byly prováděny současně až po únorovém převratu 1948, v průběhu roku, až do konce roku 1948. Tak došlo do konce roku 1948 k likvidaci jednoho z významných zdrojů hospodářského zabezpečení církví a náboženských společností, i když ne jediného.

6. května 1948 byl schválen zákon č. 131/1948 Sb. z. a n., o likvidaci právních poměrů Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Retroaktivní ustanovení § 1 tohoto zákona stanoví, že uvedená církev zanikla dnem 4. května 1945. Ustanovení § 4 zmocňuje ministerstvo školství a osvěty, aby po dohodě s ministerstvem vnitra určilo, které majetkové podstaty mají sloužit kultovním, církevně administrativním nebo podobným účelům a které církvi se přidělí.

Mimoprávní omezení osobní svobody církevních představitelů

Vyjednávání tzv. „církevní šestky“ tvořené určenými představiteli KSČ, zahájená již v průběhu roku 1948 s představiteli katolického episkopátu nevedla pro zásadovost biskupů k cílům, které si stanovila. O odtržení „československé katolické církve“ od světové katolické církve a Apoštolského stolce a nemohlo být ani řeči.⁶¹

Upuštěno bylo od úvah o zařazení církví a náboženských společností do struktury reorganizované *Národní fronty Čechů a Slováků*. „Národní fronta“, přestala být koalici politických stran a stala se diktátorskou institucí, která měla být složena ze všech složek společnosti. Za vedoucí složku se prohlásila Komunistická strana Československa. Ta realizovala svou „vedoucí úlohu“ KSČ nejen prostřednictvím zbytků reorganizovaných, „obrozených“ dosavadních politických stran, ale zejména prostřednictvím jednotné odborové organizace ROH a téměř všech zachovaných zájmových spolků a organizací.

Založení proticírkevní tzv. „Katolické akce“

V červnu roku 1949 se straničtí představitelé pokusili zvláštním, veřejnost matoucím způsobem zneužít názvu církevní instituce zvané *Katolická akce*.

Katolická akce je instituce katolické církve, která organizovala (a v některých zemích, např. v Itálii, dosud organizuje) účast laiků na církevní službě, zejména jako katechetů, a podporuje jejich působení v kulturním světě. Byla založena na základě encykliky papeže Pia XI. z roku 1922 zvané *Ubi arcano* a zřízena i v českých diecézích, a to jejich biskupy jako jedinými možnými kanonickými zřizovateli.

Z iniciativy vycházející ze stranických orgánů byla nejprve zatčen tajemník dosavadní řádně ustavené kanonické Katolické akce v pražské arcidiecézi kněz Antonín Mandl (později odsouzený ve vykonstruovaném procesu k dlouhodobému trestu odnětí svobody) a vzápětí nato založena dne 10. 6. 1949 na zvláštní schůzi v Obecním domě v Praze odlišná organizace pod stejným názvem, za účasti několika stovek tam vyslaných katolických laiků a několika desítek kněží, v tomto případě však církevními představiteli neschválená.

Církevní protest a následná internace pražského arcibiskupa

Po vydání pastýřského listu *Hlas biskupů a ordinářů věřícím v hodině velké zkoušky*, kterým biskupové podstatu uvedené machinace zveřejnili a od nekanonické Katolické akce se distancovali, zasáhla světská moc razantně: tři stovky příslušníků StB spáchalo při bohoslužbách ve svatovítské katedrále výtržnost a arcibiskup Josef Beran byl hned po svém návratu do rezi-

⁶¹ Něco takového se ale později komunistům podařilo v jimi zanedlouho poté založené a ovládané Čínské lidové republice.

dence internován (zbaven bez rozhodnutí příslušného státního orgánu osobní svobody a možnosti jakkoliv komunikovat s církví, s veřejností i se svou rodinou). Po té byl odvezen z Prahy a byl po 15 let vězněn střídavě na různých přísně utajovaných místech.

Pastýřský list byl zabaven a státní moc se pokoušela zabránit jeho doručení do farností, což se jí díky mnoha odvážným kurýrům z řad věřících nepodařilo. Také se jí nepodařilo odvrátit všechny faráře, aby pastýřský list při bohoslužbách nepřečetli. Přibližně ve třetině farností přečten byl.

Z iniciativy komunistů zřízená „Katolická akce“ se nesečkala s úspěchem a brzy během jednoho roku se „vytratila“ a prakticky zanikla.

Internace a věznění ostatních katolických biskupů v ČSR

Později byl protiprávně zbaven osobní svobody také olomoucký arcibiskup Josef Karel Matocha a nakonec všichni biskupové v Československu. Jen někteří z nich byli postaveni před soud a odsouzeni k dlouholetým trestům odnětí svobody. Stupeň přísnosti internace byl různý. V případě arcibiskupa Berana bylo místo internace více než 10 let tajeno a docházelo k jeho častému střídání. Arcibiskup Matocha, vězněný ve vlastní rezidenci, tam zemřel.

Zákony a vládní nařízení o církvích z roku 1949

14. října 1949 byly odhlasovány dva konfesněprávní zákony, které se staly základem úpravy poměru státu a církví až do konce komunistického režimu. V Národním shromáždění se o nich hlasovalo aklamací, přičemž hlasy ani nebyly sčítány.⁶² V komunistické úřednické terminologii se jim říkalo *nové církevní zákony*, po případě jen církevní zákony.⁶³

Říká-li se zákonům o církvích „církevní zákony“ (s čímž se lze setkat dodnes), je to podobná anomálie jako když se ve sledované době říkalo politice komunistické strany vůči církvím *církevní politika*. Tím spíše, že šlo o politiku směřující k zatlačování až postupné likvidaci církví.

Zákon č. 217/1949 Sb., o zřízení Státního úřadu pro věci církevní

Uvedený zákon a prováděcí předpis, *vládní nařízení č. 228/1949 Sb., o působnosti a organizaci Státního úřadu pro věci církevní*, položily základ pro přísný státní dozor nad církvemi a náboženskými společnostmi.

Vláda zrušila tento úřad svým nařízením č. 19/1956 Sb., zákon však zůstal v účinnosti nadále. Kompetence Státního úřadu pro věci církevní přešla na ministerstvo školství a kultury, později na ministerstvo kultury, a po federalizaci státu k 1. 1. 1969 na jednotlivá národní ministerstva kultury. Zákon č. 217/1949 Sb. a vl. n. 228/1949 Sb. byly z československého právního řádu odstraněny až k 1. 9. 1991, a sice derogační klauzulí zákona č. 308/1991 Sb.

Podle § 5 citovaného vládního nařízení vykonávaly dozor nad církvemi v okresech a krajích národní výbory. **Tajemníci pro věci církevní** okresních národních výborů a **církevní oddělení** krajských národních výborů byli podřízeni Státnímu úřadu pro věci církevní, od r. 1956 ministerstvu školství a kultury a po jeho rozdělení ministerstvu kultury (**církevnímu odboru** ministerstva).

Zákon č. 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem byl ve skutečnosti tvrdým zásahem proti církvím. Ve svém § 7 stanovil, že duchovní

⁶² Viz KINDL, Vladimír, *Národní shromáždění a osnovy tzv. církevních zákonů v říjnu r. 1949*, in: Pocta Karlu Malému k 65. narozeninám, Praha, 1995, s. 305–311.

⁶³ Disidentské kruhy je s patřičnou ironií komentovaly jako „proticírkevní zákony“.

svůj úřad smí vykonávat jen tehdy, má-li k tomu **státní souhlas**, který bylo možno kdykoli odebrat. Již pro pouhé *kandidáty* církevního úřadu musela být před jejich volbou či jmenováním obstarán státní souhlas. Státní souhlas se týkal i neplacených laických kazatelů. Tento hluboký zásah do práv jednotlivců a celých církví byl základem pseudoprávní úpravy po celou dobu komunistického režimu a navíc doplněn v trestním zákoníku o skutkovou podstatu **trestného činu maření dozoru nad církvemi**, který údajně spáchal ten, *kdo porušil zákon o hospodářském zabezpečení církví*.

Ve skutečnosti při aplikaci trestního zákona o žádné hospodářské záležitosti nešlo. K naplnění skutkové podstaty stačilo, že duchovní, jenž momentálně neměl státní souhlas, vykonal kdekoli (i v bytě) náboženský úkon. Státní souhlas byl zpravidla poskytován jen pro jednu obec, nanejvýš okres, a mohl být kdykoli i bez odůvodnění odvolán. Duchovní, který sloužil beztrestně na jednom místě, mohl být potrestán za výkon bohoslužby na jiném místě, a to odnětím svobody až na tři léta. Kdo takto úmyslně mařil státní dozor, případně někoho do funkce bez státního souhlasu jmenoval, byl trestán odnětím svobody na jeden rok až pět let.

K provedení uvedeného zákona byla vydána **vládní nařízení 219–223/1949 Sb.**, týkající se jednotlivých církví či jejich skupin.

Správní sankce v oblasti vyznávání víry a náboženství

Odnětí státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti postihlo v padesátých letech většinu katolických kněží. Jen některým z nich bylo po určité době dovoleno se do duchovenské služby vrátit. Mnozí z těch, kdo přežili, se vrátili do služby až v roce 1968, desítkám z nich však byl státní souhlas opět odňat především v letech 1971 a 1974, zpravidla bez odůvodnění. Často šlo o kněze, kteří složili řeholní sliby (v žádném klášteře ovšem v té době nežili). Příslušnost k řeholnímu stavu byla zřejmě sama o sobě přitěžující okolností.⁶⁴ Proti příslušníkům nekatolických církví bylo zpočátku užíváno této sankce výjimečně, později častěji,⁶⁵

V sedmdesátých a osmdesátých letech byli již evangelíci běžně napadáni podobně jako katolíci. K jednomu z posledních odnětí státního souhlasu došlo v září 1989.

Služné duchovních

Duchovní byli nadále považováni za zaměstnance církve. Potvrzení o zaměstnání jim však do občanského průkazu dával národní výbor či jiný určený státní orgán a rovněž náklady na jejich platy, nazývané „služné“, nesl stát. Služné, které bylo zákonem č. 218/1949 Sb. duchovním všech církví vnuceno, bylo nízké. V přepočtu podle neblaze proslulé peněžní reformy z června 1953 uskutečněné zákonem č. 41/1953 Sb. činil nástupní plat duchovního po absolvování bohoslovecké fakulty a dvouleté základní vojenské službě částku Kčs 600,- hrubého měsíčně. Po povýšení do farářské funkce se služné zvýšilo na Kčs 800,-. Nositelé vyšších hodnostních tříd dostávali o Kčs 200,-, 400,- nebo 600,- více.

⁶⁴ Tak znovu ztratil od 1. 1. 1984 státní souhlas např. P. Jan Blesík CSsR, řeholní kněz, který ač nepatřil k vyšším řádovým představeným, byl v monstrprocesu roku 1950 na základě vykonstruované obžaloby odsouzen k 11 letům odnětí svobody

⁶⁵ Ještě v době „otevlování“ v roce 1965 byl státní souhlas odňat českobratrskému evangelickému faráři Janu Dusovi.

Trienálky (zvýšení platu po 3 letech o Kčs 60,-) mohly (a nemusely) být přiznány, nejvýše však 12 x. Uvedená úprava platila po celou dobu let 1949 – 1981, resp. s nepatrnou úpravou (viz dále) **až do konce roku 1990 (!)** V roce 1981 se základní plat duchovních zvýšil o Kčs 300,- hrubého měsíčně (což ovšem zdaleka nenahradilo inflační znehodnocení peněz od roku 1949, resp. v letech 1953–1981), takže základní plat farářů – tj. většiny duchovních – činil Kčs 1.100,- hrubého, přičemž výše trienálek byla v roce 1981 naopak snížena. Podle této stupnice byli duchovní placeni i po revoluci, po celý rok 1990, *až do 31. prosince 1990 (!)*.

Platy ostatních církevních zaměstnanců

Podle zákona měl stát hradit také věcné náklady kultu, ve skutečnosti platil jen menší částky na provoz církevních ústředí (v případě katolické církve na jednotlivá diecézní ústředí). Skutečným zdrojem pro placení věcných nákladů kultu, zejména na úrovni farností a sborů, byly kostelní sbírky. Rovněž platy laických zaměstnanců církve (např. kostelníků) se hradily ze sbírek. (Těm vystavovaly záznam o zaměstnání v občanském průkazu farní úřady.) Státní příspěvek na opravy kostelů byl poskytován jen zřídka, zatímco faráři byli voláni státními úřady k odpovědnosti za stav budov v církevním vlastnictví. Celé období po únoru 1948 je charakteristické beznadějným chátráním církevního stavebního fondu.⁶⁶ Přijímání podpory ze zahraničí nebylo dovoleno (Jen v krátkém období 1968–1969 a v posledních letech před pádem režimu dovozovaly státní orgány církvím přijmout pro jednotlivé případy oprav kostelů zahraniční pomoc.)

Právní subjektivita církví a některých církevních právnických osob nebyla za komunistického režimu v Československu zpochybňována. Církevní vlastnictví bylo prohlašováno za *soukromé*.⁶⁷

Zavedení obligatorního civilního sňatku a odebrání matrik církvím

Obligatorní civilní sňatek byl zaveden **zákonem o právu rodinném č. 265/1949 Sb.** ze dne 7. prosince 1949, s účinností k 1. lednu 1950, poprvé v dějinách českých zemí.

Stejně kratičkou *vacatio legis* měl **zákon o matrikách č. 268/1949 Sb.**, v jehož § 27 byly všechny církevní matriky prohlášeny za majetek státu a ke dni účinnosti zákona, tj. k 1. lednu 1950, byly převedeny do správy národních výborů. Následující odnímání matrik farnostem a biskupstvím, k němuž docházelo bezprostředně po vydání zákona, v době vánočních svátků, bylo prováděno bezohledným způsobem. Zabavovány byly (z účelového hlediska zcela zbytečně) i duplikáty matrikových knih, takže církvím byla znemožněna evidence jejich členů pokřtěných před rokem 1950.

Číhošťská tragédie a počátky „procesů“

Při třetí adventní neděli v prosinci 1949 se ve farním kostele v Číhošti ve východních Čechách se podle tvrzení většího počtu přítomných farníků začal během kázání tamějšího faráře Josefa Toufara vychylovat na strany křížek na oltáři. Farář, který trvale popíral, že by pohyb křížku viděl, byl koncem ledna 1950 přepaden bezpečností a bez zatykače odvezen do vězení ve Valdicích, kde byl celý měsíc krutě mučen s cílem vymoci na něm doznání, že křížkem na dálku manipuloval. Na takto „pozitivní“ vyšetření naléhal Gottwald a celá (proti)církevní „šestka“ ve vedení KSČ. Nakonec byl Josef Toufar vyšetřovatelem StB ve Valdicích ubit

⁶⁶ „Příznivý vliv na záchranu některých církevních staveb mělo přijetí zákona č. 20/1985 Sb. o ochraně památkových objektů, avšak to se v praxi týkalo jen několika objektů.“ (DOBAL, Viktor, *Církve a majetek*, s. 19).

⁶⁷ Při právníkové výuce bylo dáváno jako vzor pozůstatků *soukromého vlastnictví* (třetí formy vlastnictví vedle socialistického a osobního).

k smrti, dne 25. února 1950 (druhé výročí puče) ve státním sanatoriu v Praze v Legerově ulici zemřel. Pohřben byl do společného hrobu. Jeho úmrtí bylo Toufarově neteři jako jediné příbuzné oznámeno až po několika letech. Příslušník StB za smrt odpovědný byl odsouzen až na konci 90. let. Úděsně se do případu zapsal prokurátor Čížek, který ve zfalšované „rekonstrukci“ případu rozhodujícím způsobem podílel (ve filmu „Komu zvoní hrana“ hrál úlohu ubitého Josefa Toufara).⁶⁸

Těsně před Toufarem byl zatčen a do téhož vězení převezen opat želivských premonstrátů Vít Tajovský. Toufarovo vyšetřování bylo předehrou k řadě inscenovaných procesů proti představitelům řeholí, některým biskupům, předním katolickým spisovatelům, vědcům a umělcům od počátku března 1950.

Akce „K“ – likvidace klášterů a ostatních řeholních domů

V noci následující po 13. dubnu 1950 byla bez předchozího upozornění a jakéhokoliv zákonodárného či správního rozhodnutí předem přísně utajovanou akcí *přepadena většina mužských klášterů* v celém Československu. Tento nezákonný čin provedly oddíly bezpečnosti a nestátních (stranických) bojůvek zvaných Lidové milice.⁶⁹ Řeholníci byli přinuceni zanechat všechny své věci na místě, jen si vzít s sebou nejnutnější hygienické potřeby a nastoupit od přistavených autobusů. Pod ozbrojenou ochranou byli eskortováni do předem připravených centralizačních táborů narychlo zbudovaných při některých převážně uprázdněných klášterech v pohraničí.⁷⁰ Tuto noc opoziční demokratické kruhy později nazvaly „bartolomějskou nocí“ československého řeholnictva. Veřejnost byla informována krátkou novinářskou zprávou, že řeholníci byli „navráceni svému původnímu účelu“.

Zbytek (neinformovaný o osudu svých spolubratří) byl převezen v noci po 27. dubnu 1950. V těchto dvou nocích bylo deportováno 2 396 řeholníků. Na konci dubna 1950 nebylo již v ČSR (na rozdíl od sousedních zemí) již žádných mužských klášterů.⁷¹ Na několika místech byly do klášterů podstrčeny zbraně, takže tisk v příznačných člancích typu „Co se skrývalo za zdmi klášterů“ nacházel „zdůvodnění“ pro uvedenou násilnou akci.

Po několika měsících pokusů o „převýchovu“ v centralizačních táborech byli řeholníci odesláni na tříletou nebo čtyřletou službu v PTP (pracovně-technických praporech Čs. lidové armády), či ponechání nebo převezení na několik dalších let do internačního vězení ve zrušeném klášteře v Želivu, či postavení před soud a po rozsudku nastoupili výkon trestu odnětí svobody, v mnoha případech spojený s prací v uranových dolech. Někdy následovala léta v TNP (táborech nucených prací), nebo v lepším případě odeslání „do výroby“, často na odlehlých místech. Řeholníci tak byli spolu s některými diecézními kněžími a většinou bývalých bohoslovců izolováni od ostatních obyvatel.

Želivské vězení

Do té doby užívaný premonstrátský klášter v Želivu byl přebudován na mimořádně tvrdé internační vězení, v němž byli soustředěni ti vyšší řeholní představení i někteří představení diecézí a biskupové, proti nimž nebyl zaveden formální monstrproces. Spolu s nimi byli, také

⁶⁸ Podrobně případ popsal publicista Miloš Doležal ve své knize *Jako bychom dnes zemřít měli, Drama života, kněžství a mučednické smrti číhošťského faráře P. Josefa Toufara*, která vyšla roku 2012 v Nové tiskárně Pelhřimov. Viz recenzi doc. Radima Seltenreicha v Revue církevního práva č. 55–2/2013, s. 71–74.

⁶⁹ Činnost státních policejních orgánů i nestátních lidových milicí při této akci byla i podle tehdejšího právního řádu vlastně naplněním skutkové podstaty několika trestných činů, nebylo však nikoho, kdo by je stíhal. Opakoval se zde systém „dvojího státu“, známý již z doby nacismu.

⁷⁰ Např. Broumov, Osek, Králíky, Podolíneč.

⁷¹ Výjimku tvořilo několik nevelkých komunit milosrdných bratří, kteří v té době ještě byli uznáni za nezbytné pro práci v nemocnicích. Nějakou dobu se na svobodě pohybovalo ještě několik jiných řeholníků, kteří nebyli zrovna v době přepadení klášterů „doma“.

bez právního důvodu, uvěznění ve větším počtu jednotlivci z řad řeholníků, byť bez vedoucího postavení, na které však měli představitelé režimu obzvláště spadáno. Na rozdíl od ostatních centralizačních táborů nemělo uvedené vězení přechodný charakter, ale sloužilo uvedeným účelům řadu let.

Likvidace ženských klášterů

V srpnu 1950 počala persekuce 12.095 **řeholních sester**. Do konce roku 1950 bylo 2.360 sester násilně přestěhováno do centralizačních táborů, ostatní byly internovány na původních místech, malá část z nich byla tehdy dočasně ještě ponechána v sociálních a nemocničních službách.

V následujících dvou letech byly postupně násilně deportovány (v tehdejší úřední mluvě „vyvezeny“) do internačních táborů téměř všechny zbývající řeholnice, i ty, které ještě přechodně pracovaly v sociálních a nemocničních službách. Musely opustit práci ve zdravotnictví a ve školství, k níž měly kvalifikaci, a nastoupit na nucené práce v textilním průmyslu a v zemědělství. V internačních střediscích, tzv. „charitních domovech“, byly pod stálým dohledem správců z řad StB, byl jim znemožněn volný pohyb a nebylo jim dovoleno přijímat nové členky. Státními úřady uplatňovaný zákaz přijímání dorostu měl vést k vyhynutí ženských řeholních institutů.

Také mnoho představených ženských klášterů bylo zatčeno a od svých komunit odloučeno; byly postaveny před soud a na základě nepravdivých obvinění odsouzeny na dlouhá léta odnětí svobody.

Jen na krátkou dobu, v letech 1968–71, byl útlak, kterému byly řeholnice vystaveny, zeslaben. Tehdy mohly do svých příbytků v „charitních“ táborech přijmout nevelké množství novic. Avšak ani režim socialismu s tzv. „lidskou tváří“ jim nedovolil návrat do klášterů, které si kdysi vybudovaly, a kromě ojedinělých výjimek ani návrat k původnímu zaměstnání. Jen několika málo komunitám byla dovolena práce v ústavech pro těžce postižené dementní osoby.

Od roku 1971 až do listopadu 1989 zákaz přijímat novicky pokračoval.

Éra socialismu s lidskou tváří

Mužské řehole roku 1968

Mužským řeholním institutům nebylo umožněno veřejně obnovit svou činnost ani v roce 1968. Podařilo se vytvořit pouze přípravný výbor jejich ústředí; některé mužské řeholní řády a kongregace začaly v té době pracovat po osmnáctileté pauze alespoň v podzemí a tajně přijímat dorost, navenek žijící ve světě a konající civilní povolání. Cestu k návratu otevřel řeholníkům až státní převrat na konci roku 1989.

Reálně mohli jak řeholníci, tak řeholnice, obnovit řeholní život až *po vydání zákona č. 298/1990 Sb. ze dne 19. 7. 1990.*

Faktická likvidace řeckokatolické církve v ČSR (1950–1968)

Komunistická moc se pokusila **zlikvidovat** dokonce tak početnou součást Církve katolické, jakou byla **Církev řeckokatolická** (která měla v roce 1950 na území ČSR asi 306 000 členů, a to převážně na východním Slovensku). 28. dubna 1950 na tzv. *prešovském soboru*, sněmu, konaném bez účasti jakéhokoli biskupa a tedy kanonicky neplatném, pod hrozbou a nátlakem

odhlasovala zmanipulovaná skupina příslušníků řeckokatolické církve, laiků a malé části kněžstva, přechod *všech* řeckokatolíků v Československu k pravoslaví.

Deportace řeckokatolických kněží a jejich rodin do českých zemí

Většina řeckokatolických kněží a řeholníků k pravoslaví nepřešla, ani jeden z nich však neobdržel státní souhlas k výkonu duchovenské činnosti, a tak byla celá církev zrušena *via facti*, bez jakéhokoli zákonného podkladu. Nemůžeme tedy hovořit ani o jejím zákazu či rozpuštění.

„Většina duchovních, kteří nepřestoupili k pravoslaví, byla uvězněna, nebo internována (Hlohovec, Podolínek) a později i s rodinami zpravidla *deportována do českých zemí*. Převážná část nalezla zaměstnání v uhelných dolech nebo hutích Ostravska nebo Podkrušnohoří.“⁷²

Obnova řeckokatolické církve

K obnově uvedené církve – v omezeném rozsahu – došlo na základě *nařízení vlády ČSSR o hospodářském zabezpečení církve řeckokatolické státem* č. 70/1968 Sb. z 13. června 1968, prováděcí instrukce k němu je z roku 1973. Tehdy se podařilo části deportovaných rodin duchovních vrátit se domů na Slovensko. Mnozí z kněží začali po 18 leté pauze opět působit v duchovní správě.

V letech 1950–1968 byla řeckokatolická církev postavena fakticky mimo zákon. V letech 1968–1990 živořila jako jen omezeně tolerované náboženské společenství.

Plná realizace obnovy probíhá od „dohody o majetkoprávním vypořádání mezi církví pravoslavnou a řeckokatolickou“ z 30. 12. 1990.

Tragédie v Babicích a poprava tří katolických kněží

2. července 1951 byli v Babicích na Třebíčsku zastřeleni tři příslušníci KSČ, agitátoři pro zemědělské združstevnění. Za tímto násilným činem stál záhadný muž, který z místa činu zmizel a nikdy nebyl vypátrán. Tvrdil, že má ve službách západních rozvědek převést arcibiskupa Berana – v té době vězněného na neznámém místě – do exilu. Má se za to, že jako provokatér působil ve službách StB.

Msta režimu byla rozsáhlá: v letech 1951–1953 bylo v souvislosti s uvedeným případem inscenováno 5 hlavních a několik dalších procesů. Z účasti na vraždě bylo obviněno 101 osob, 11 z nich odsouzeno k trestu smrti a popraveno, 4 odsouzeni na doživotí a ostatní k úhrnnému trestu 1051 let⁷³ (podle jiných pramenů byl souhrnný trest asi o 300 let vyšší). Též rodiny odsouzených byly postiženy, nejčastěji nuceným vystěhováním do pohraničí.

Mezi popravenými byli katoličtí kněží Jan Bula, Václav Drbola a František Pařil. Případ posloužil tehdejšímu režimu jako záminka k represím proti katolické církvi a k zastrahování soukromých rolníků, kteří se bránili kolektivizaci zemědělství.

Proces proti Rudolfu Slánskému „a spol.“ a jeho důsledky jak pro osoby židovského původu, tak židovského vyznání

⁷² BOHÁČ, Zdeněk, *Atlas církevních dějin českých zemí*, text s. 45. Počty deportovaných rodin do jednotlivých určených míst vyhnanství znázorňuje mapa č. 72.

⁷³ VAŠKO, Václav, *Přehled a charakteristika církevních procesů padesátých let*, in: KOLEKTIV AUTORŮ, *Církevní procesy padesátých let*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2002, s. 32.

Roku 1952 došlo k zatčení a odsouzení třinácti představitelů strany a vládní moci v čele s generálním tajemníkem Ústředního výboru KSČ Rudolfem Slánským (osobou číslo dvě ve státě). Byli nařčeni s toho, že prý vytvořili „protistátní spiklenecké centrum“. Někteří z nich byli nepochybně vinni vytvářením nelidských poměrů v komunistickém zřízení, předcházejícím pronásledováním a odsouzením velkého množství nekomunistů, věřících i nevěřících. Ale to, z čeho byli obviňováni, byly smyšlenky jako v obdobných sovětských procesech na konci třicátých let. Sovětským monstrprocesům se podobaly také zdůrazňováním židovského původu svých obětí se zřejmým pokusem zneužít trvalý antisemitské předsudky mezi lidem. Přípravy procesů se na „pozvání“ československých orgánů činných v trestním řízení účastnili i četní sověští poradci.

V případě jedenácti odsouzených ve Slánského procesu bylo v rozsudcích výslovně uvedeno, že jsou „židovského původu“, ač něco takového odporovalo i tehdejšímu právnímu řádu. V roce 1952 a ještě v roce 1953 došlo k rozpoutání návazných procesů a vyhazování osob spjatých s odsouzenými z práce, vyhledávání byli především ti komunisté a představitelé státního a hospodářského života, jejichž předkové se hlásili k židovskému vyznání. Přestože se obvykle jednalo o osoby bez vyznání a přesvědčení ateistického, dopad se týkal i věřících židů a židovských náboženských obcí.

Zásahy proti dalším církvím

K různým církvím přistupoval režim diferencovaně, podle zásady *divide et impera*. Nejprve tvrdě zasáhl katolíky. Mimořádně tvrdě byli postihováni všichni *katolíci východního obřadu* (řeckokatolíci), kteří odmítli přestoupit k pravoslaví, a všichni *řeholníci a řeholnice* západního i východního obřadu.

Zákaz Církve adventistů sedmého dne (1952–1956)

Činnost této církve byla „zastavena“ výslovným zásahem státní moci, a to administrativním aktem Státního úřadu pro věci církevní z roku 1952, bez udání lhůty, na kterou se zastavuje. Zastavení činnosti církve bylo odvoláno usnesením vlády z roku 1956. Majetek, který byl roku 1952 církvi odňat, nebyl dodnes vrácen.

Pronásledováni byli *adventisté sedmého dne*, nejprve státem uznání, avšak v roce 1952 nařízením Státního úřadu pro věci církevní byla zastavena jejich činnost (neboť svčením soboty údajně „narušovali budovatelské úsilí pracujícího lidu“).

Postih státem neuznaných náboženských společenství

Členové státem neuznaných náboženských společenství byli postihováni individuálně. *Svědkové Jehovovi*, kteří k nim patřili, nesměli působit ani ve formě spolků, jak tomu bylo do té doby. Podobně jako počet adventistů, i počet Svědků Jehovových právě během pronásledování početně velmi vzrostl.

Vystoupení státní moci proti baptistům a jiným evangelíkům

Perzekuce a odnímání státního souhlasu zasáhla také některé protestantské církve, zejména *česko-bratrské evangelíky* a *baptisty*. Postupně byly omezeny či zlikvidovány zejména protestantské laické aktivity. Nejprve byla rozpuštěna *Armáda spásy*, mezidenominační občanská náboženská organizace působící na spolkovém podkladě v sociální oblasti a k mravní nápravě.

Do roku 1951 byly rozpuštěny evangelické církevní organizace (např. Svaz nedělních škol) a zastaveny některé časopisy – jako např. měsíčník „Bible a kalich“.⁷⁴ Likvidace se nevyhnula ani nadcírkevním organizacím křesťanské mládeže YMCA, YWCA a Akademická YMCA.

Mezi rozpuštěnými organizacemi byl Svaz československé evangelické mládeže. Jednotlivá sdružení evangelické mládeže ve sborech však mohla fungovat dále, pod komplikovaným krycím názvem „biblické hodiny pro konfirmované“. (Také výuka náboženství ve sborových místnostech byla kryta podobným názvem: „biblické hodiny pro nekonfirmované“).

Přesto se vytvořila zejména v evangelických kruzích centra odporu. Počátkem roku 1963 vznikla v Československé církvi evangelické skupina zvaná *Nová orientace*, která se proti „přezimovací“ taktice vedení církve snažila žít angažované křesťanství. Již na jaře roku 1963 vyvolala podpisové akce, jimiž byl režim odvrácen od úmyslu stanovit v připravovaném novém zákoně o rodině povinnost rodičů vychovávat děti v tzv. „vědeckém“ světovém názoru (tj. ve skutečnosti ateistickém) se sankční možností odnětí dětí.

Některé zásahy státní moci proti církvím byly tedy dlouhodobé:

1. *Katoličtí řeholníci* (obojího obřadu) nemohli žít v komunitách *40 let* (1950–90).
2. *Řeckokatolické církvi* jako celku bylo znemožněno působit *18 let* (1950–68).
3. *Církev adventistů Sedmého dne* nesměla legálně působit po *4 roky* (1952–56).

Pokusy o manipulaci Katolické církve

Státní moci se nepodařilo dosáhnout zamýšleného odloučení československých katolíků od Apoštolského stolce a vytvoření národní církve. Neuspěla ani při uplatňování ustanovení zákona č. 218/1949 Sb. o možnosti obsadit církevní úřad přímým jmenováním. Podařilo se jí však rozdělit katolické duchovenstvo vytvořením tzv. mírových hnutí, postupně představovaného kolaborantskými organizacemi, po každé na jiné organizační bázi.

1. *Mírové hnutí katolického duchovenstva*, založené roku 1951, které od začátku padesátých let řídilo pod nátlakem svolávaná shromáždění veškerého duchovenstva, působícího se státním souhlasem a které se dobrovolně samo zrušilo před okupací v roce 1968,

2. Sdružení katolického duchovenstva *Pacem in terris* (PiT), založené roku 1971, které vytvořilo privilegovanou skupinu kněží uvnitř Katolické církve.

Roku 1982 byla Apoštolským stolcem zakázána účast kněží v politických organizacích, výslovně bylo zakázáno také sdružení PiT.⁷⁵ Podstatná část kněží v něm organizovaných výzvy uposlechla. Zbytek organizace se na výzvu ordinářů sám rozpustil ještě v průběhu sametové revoluce, přesně ke dni 7. 12. 1989.⁷⁶

Zrušení náboženské evidence obyvatelstva roku 1954

Vládním usnesením ze dne 27. července 1954 (Úřední list, částka 107, z roku 1954) došlo v ČSR ke zrušení formální náboženské evidence obyvatelstva. Údaj o vyznání občana byl ze

⁷⁴ Šlo o odborný časopis určený pro učitele náboženství a nedělních škol. V posledním čísle z konce roku 1951 je uvedeno, že časopis nebude dále vycházet pro nedostatek papíru, který je nutno využít na budovatelské úsilí pracujícího lidu.

⁷⁵ cf. Opatrný, Aleš, *Kardinál Tomášek a pokoncilní proměna pražské arcidiecéze*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2002, s. 88 a násl.

⁷⁶ Na nekatolické straně byla naproti tomu vytvořena mezinárodní organizace, podporující politiku Sovětského svazu, zvaná Křesťanská mírová konference. Byla založena roku 1957 v Praze na půdě Československé církve evangelické.

školních vysvědčení a některých dalších dokumentů odstraněn, i když na některých formulářích byl v rozporu s uvedeným zákonem po několik dalších let uváděn. Propaganda vyhlášovala tento počín komunistické moci za jakési „pokrokové“ opatření – náboženství je prý soukromou záležitostí jedince a zákaz úřední evidence zabraňuje případné diskriminaci kvůli náboženskému vyznání. Ve skutečnosti zrušilo objektivní obraz o příslušnosti k církvím. Režim snáze mohl v údajích o početnosti věřících uvádět přizpůsobená data.

Zrušení obou státních úřadů pro věci církevní v roce 1955

Vládním nařízením č. 19/1956 Sb. byl zrušen Státní úřad pro věci církevní a Slovenský úřad pro věci církevní. Jejich pravomoc přešla na nově zřízené ministerstvo školství a kultury. Postavení tohoto dozorčího orgánu nad církvemi a jeho nadřízenost oddělením krajských národních výborů pro věci církevní se nezměnilo.

Vládní nařízení č. 15/1959 Sb. o opatřeních týkajících se některých věcí užívaných organizacemi socialistického sektoru a jeho použití k dalšímu vyvlastnění církevního majetku

25. 3. 1959 vydala vláda nařízení, na jehož základě se mohly socialistické organizace, které z nejrůznějších právních důvodů užívaly vlastnictví jednotlivců nebo soukromých právnických osob, domáhat převedení tohoto vlastnictví (movitého i nemovitého) na sebe. Stačilo, že tyto věci úplně nebo více než z poloviny užívaly. V případě nižší hodnoty jim bylo dání oprávnění domáhat se uzavření kupní smlouvy, při vyšších hodnotách stačila jejich žádost příslušnému státnímu orgánu a ten byl povinen převod provést. Na libovůli státního orgánu zůstávalo určení finanční náhrady. Tímto způsobem byl rozhodnutími finančních odborů okresních národních výborů v letech 1959–1961 převedena do vlastnictví socialistických právnických osob řada klášterů a jiných církevních budov. V těchto případech zpravidla žádná náhrada, ani symbolická, poskytnuta nebyla.

Ústava z roku 1960 a relativní stálost proticírkevního zákonodárství

Ústava z 9. května 1948 byla nahrazena ke dni 11. 7. 1960 novou ústavou vyhlášenou pod č. 100/1960 Sb., prohlašující naplnění lidové demokracie a vítězství socialismu. Stát byl přejmenován: místo Československá republika nesl napříště název Československá socialistická republika. V ústavě byla vyjádřena závislost tohoto státu na Svazu sovětských socialistických republik. V § 4 byla (poprvé výslovně) stanovena vedoucí úloha Komunistické strany Československa.⁷⁷

Náboženských záležitostí se týkal pouze čl. 32 Ústavy, který v prvním odstavci vágním způsobem ubezpečuje, že „svoboda vyznání je zaručena“, a v druhém odstavci prohlašuje, že „náboženská víra nebo přesvědčení nemůže být důvodem k tomu, aby někdo odpíral občanskou povinnost, která je mu uložena zákonem“. Postavení církví bylo nadále upraveno pouze zákony o církvích z roku 1949.

Ekumenická rada církví v České republice. Tento svaz právní subjektivity nabyt pod názvem *Ekumenická rada církví v České socialistické republice* po schválení svého Organizačního řádu ministerstvem kultury ČSR ke dni 15. 12. 1970. Máme za to, že tento správní akt byl učiněn *praeter legem*, nicméně jmenovaný svaz v českých zemích existuje od té doby bez přerušení, jen nabýval postupně většího počtu členů a po změně názvu státu v březnu 1990 také vypustil adjektivum „socialistické“ ze svého názvu.

⁷⁷ Nic se na ovšem na věci neměnilo; komunistická strana již 12 let a 5 měsíců předtím diktátorsky vládla *via facti*.

17. Změny československého a českého konfesního práva po roce 1989–1993

Zákonodárná činnost 1989–1992

Konfesněprávní zákonodárné činnosti z ledna 1990 předcházelo

1. zrušení náboženských trestných činů, tj. proticírkevních ustanovení trestního zákona č. 140/1961 Sb. (§§ 101, 178, 207) zákonem č. 159/1989 Sb. ze dne 13. 12. 1989,
2. jednání mezi zástupci federální vlády a Apoštolského stolce ve dnech 18.–20. 12. 1989. *Modus vivendi* z roku 1928 byl shledán překonaným.⁷⁸

Zákonem č. 16/1990 Sb. z 23. 1. 1990 byl mj. zrušen § 7 zákona č. 218/1949 Sb. *Stát již do vnitřních záležitostí církví ani do ustanovování jakéhokoli církevního funkcionáře nezasahuje*. Pozitivním způsobem byla zásada nezasahování státu do církevních záležitostí ústavně-právně vymezena o rok později, **Listinou základních práv a svobod**.

V dubnu 1990 papež Jan Pavel II. navštívil ČSFR na pozvání jejího prezidenta a v červnu 1990 byly mezi Apoštolským stolicí a Československem obnovena činnost diplomatických zastupitelství, k jejímuž přerušení došlo v březnu 1950. Apoštolský *nuncius* v Praze je opět *doyenem* diplomatického sboru, republika je u Apoštolského stolce zastoupena od té doby *velvyslancem* (nikoliv vyslancem, jak tomu bylo v letech 1920–1939 a v letech 1945–1950).

Pokračující hospodářské zabezpečení duchovních státem

Hospodářské zabezpečení církví ze státního rozpočtu bylo podle novelizovaného zákona č. 218/1949 Sb. zajišťováno do konce roku 1990.

Od 1. 1. 1991 došlo ke změně v tom smyslu, že dotace na platy duchovních a částečně i na věcné náklady církevních ústředí jsou poskytovány státem přímo ústředím jednotlivých církví, resp. katolickým diecézím (vl. n. č. 578/1990 Sb.).

Státní dotace na platy duchovních jsou svým způsobem *pokračováním kongruy* zastavené v roce 1949 a *prozatímní náhradou za výnosy dosud nevráceného církevního majetku*. Na jejich základě došlo v roce 1991 k mírnému zvýšení platů duchovenstva, které však od roku 1993 byly v souvislosti se zvýšením cen spotřebního zboží opět velmi nízké. Po dvou nevelkých zvýšeních (vládními nařízeními č. 273/1995 Sb. a č. 322/1998 Sb.) zůstaly platy duchovních na dlouhou dobu na úrovni mezi životním minimem a průměrným platem státního zaměstnance.

Reglementace výše platů duchovních daná tabulkami vytvářených státními orgány je snad poslední ingerencí státu. Jde o rozpor s celkovým konfesněprávním systémem.

Církev dostává dotace na platy duchovních nyní nikoliv podle počtu svých členů (jako za první republiky), ale podle počtu duchovních v aktivní službě, z čehož mají výhodu některé početně malé církve a náboženské společnosti.

Důležitým zdrojem příjmů církví zůstávají sbírky a dary. Dárci (fyzické i právnické osoby) mohou využívat výhody, stanovené *zák. č. 586/1992 Sb. o daních z příjmů* ve znění každoročně prováděných novelizací, a žádat odečtení hodnoty těchto darů z daňového základu v přesně stanoveném rozmezí. Od zdanění jsou osvobozeny výnosy kostelních sbírek, příjmy za církevní úkony a příspěvky členů registrovaných církví a náboženských společností.

Podle *zák. ČNR č. 357/1992 Sb.* ve znění pozdějších novelizací jsou osvobozena od daně dědické a daně darovací bezúplatná nabytí majetku státem registrovaných církví a nábožen-

⁷⁸ Na takové případy bývá uplatňována mezinárodněprávní zásada o zániku platnosti smlouvy při podstatné změně okolností (*clausula rebus sic stantibus*).

ských společností. Podle vyhl. MF č. 93/1993 Sb. ve znění novelizací jsou od dovozního cla osvobozeny náboženské předměty. Jiné dovážené předměty, byť i určené pro bohoslužby, však od data účinnosti této vyhlášky opět začaly být předmětem povinnosti odvést clo.

První zákon o vrácení některých klášterních budov

Zákonem č. 298/1990 Sb. bylo ke dni 19. 7. 1990 vráceno řeholním řádům a kongregacím 72 objektů z celkového počtu přibližně 800 nejrůznějším způsobem odňatých budov. Dvě budovy teologického semináře v Olomouci byly tímto zákonem vráceny Olomouckému arcibiskupství.

Blokační paragraf zákona o půdě

Ustanovením § 29 *zákona č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku* ze dne 21. 5. 1991 bylo stanoveno, že „majetek, jehož původním vlastníkem byly církve, náboženské řády a kongregace, nelze převádět do vlastnictví jiným osobám do přijetí zákonů o tomto majetku.“

Tento **blokační paragraf** sehrál nesporně svou pozitivní úlohu, avšak neochránil odcizený církevní majetek plně, neboť v okamžiku účinnosti uvedeného zákona (24. 6. 1991) byla jeho velká část již převedena do vlastnictví obcí. Druhým nedostatkem je jeho příliš dlouhé trvání. Zákonodárce nepochybně předpokládal, že přijme zákon o vypořádání původního církevního majetku (ať již restitucí nebo finanční náhradou) v dohledném časovém období. To se však nestalo. Těsné přehlasování ve Federálním shromáždění ČSFR (ve Sněmovně národů) z roku 1992 a následná neschopnost Parlamentu České republiky otázku odškodnění církví vyřešit odložilo vydání předpokládaného zákona do nedohledna.

Listina základních práv a svobod a zák. č. 308/1991 Sb.

Základ novodobé konfesněprávní úpravy v bývalém Československu položila **Listina základních práv a svobod** publikovaná jako příloha k ústavnímu zákonu č. 23/1991 Sb. ze dne 9. 1. 1991, s účinností k 8. 2. 1991. Zde jsou pro konfesní právo důležité *články 15 a 16*.⁷⁹

Dne 4. 7. 1991 Federální shromáždění ČSFR schválilo specializovanou normu československého konfesního práva navazující přímo na Listinu základních práv a svobod: **zákon č. 308/1991 Sb. o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností**, účinný k 1. 9. 1991. Zákon má 25 paragrafů a v jeho příloze je uveden seznam devatenácti církví a náboženských společností, které ze zákona nebo na základě souhlasu státu působí na území ČR (v seznamu pro území SR je uvedeno čtrnáct církví a náboženských společností).⁸⁰

Ve své první části zákon podrobně v návaznosti na ústavní předpisy vymezuje právo každého projevovat své náboženství nebo víru sám i společně s jinými,⁸¹ měnit je, být bez náboženského vyznání, šířit některé z těchto přesvědčení, nebýt k žádnému nucen. Podle § 3 rozhodují o náboženské výchově dětí do dovršení 15 let jejich zákonní zástupci.⁸²

⁷⁹ Podle čl. 16 odst. 3 jsou podmínky vyučování náboženství na státních školách stanoveny zákonem. Jde o zák. č. 561/2004 Sb. v platném znění.

⁸⁰ Tento seznam má deklaratorní význam. Další církve, registrované již podle zákona č. 308/1991 Sb., nebyly uvedeny v žádné právní normě.

⁸¹ Toto právo se týká i osob ve vazbě a ve výkonu trestu odnětí svobody, jak upravují *vyhlášky MS č. 109 a 110/1994 Sb.* 7. 1. 1994 byla uzavřena dohoda mezi Vězeňskou službou České republiky na jedné straně a ERC ČR a Římskokatolickou církví na straně druhé o zřízení Vězeňské duchovní péče. Nejnovější dohoda je z roku 2013.

⁸² Mohou také rozhodovat o přihlášení svých dětí do církevních škol a škol náboženských společenství zřizovaných podle vyhl. č. 452/1991 Sb.

V druhé části je specifikováno *právní postavení* registrovaných církví a náboženských společností. Obsahem třetí části jsou především *pravidla registrace* církví a náboženských společností.⁸³

V § 5 odst. 2 se stanoví, že církve a náboženské společnosti spravují své záležitosti nezávisle na státních orgánech, zejména nezávisle na nich ustavují své orgány, ustanovují své duchovní a zřizují (zakládají) řeholní a jiné instituce.

Rozhodování o právní subjektivitě jednotlivých útvarů církve (náboženské společnosti), jejím rozsahu a také o tom, kdo je oprávněn jménem těchto právních subjektů jednat, je záležitostí příslušné církve (náboženské společnosti), jak vyplývá z § 13 odst. 1 lit. g) zákona.

Zatímco konfesněprávní ustanovení Listiny základních práv a svobod platí do dnešního dne, zákon č. 308/1991 Sb. byl nahrazen novým zákonem č. 3/2002 Sb.

Druhý zákon o vrácení některých klášterních budov

Dne 18. 7. 1991, tj. zanedlouho po přijetí konfesněprávního zákona, přijalo federální shromáždění druhý zákon o částečné restituci klášterního majetku, tj. navrácení dalších 198 budov, tj. *zákon č. 338/1991 Sb.*, a to s účinností již ke dni 1. 8. 1991. Tímto zákonem byl změněn a doplněn zákon č. 298/1990 Sb.⁸⁴ Ani tentokrát však nebyly vráceny hospodářské pozemky, z jejichž výnosu byly kdysi klášterní budovy udržovány.

Alternativní forma uzavření manželství

Novela zákona o rodině č. 234/1992 Sb. obnovila s účinností od 1. 7. 1992 na území Československa tradiční alternativnost formy uzavření manželství. Sňatky, uzavírané před orgány registrovaných církví a náboženských společností, mají civilněprávní účinnost.⁸⁵

18. Prameny konfesního práva ČR v odvětví ústavního práva a mezinárodního práva

V odvětví ústavního práva

K základním normám českého konfesního práva patří na prvním místě odpovídající ustanovení ústavního práva České republiky, které se týkají svobody víry a svědomí jednotlivců i jejich společenství.

S účinností od 4. února 1991 platí na území České republiky **Listina základních práv a svobod**, kterou Federální shromáždění ČSFR přijalo 9. ledna 1991 a vyhlásilo jako přílohu k ústavnímu zákonu č. 23/1991 Sb.

Ústava České republiky ze dne 16. 12. 1992, vyhlášená pod č. 1/1993 Sb., stanoví ve svých člancích 3 a 112, že **Listina základních práv a svobod** je součástí ústavního pořádku České republiky. Protože ústavní zákon č. 23/1991 Sb. má nadále pouze právní sílu běžného zákona,⁸⁶ byla **Listina základních práv a svobod** na základě usnesení předsednictva České národní rady ze 16. 12. 1992 vyhlášena jako součást ústavního pořádku České republiky pod č. 2/1993 Sb.

⁸³ Podle zák. ČNR 161/1992 Sb. je v ČR pro registraci podmínkou, že k církvi (náboženské společnosti), žádající o registraci, se hlásí nejméně deset tisíc zletilých osob, které mají trvalý pobyt na území ČR. Jde-li o členskou církev Světové rady církví, stačí 500 takových osob.

⁸⁴ Omezení, týkající se vyklizení tohoto majetku, pokud slouží k poskytování služeb zdravotnických, sociálních, pro školství nebo kulturní či osvětovou činnost, bylo rozšířeno i na archivnictví, a stanoveno, že nedojde-li k dohodě, lze takové instituce vypovědět až po uplynutí deseti let ode dne účinnosti tohoto zákona.

⁸⁵ Cf NĚMEC, Damián, *Příspěvek k diskusi o současné a budoucí sekulárněprávní úpravě uzavírání manželství*, in: Revue církevního práva č. 2/1995, s. 73–80 a HRDINA, Ignác, *Kanonické uzavření manželství v českém právním řádu*, in: Právník, č. 5/1996, s. 417–424.

⁸⁶ Cf FLEGL, Vladimír, *Listina základních práv a svobod v aplikační praxi ČR*, s. 2.

Základ českého konfesního práva nepochybně vytvářejí článek 15 odst. 1 a 3 a článek 16 odst. 1 až 4 této Listiny tohoto znění:

Čl. 15

(1) Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání je zaručena. Každý má právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání.

(3) Nikdo nemůže být nucen vykonávat vojenskou službu, pokud je to v rozporu s jeho svědomím nebo s jeho náboženským vyznáním. Podrobnosti stanoví zákon.

Čl. 16

(1) Každý má právo svobodně projevovat své náboženství nebo víru buď sám, nebo společně s jinými, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadů.

(2) Církev a náboženské společnosti spravují své záležitosti, zejména ustavují své orgány, ustanovují své duchovní a zřizují řeholní a jiné církevní instituce nezávisle na státních orgánech.

(3) Zákon stanoví podmínky vyučování náboženství na státních školách.

(4) Výkon těchto práv může být omezen zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu veřejné bezpečnosti a pořádku, zdraví a mravnosti nebo práv a svobod druhých.

Mezinárodní smlouvy

Ústava České republiky stanoví ve svém čl. 10: „Vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva.“

Mezi tyto smlouvy patří multilaterální mezinárodní smlouvy **Mezinárodní pakt o občanských a politických právech** a **Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech** z roku 1966. Pro Československou socialistickou republiku se tyto pakty staly závaznými ke dni 23. 3. 1976 a byly publikovány pod vyhl. č. 120/1976 Sb. (Tehdy ovšem neměly ještě přednost před zákonem, a proto záleželo na tom, zda a nakolik byly transformovány do vnitrostátního zákonodárství.)

Součástí českého konfesního práva je čl. 18 *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech*, zakotvující svobodu myšlení, svědomí a náboženství:

Čl. 18

(1) Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství. Toto právo zahrnuje v sobě svobodu vyznávat nebo přijmout náboženství nebo víru podle vlastní volby a svobodu projevovat své náboženství nebo víru sám nebo společně s jinými, ať už veřejně nebo soukromě, prováděním náboženských úkonů, bohoslužbou, zachováváním obřadů a vyučováním.

(2) Nikdo nesmí být podroben donucování, které by narušovalo jeho svobodu vyznávat nebo přijmout náboženství nebo víru podle své vlastní volby.

(3) Svoboda projevovat náboženství nebo víru může být podrobena pouze takovým omezením, jaká předpisuje zákon a která jsou nutná k ochraně veřejné bezpečnosti, pořádku, zdraví nebo morálky nebo základních práv a svobod jiných.

(4) Státy, smluvní strany Paktu, se zavazují respektovat svobodu rodičů, a tam, kde je to vhodné, poručníků, zajistit náboženskou a morální výchovu svých dětí podle vlastního přesvědčení rodičů nebo poručníků.

Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech stanoví ve svém článku 13:

(3) Státy, smluvní strany Paktu, se zavazují respektovat svobodu rodičů, případně poručníků, zvolit pro jejich děti jiné školy než ty, které byly zřízeny veřejnými orgány, které odpovídají takové minimální úrovni vzdělání, jaká je stanovena nebo schválena státem, a zajišťovat náboženskou a morální výchovu jejich dětí ve shodě s jejich vlastním přesvědčením. ...

Další mezinárodní smlouva upravující také konfesněprávní materii, kterou je Česká republika vázána a která má přednost před zákonem, je evropská *Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod* z roku 1950, k níž ČSFR přistoupila v roce 1992, a která byla vyhlášena pod č. 209/1992 Sb.

Některých konfesněprávních norem se týká *Úmluva o právech dítěte* z 20. 11. 1989, k níž ČSFR přistoupila ke dni 30. 9. 1990 (sdělení FMZV č. 104/1991 Sb.).

Česká republika a Apoštolský stolec podepsaly 25. července 2002 mezinárodní smlouvu o úpravě vzájemných vztahů, která nebyla ratifikována, avšak nebyla dosud ani zrušena.⁸⁷

19. Prameny konfesního práva v ČR na úrovni zákonů a podzákonných předpisů. Smlouvy na vnitrostátní úrovni

České zákonodárství týkající se náboženství můžeme rozdělit do dvou skupin. První skupinu vytvářejí specializované předpisy konfesního práva, které v návaznosti na ústavní předpisy a mezinárodní smlouvy podrobněji upravují postavení církví a náboženských společností v České republice a náboženské svobody jednotlivců (kolektivní a individuální náboženskou svobodu). Druhou skupinu tvoří jednotlivá ustanovení týkající se náboženství, rozptýlená ve značném množství zákonů a jiných právních předpisů, upravujících jiná odvětví práva. Vnitrostátní smlouvy, které státní orgány uzavírají s náboženskými společenstvími nebo jejich svazy o jejich účasti na speciální duchovní péči, právní systém doplňují.

Specializované předpisy českého konfesního práva tvoří:

- (1) zákon č. 163/1990 Sb., o bohosloveckých fakultách;
- (2) zákon č. 298/1990 Sb., o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a Arcibiskupství olomouckého, a zákon č. 338/1991 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 298/1990 Sb.;
- (3) zákon č. 212/2000 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem;
- (4) zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech), ve znění nálezu Ústavního soudu vyhlášeného pod č. 4/2003 Sb., a dalších zákonů;
- (5) vyhláška Ministerstva kultury č. 232/2002 Sb., kterou se provádí zákon č. 3/2002 Sb.;
- (6) zákon č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů.

Nejvýznamnější právní předpisy obsahující vedle úpravy jiných právních odvětví také úpravu **některých právních institutů konfesního práva**, jsou tyto:

⁸⁷ Text smlouvy lze nalézt v Revue církevního práva č. 22–2/2002, Praha, na s. 163–175. Viz <http://spcp.prf.cuni.cz/21-29/22-cele.pdf>

- (1) zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů;
- (2) zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby;
- (3) zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách;
- (4) zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody;
- (5) zákon č. 325/1999 Sb., o azylu;
- (6) zákon č. 561/2004 Sb., školský zákon;
- (7) zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník;
- (8) zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích;
- (9) zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, zejména jeho část, nahrazující s účinností od 1. ledna 2014 zákon č. 94/1963 Sb., rodině, ve znění pozdějších předpisů.

Vnitrostátní smlouvy:

- (1) dohoda o duchovní službě v resortu Ministerstva obrany uzavřená mezi Ministerstvem obrany ČR, Ekumenickou radou církví v ČR a Českou biskupskou konferencí, dne 3. června 1998, ve znění doplňků z roku 2012;
- (2) Dohoda o duchovní službě mezi Vězeňskou službou České republiky, Ekumenickou radou církví České republiky a Českou biskupskou konferencí ze 21. 11. 2013;⁸⁸
- (3) dohoda o spolupráci mezi Českým rozhlasem, Českou biskupskou konferencí a církvemi sdruženými v Ekumenické radě církví v ČR z 29. června 1999;
- (4) dohoda mezi Ministerstvem vnitra ČR, Ekumenickou radou církví v ČR a Českou biskupskou konferencí o účasti osob vykonávajících duchovenskou službu na systému poskytování posttraumatické intervenční péče z 27. září 2011.

20. Registrace církví a náboženských společností, evidence právnických osob odvozených od církví a náboženských společností a registrace svazů církví a náboženských společností v ČR

V českém konfesním právu rozlišujeme mezi církvemi a náboženskými společnostmi jako takovými, a mezi právnickými osobami, které odvozují svou existenci od nich (farnosti, diecéze, kláštery, církevní sdružení, charity a diakonie a další).

Církev a náboženské společnosti získávají právní subjektivitu registrací státem tak, že jsou zapsány do speciálního rejstříku vedeného odborem církví Ministerstva kultury ČR.

Právnické osoby odvozené od církví a náboženských společností (dříve zvané také církevní právnické osoby), získávají právní subjektivitu založením příslušnou církví podle jejich vnitřních předpisů. Odvozené právnické osoby jsou evidovány v jiném rejstříku, vedeném taktéž odborem církví Ministerstva kultury, a to na žádost příslušného orgánu církve, který je založil.

Registrované církve a náboženské společnosti se mohou sdružovat do svazů církví a náboženských společností. Tyto svazy získávají právní subjektivitu registrací státem a jsou zapsány do rejstříku svazů církví a náboženských společností, vedeném též odborem církví Ministerstva kultury. Nemají právo zakládat odvozené právnické osoby.

Církev a náboženské společnosti organizované v jiné formě

⁸⁸ Viz http://spcp.prf.cuni.cz/dokument/dohoda_duchovni_sluzbavezenstvi.pdf

Do dnešní doby bylo v České republice registrováno 36 církví a náboženských společností a až dosud nebyla žádné z nich registrace odňata. Existují však ještě některá další náboženská společenství, která až dosud nevyužila možností být jako církev a náboženská společnost registrována, ať již z toho důvodu, že se k nim dosud nehlásí aspoň 300 zletilých osob s pobytem na území České republiky, což je podmínka k uvedené registraci, nebo z jiných sobě vlastních důvodů. Některá z nich se dala zapsat na Ministerstvu vnitra jako občanská sdružení a tak nabyla právní subjektivitu. Dnes připadá v úvahu jejich zápis jako spolků podle Nového občanského zákoníku. Zápis provádí soud.

Jednotlivá náboženství mohou vytvářet i náboženská společenství bez právní formy. Pokud ovšem mají nutnost vystupovat na veřejnosti (např. kvůli pronájmu modlitebny či jinému podobnému účelu), pak je zastupuje jednotlivec.

21. Dva stupně registrace církví a náboženských společností.

Registrace se zvláštními právy

Zavedení termínu *registrace* církví a náboženských společností v roce 1991 předcházelo užívání výrazu *uznání* církví a náboženských společností státem (do roku 1949) nebo *souhlas* státu s působením církví a náboženských společností (v letech 1949–1991). K uznání církví a náboženských společností státem docházelo přímo ze zákona nebo na základě rozhodnutí příslušného ministerstva, učiněného na základě zákona č. 68/1874 říšského zákoníku, jenž se týče zákonného uznání společností náboženských, který platil do 1. listopadu 1949. V mezidobí od 1. listopadu 1949 do 1. září 1991 příslušné ministerstvo nebo vláda udělovala souhlas k činnosti dalších dosud neuznaných církví a náboženských společností svým rozhodnutím, vydaným *praeter legem*.

Termín *registrace* církví a náboženských společností zavedl zákon č. 308/1991 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností, ke dni své účinnosti, tj. k 1. září 1991. Zákon prohlásil, že všechny církve a náboženské společnosti, které k uvedenému datu vyvíjely na území státu svou činnost ze zákona nebo na základě státního souhlasu, se považují za registrované. Jejich seznam byl uveden v příloze, která tvořila součást zákona. Seznam byl rozdělen do dvou částí, podle obou členských států československé federace. V seznamu týkajícím se České republiky bylo uvedeno devatenáct církví a náboženských společností. Zákon stanovil společná pravidla pro registraci dalších církví a náboženských společností v členských státech federace.

Rozhodnutí o dalších podmínkách, jako je početní census pro podání žádostí o registraci, svěřil do pravomoci zákonodárných orgánů členských států federace. Tehdejší zákonodárný orgán České republiky, tj. Česká národní rada, vydala zákon číslo 161/1992 Sb. Podle něho byla v České republice stanovena podmínka, že k církvi a náboženské společnosti žádající o registraci se hlásí nejméně 10,000 zletilých osob, které mají trvalý pobyt na území České republiky, případně 500 osob, jde-li o církev, která je členem Světové rady církví (World Council of Churches). Nešťastné bylo ustanovení, že v případě církví, které jsou členy Světové rady církví, stačí pouhých 500 osob; vyvolávalo mylnou představu, že Česká republika „nadržuje“ křesťanským církvím. Mylnou z toho důvodu, že tento druhý případ nejen nikdy nenastal, ale také obtížně mohl nastat. Sotva kdy se stane, aby některá ze zahraničních národních církví, které jsou členy Světové rady církví, měla na území České republiky více než 500 zletilých členů. Pokud by se příslušníci několika takových národních církví stejného vyznání (např. anglikánských) spojili a vytvořili v České republice novou církev, pak tato církev možná bude mít více než 500 zletilých členů, ale nebude členem Světové rady církví. A vznikne-li taková nová církev v České republice odstěpením části členů od některé dosavadní zde působící círk-

ve, nelze předpokládat, že bude záhy přijata do Světové rady církví. Takže se jednalo o bezúčelnou slovní proklamaci.⁸⁹

Podle zákona číslo 308/1991 Sb. byly v České republice registrovány dvě církve, které ke své žádosti o registraci na Ministerstvu kultury ČR přiložily po 10,000 podpisech osob, které se k nim hlásily. Byla to Náboženská společnost Svědkové Jehovovi (1993) a Luterská evangelická církev a. v. v České republice (1995), která se krátce předtím oddělila od Slezské církve evangelické augsburského vyznání.

Uvedená úprava byla, pokud jde o početní census, kritizována ze strany domácí i zahraniční veřejnosti. Počet 10,000 byl shledáván příliš vysokým, zdvojení cenzu za porušení zásady parity. Při přípravě nového zákona o církvích a náboženských společnostech, kterou vláda započala roku 1999, byla uvedená kritika vzata v potaz. Návrh nové právní úpravy spojoval dvě navzájem si odporující tendence: směřoval k omezení velmi široce pojatých náboženských svobod, současně však k liberalizaci registračního procesu. Východisko z tohoto dvojího rozporného přístupu se pokusil nalézt v zavedení dvoustupňové registrace. Rozšířil přístup početně menších církví a náboženských společností k registraci tím, že snížil početní census jednotně na 300 zletilých osob, které se hlásí k církvi a náboženské společnosti žádajícímu o registraci a mají trvalý pobyt na území České republiky. Současně vyjmul z řady dosavadních běžných oprávnění církví a náboženských společností některá, z nichž vytvořil nově konstituovanou tzv. „zvláštní práva“, která přísluší pouze některým z církví a náboženských společností, a to takovým, která jsou „registrována se zvláštními právy“. Ač zákon používá pro tuto registraci jen tento v předešlé větě uvedený výraz, jde ve skutečnosti o registraci v druhém stupni. Z práv dosud běžných se stala práva zvláštní.

Návrh na přiznání oprávnění k výkonu zvláštních práv může podat registrovan náboženské společenství, které je registrováno ke dni podání návrhu v prvním stupni registrace po dobu nejméně deseti let, zveřejňuje každoročně po deset let před podáním návrhu výroční zprávy o činnosti, plní řádně závazky vůči státu a třetím osobám, a prokáže, že se k němu hlásí nejméně 0,1% zletilých občanů nebo cizinců s trvalým pobytem v České republice podle posledního sčítání lidu. V současné době jde o 10,436 osob. V příloze k zákonu č. 3/2002 Sb. je uveden seznam jednadvaceti církví a náboženských společností registrovaných státem podle dosavadních právních předpisů. Tyto církve a náboženské společnosti získaly oprávnění k výkonu zvláštních práv v rozsahu, v jakém je vykonávaly ke dni nabytí účinnosti zákona č. 3/2002 Sb. Ne tedy každá z nich získala všechna zvláštní práva. Z patnácti církví a náboženských společností registrovaných podle zákona č. 3/2013 Sb. v letech 2002–2013 nezískalo zvláštní práva dosud ani jedno.

Ke zvláštním právům patří:

- právo vyučovat náboženství na státních školách;
- právo pověřit osoby vykonávající duchovenskou činnost k výkonu této činnosti v ozbrojených silách, ve vězeních a obdobných zařízeních;
- právo konat obřady, při nichž jsou uzavírány církevní sňatky s občanskoprávní účinností;
- právo zřizovat církevní školy jako zvláštní, specifický typ škol odlišný od škol soukromých s právem veřejnosti;
- právo duchovních zachovávat mlčenlivost v souvislosti se zpovědním nebo obdobným tajemstvím, je-li tato jejich povinnost tradiční součástí učení církve a náboženské společnosti po dobu nejméně padesáti let.

⁸⁹ Viz TRETERA, Jiří Rajmund, *Zákon o církvích a náboženských společnostech a rozvoj českého konfesního práva na počátku 21. století*, in MALÝ, Karel, TOMÁŠEK, Michal et al. (ed.), *Nové jevy v právu na počátku 21. století*, Karolinum, Praha, 2009, s. 241.

Zákon číslo 3/2002 Sb. stanovil ještě zvláštní právo na dotace platů duchovních ze státních prostředků na základě zvláštního předpisu. Tímto předpisem byl – což možná zní jako paradox – zákon číslo 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, vydaný za komunistické diktatury poté, co byl náboženským společenstvím odňat hospodářský majetek a zrušeno poskytování doplatků na platy duchovních, zvané kongrua. Ustanovení o uvedeném zvláštním právu bylo zrušeno zákonem číslo 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi, který stanoví postup k navrácení části shora uvedeného hospodářského majetku a jeho náhradě. Uvedený zákon současně zrušil platnost zákona číslo 218/1949 Sb. Tímto způsobem byl vytvořen předpoklad k budoucí finanční nezávislosti všech církví a náboženských společností v České republice na státu.

22. Církevní školy v ČR

Církevní školy v České republice tvoří zvláštní kategorii vedle škol veřejných a soukromých. Svým charakterem se blíží spíše školám veřejným. Platí zásada, že na církevní školy se vztahují právní předpisy pro školy veřejných zřizovatelů, tj. pro školy zřizované obcemi, svazky obcí, kraji nebo státem, pokud není v právních předpisech stanoveno jinak. Platný školský zákon zachovává jejich odchylné postavení od škol veřejných i soukromých zejména z hlediska financování. Běžné náklady jsou hrazeny státem a investiční náklady příslušným náboženským společenstvím (složkou náboženského společenství, která je zřídila). Náboženské společenství poskytuje zpravidla ze svého majetku budovu, ve které má škola své sídlo.

V roce 1950 komunistický stát všechny církevní školy na území České republiky zrušil. Teprve v průběhu roku 1990 došlo k obnově církevních škol v českých zemích, a to na základě zákona č. 171/1990 Sb. ze dne 3. května 1990, kterým byl změněn v té době platný školský zákon z roku 1984. Církevní školy zakládané od roku 1990 jsou školami nově zřízenými. Nedošlo tedy k restituci původních církevních škol. Zakládat církevní školy bylo opět umožněno všem dosud státem uznaným náboženským společenstvím. Církevní školy zakládají jak náboženská společenství jako celky (ústředí církví), tak jejich složky (diecéze, kláštery, farnosti, sdružení věřících), a to zpravidla v budovách, které jsou v jejich vlastnictví.

Při obnovení církevních škol neměli jejich církevní zřizovatelé k dispozici dostatek pedagogů, kteří by byli věřícími. (Učitelé byli totiž v době komunistického režimu vychováni tak, aby plnili funkci ‘kněží ateismu’ a aktivní členové náboženských společenství nebyli až na nepatrné výjimky ke studiu pedagogiky připouštěni.) Zřizovatel jmenoval ředitele, ale umožnil převzetí pedagogů z dosavadních škol, kteří si přáli stát se učiteli církevních škol bez ohledu na svou náboženskou příslušnost resp. nepřislušnost. Jen základní loyaltita k náboženskému zřizovateli se požadovala, což platí do dnešní doby.

Poměrně rychlé zřízení církevních škol, jejichž počet brzy dosáhl stavu z doby před rokem 1950, bylo umožněno také díky promptně vydaným zákonům o navrácení významné části klášterních budov mužským i ženským řeholním řádům č. 298/1990 Sb. a 338/1991 Sb. Velká část těchto budov byla po jejich opravě použita právě jako budovy věnované ke zřízení škol řeholních řádů nebo i jiných církevních subjektů (např. diecézí), kterým byly budovy řeholními řády zapůjčeny.

Nejen učitelé církevních škol mohou být příslušníky různých náboženských společenství nebo bez vyznání, ale totéž platí také o žácích. Během přijímacího řízení ani později nejsou žáci dotazováni na svou náboženskou příslušnost.

Zájem veřejnosti o vzdělávání dětí na církevních školách je značný. Zvláště je patrný v případě církevních gymnázií, jejichž počet brzy převýšil stav před rokem 1950. Tak např. v každé katolické diecézi nalézáme jedno až tři gymnázia založená diecézemi, vedle gymnázií

založených řeholními řády. O vysoké kvalitě církevních gymnázií svědčí výsledky některých veřejných soutěží.⁹⁰ Mimořádný je zájem o církevní mateřské školy.

Církevní školy jsou zřizovány na všech stupních, podobně jako veřejné a soukromé školy, kromě univerzit. Svým studijním programem se od veřejných škol neliší, až na nepatrné odchylky, jaké jsou i mezi jednotlivými veřejnými školami. Velký význam mají církevní mateřské školy pro děti od tří do šesti let, církevní základní školy, na nichž se plní povinná školní docházka od šesti do patnácti let, osmitřídňé církevní gymnázia pro žáky od jedenácti do devatenácti let, šestitřídňé a čtyřtřídňé gymnázia, odborné školy a konzervatoře.

Zvláštností českého školského systému jsou vyšší odborné školy, které přijímají studenty, kteří složili maturitní zkoušku. Svým charakterem se blíží vysokým školám, ale jejich studenti nedostávají akademické tituly. Poskytují teologické a jiné speciální vzdělání. Přípravují učitele náboženství v mateřských školách, katechety, pastorační asistenty působící v církvích, sociální pracovníky v církvích i ve veřejných sociálních institucích, a pracovníky médií. Příklady: *Husův institut teologických studií*, založený Církví československou husitskou, který slouží k přípravě jáhnů, pastoračních asistentů a pracovníků církevní administrativy.

JABOK - Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická, jejímž zřizovatelem je Salesiánská provincie Praha. Zabývá se vzděláváním budoucích pracovníků různého typu církevních a charitativních institucí.

Celkový počet církevních škol na území České republiky je 137.⁹¹ Přibližně 70% církevních škol zřídily složky Římskokatolické církve, na druhém místě je Českobratrská církev evangelická, následují ostatní protestantské církve a Církev československá husitská. Federace židovských obcí v České republice zřídila tři církevní školy.

Náboženská společenství zřizují kromě církevních škol také školská zařízení (např. církevní školská výchovná a ubytovací zařízení, církevní zařízení pro zájmové vzdělávání). Takových samostatně zřízených školských zařízení je osmnáct.⁹²

V průběhu doby došlo v českém právním systému k úpravám týkajícím se zřizovatelů církevních škol, podobným jako v dříve popsané úpravě náboženské výuky na veřejných školách. Právo zakládat církevní školy měla podle zákona č. 171/1990 Sb. od 1. června 1990 všechna do té doby státem uznaná náboženská společenství. Od účinnosti zákona č. 308/1991 Sb. to bylo devatenáct náboženských společenství uvedených v příloze k tomuto zákonu jako v České republice registrované, od registrace dalších náboženských společenství v letech 1993 a 1995 celkem jednadvacet náboženských společenství. Zákon č. 3/2002 Sb. omezil právo zakládat církevní školy pouze na náboženská společenství se 'zvláštním' právem zřizovat církevní školy. Ministerstvem kultury, příslušným k přiznání 'zvláštních' práv, bylo tehdy právo zřizovat církevní školy přiznáno jen deseti náboženským společenstvím, která do té doby svého práva na zakládání církevních škol skutečně využívala. Jejich počet se od té doby až do současnosti nezměnil. Jejich seznam se nekryje se seznamem náboženských společenství, jimž je přiznáváno zvláštní právo na výuku náboženství ve veřejných školách. Zvláštní právo zakládat církevní školy mají v České republice tato náboženská společenství: Římskokatolická církev, Církev československá husitská, Českobratrská církev evangelická, Slezská církev evangelická augsburského vyznání, Církev adventistů sedmého dne, Apoštolská církev,

⁹⁰ V celostátním posuzování výsledku státních maturit z června 2011 se mezi nejlepšími deseti gymnázii v České republice umístila vedle šesti veřejných a jednoho soukromého gymnázia celkem tři církevní gymnázia. To je opravdu velký počet, uvědomíme-li si, že církevní gymnázia tvoří jen nepatrný zlomek mezi českými gymnázii. Cf. Záboj Horák, *Církve a české školství*, Grada, Praha, 2011, s. 16.

⁹¹ Viz internetová stránka Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Statistická ročenka školství 2012/2013, Kapitola A, Vzdělávání v ČR - souhrn, Tabulka A 1.1.4 at <<http://toiler.uiv.cz/ročenka/ročenka.asp>>.

⁹² Viz internetové stránky Sekce církevního školství České biskupské konference. Katalog církevních škol. <<http://skolstvi.cirkev.cz/Skoly?kat=6>>.

Církev bratrská, Jednota bratrská, Bratrská jednota baptistů, Federace židovských obcí v České republice.

23. Právní úprava vyučování náboženství v ČR

Výuka náboženství ve veřejných školách

Výuka náboženství ve veřejných školách v České republice je zaručena na ústavněprávní úrovni, a to v článku 16 odst. 3 Listiny základních práv a svobod. Ten určuje, že „... zákon stanoví podmínky vyučování náboženství na státních školách.“ Ustanovení o státních školách se v školských předpisech vydaných později týkají všech škol zvaných veřejnými. Jde o školy veřejných zřizovatelů, tj. školy, které zřizují buď územní samosprávné celky, tj. obce nebo svazky obcí nebo kraje, anebo o školy, které zřizuje stát (jeho ústřední úřady, zejména ministerstva). Školy zřizované územními samosprávnými celky tvoří většinu škol (jsou mezi nimi všechny, které poskytují základní školní vzdělání a na nichž je docházka povinná). Školy zřizované státem (ministerstvy) tvoří menšinu a mají speciální ráz. Stát je povinen na základě shora uvedeného ústavního předpisu vydat zákon, kterým se povinnost vyučovat náboženství ve školách těchto zřizovatelů stanoví a upravuje. V současné době to činí školský zákon č. 561/2004 Sb.

Na školách zřizovaných obcemi, nebo svazky obcí, nebo kraji, nebo státem, ať již jde o základní školy (tj. školy, na nichž se plní povinná školní docházka dětí všech občanů a rezidentů na území České republiky ve věku od šesti do patnácti let), nebo o školy střední, které na ně navazují, se vyučuje náboženství jako nepovinný předmět, a to ve všech ročnících výuky. Škola je povinna zařídit otevření nepovinného předmětu výuka náboženství, jakmile se k této výuce přihlásí alespoň sedm žáků školy. K vyučování náboženství lze spojovat žáky z několika ročníků jedné školy nebo více škol, nejvýše však do počtu třicet žáků ve třídě. Spojovat žáky z více škol k vyučování náboženství lze na základě smlouvy mezi příslušnými školami, která upraví rovněž úhradu nákladů spojených s tímto vyučováním.

Výuku náboženství ve školách zajišťovala podle zákona č. 171/1990 Sb. všechna do té doby státem uznaná náboženská společenství. Od účinnosti zákona č. 308/1991 Sb. to bylo devatenáct náboženských společenství uvedených v příloze k tomuto zákonu jako v České republice registrované, od registrace dalších náboženských společenství v letech 1993 a 1995 celkem jednadvacet náboženských společenství. Zákon č. 3/2002 Sb. omezil právo konat výuku náboženství ve školách pouze na náboženská společenství se 'zvláštním' právem tuto výuku konat. Ministerstvem kultury, příslušným k přiznání 'zvláštních' práv, bylo tehdy právo vyučovat náboženství ve školách přiznáno jen devíti náboženským společenstvím, která do té doby svého práva na uvedenou výuku skutečně využívala. Jejich počet se od té doby až do současnosti nezměnil. Jsou to tato náboženská společenství: Římskokatolická církev, Církev československá husitská, Českobratrská církev evangelická, Slezská církev evangelická augsburského vyznání, Luterská evangelická církev a. v. v České republice, Náboženská společnost Svědkové Jehovovi, Církev adventistů sedmého dne, Křesťanské sbory a Apoštolská církev.

Náboženskou výuku ve škole uskutečňují učitelé, pověřeni některým z výše uvedených náboženských společenství, a to v pracovněprávním vztahu ke škole. Několik náboženských společenství se může na místní úrovni dohodnout, že výukou náboženství pověří společného zástupce. Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících, stanoví ve svém § 14 podmínky k přijetí učitele náboženství do učitelského sboru školy podobné jako u ostatních učitelů. Dále požaduje, aby učitel náboženské výuky měl odbornou kvalifikaci získanou univerzitním vzděláním v oblasti teologických věd nebo v oblasti pedagogických věd zaměřenou na přípravu učitelů náboženství. Učitel náboženství musí být platně pověřen od odpovědného orgánu

příslušného náboženského společenství. V případě Římskokatolické církve jde o příslušné biskupství.⁹³ V případě ztráty pověření uděleného náboženským společenstvím je škola povinna ukončit pracovněprávní vztah učitele jako učitele náboženství.

Výuky náboženství se účastní přihlášení žáci bez ohledu na to, zda přísluší k náboženskému vyznání, které náboženskou výuku organizuje, nebo k jinému náboženskému vyznání, nebo jsou bez vyznání. Ostatně údaj o náboženské příslušnosti žáků není a nesmí být na žádné škole zjišťován (a to dokonce ani na školách zřízených náboženským společenstvím, o nichž je pojednáno níže).

Realizací výuky náboženství na školách není dotčena možnost vyučovat náboženství také mimo školy, tj. ve vlastních prostorách náboženských společenství, a to jak těch, v jejichž prospěch svědčí uvedené zvláštní právo, tak i všech ostatních náboženských společenství. Toto právo vyplývá přímo z ústavně zaručené náboženské svobody. Je v české právní literatuře zdůrazňováno zejména proto, že v době komunistického totalitního režimu bylo některým náboženským společenstvím, obzvláště Římskokatolické církvi, zakazováno vyučovat náboženství na farnostech, pod sankcí odnětí státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti knězi, který by se takové výuky dopustil nebo ji ve své farnosti dovolil, a to navzdory tomu, že výuka ve školách byla, na rozdíl od výuky ve farnostech připouštěna.

Výuka náboženství v církevních školách

Církevní školy, o jejichž právním postavení je podrobněji pojednáno výše, mají v českém právním systému zvláštní místo a tvoří třetí kategorii škol vedle škol veřejných a soukromých. Pokud jde o vyučování náboženství na těchto školách, existují dvě varianty jeho úpravy. Škola může zavést povinnou náboženskou výuku pro všechny žáky, a to po dohodě s rodiči, kteří pro své dítě tuto školu zvolili. Nebo ji může zavést jako povinně volitelný předmět, tj. jeden z předmětů, které si žák, resp. jeho rodiče, vybere ze dvou nebo několika možností.

Výuka náboženství v soukromých školách

Právní řád České republiky umožňuje jednotlivcům i právnickým osobám jiným než stát nebo územní samosprávné celky zakládat školy, nazývané školami soukromými. Soukromé školy představují další kategorii škol v rámci státem uznané výchovné a vzdělávací soustavy, vedle škol veřejných a církevních. Všechny tři kategorie škol se zapisují do rejstříku škol, který vede ministerstvo školství nebo (v některých případech) kraje. Soukromé školy jsou financovány zčásti státem, zčásti z dalších zdrojů, zejména ze školného. Program výuky soukromých škol vychází ze stejných principů jako program veřejných škol, ale nevztahuje se na ně povinnost náboženské výuky. Zakladatel může, ale nemusí výuku náboženství do učebního programu zařadit.

Soukromé školy mohou zakládat také náboženská společenství, a to všech typů. Mohou je zakládat náboženská společenství registrovaná se zvláštním právem zřizovat církevní školy, a to jako školy odlišné od uvedených církevních škol. Dále je mohou zakládat všechna ostatní náboženská společenství, registrovaná i neregistrovaná.

24. Právní postavení teologických fakult v ČR

Teologické fakulty a ostatní možnosti studia teologie na vysokých školách

Právní systém České republiky nepřipouští ani vyučování náboženství na vysokých školách ani založení církevních škol na úrovni univerzit. Teologie jako věda je tradičně studována na veřejných vysokých školách. Zákon o vysokých školách připouští, aby náboženská společen-

⁹³ Viz školský zákon č. 561/2004 Sb., § 15 odst. 3.

ství zakládala soukromé univerzity. Až dosud tak žádné náboženské společenství neučinilo. Náboženská společenství v České republice jsou nepochybně spokojena s existencí současných pěti teologických fakult jako součástí veřejných univerzit.

Kromě teologických fakult se teologie vyučuje i na několika dalších fakultách vysokých škol, a o jako volitelnému předmětu. Jde o fakulty zaměřené jak na humanitní, tak na přírodovědecká a technická studia. Studenti těchto fakult si v doprovodném volitelném předmětu teologie rozšiřují své všeobecné vzdělání. O zařazení teologie do svého studijního programu rozhodují tyto fakulty samy.

Teologické fakulty v České republice nejsou samostatnými školami, ale jsou součástími veřejných univerzit. Každá univerzita je právnickou osobou s rozsáhlou autonomií. Fakulty, jakožto její součásti, mají právo vydávat vlastní statuty a vnitřní předpisy, nemají ale právní subjektivitu. Zásadním ustanovením pro právní postavení teologických fakult je §33 odst. 4 zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách, který stanoví, že vnitřní předpisy teologických fakult se předkládají ke schválení akademickému senátu univerzity až po jejich schválení příslušným náboženským společenstvím, pokud je povinnost schválení zakotvena ve vnitřních předpisech tohoto společenství.

V České republice působí dnes pět teologických fakult. Studium na těchto fakultách má formu bakalářského studia a magisterského studia, po nichž následují další dva stupně, licenciát a doktorát, jejichž udělování je upraveno odlišně podle konfesí. Univerzita Karlova v Praze má tři teologické fakulty.

Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy je jednou ze čtyř zakládajících fakult univerzity od jejího vzniku v roce 1348. Vedle přípravy kandidátů kněžství z římskokatolických diecézí v Čechách a některých řeholních řádů z celé republiky studují obor teologie také početní laičtí posluchači bez rozdílu vyznání. Jako další obory vedle katolické teologie byly před několika lety na fakultě otevřeny dějiny křesťanského umění, dějiny evropské kultury a aplikovaná etika.

V roce 1990 byla do Univerzity Karlovy inkorporována evangelická teologická fakulta. Na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy studují kandidáti kazatelského úřadu Českobratrské církve evangelické, a více než deseti dalších protestantských církví v českých zemích, budoucí laičtí pracovníci různých církví v sociální a pedagogické oblasti a zájemci o studium bez ohledu na náboženskou příslušnost. Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy není úzce spjata se žádným náboženským společenstvím, složení učitelského sboru a studentstva je konfesně smíšené.

V roce 1990 byla do Univerzity Karlovy inkorporována také husitská teologická fakulta. Na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy studují kandidáti kněžství v Církvi československé husitské a v Starokatolické církvi a také kandidáti kazatelského úřadu Náboženské společnosti českých unitářů. Nově byly v rámci této fakulty otevřeny ústav židovských studií a oddělení východního křesťanství. V hojném počtu na této fakultě studují také budoucí laičtí pracovníci různých církví v sociální a pedagogické oblasti a zájemci o studium bez ohledu na náboženskou příslušnost. Široká ekumenická otevřenost je dána nejen různou konfesní příslušností studentů, ale také učitelů. Přes tuto otevřenost je fakulta zásadně spojena především se současnou teologií Církve československé husitské.

Součástí Univerzity Karlovy v Praze jsou tedy celkem tři teologické fakulty, spolupracující navzájem i s ostatními fakultami univerzity. Někteří studenti si zapisují současně předměty vyučované na jiných fakultách.

Součástí Univerzity Palackého v Olomouci je Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého, která se zabývá katolickou teologií. Vedle přípravy kandidátů kněžství z římskokatolických diecézí na Moravě a ve Slezsku a některých řeholních řádů z celé republiky studují obor teologie také početní laičtí posluchači. Častým je dvouoborové studium ve

spolupráci s jinými univerzitními fakultami, zejména v oboru učitel náboženství a učitel jazyků (především angličtiny a němčiny).

V roce 1991 byla založena Teologická fakulta Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích, která se zabývá katolickou teologií. Fakulta neslouží výchově kandidátů kněžství, ale učitelů náboženství, pastoračních asistentů a sociálních pracovníků. V učitelském sboru jsou příslušníci různých vyznání. Mezi katolíky převažují členové kongregace salesiánů. Fakulta těsně spolupracuje s teologickým studiem v Benediktbeuern (Bavorsko).

Na katolických teologických fakultách studovalo v akademickém roce 2011/2012 celkem 3,300 studentů⁹⁴ a více než tisíc studentů na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlova a Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy. Kandidáti duchovenského úřadu tvoří menšinu studentů ve všech těchto fakultách. Ženy mají početní převahu na každé z těchto fakult.

25. Financování církví v českých zemích: historická tradice

Pod kapitolou „financování církví a náboženských společností“ se v kompendiích konfesního i církevního práva podává výklad o zdrojích, ze kterých církve a náboženské společnosti financují veškerou svou činnost bez ohledu na to, do jaké míry se na tomto financování podílejí veřejné instituce a do jaké míry jde o financování z vnitřních zdrojů (tak řečené „samofinancování“). Vyložíme si na tomto místě cestu hledání financování církví v České republice v současné době.

Hledáme-li v současné době vhodný model financování církví v českých zemích, musíme přihlídnout k jejich historickým tradicím a potom se vhodně poučit v jiných zemích.

Historická tradice

Církve financovaly svou činnost na území českých zemí tradičně

- a) z výnosu vlastního církevního majetku,
- b) z náhrady za sekularizovaný církevní majetek,
- c) z výnosu náboženských fondů (matic),
- d) ze státních a obecních dotací a subvencí,
- e) z příspěvků a darů členů a příznivců církví.

a) Výnos vlastního majetku

Zajištění činnosti církví, zejména katolické, vycházelo v minulosti především z *kapitálového vkladu předků*. Šlo o církevními právníckými osobami poctivě nabytý majetek, který na ně převedli darováním nebo odkazy členové církví zejména z řad šlechty a měšťanstva, v novější době i méně zámožní věřící. Je nepochybné, že jen malá část tohoto majetku pochází z darování králů, tedy ze „státních“ prostředků.⁹⁵

Také evangelické církve si vytvořily předpoklady pro částečné financování svých kultovních nákladů z nemovitého majetku. Již od 19. století si především jednotlivé farní sbory po-

⁹⁴ Česká biskupská konference (ed.), *Katolická církev v České republice* (Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2013), s. 72.

⁹⁵ Je věcí historiků, aby zhodnotili, jak velká (či spíše nepatrná) část církevního majetku pocházela z darů Koruny. Rozsáhlá obdarování z dob Karla IV. byla víceméně rozchvácena v dobách husitských; v době pobělohorské pak nedošlo k téměř žádné restituci majetku, o čemž svědčí založení solního cla konkordátem z roku 1630 (viz dále). Nepochybuje se o tom, že majetek pocházející z královských obdarování v době pohusitské představuje jen zanedbatelnou menšinu majetku, který si církevní instituce uchovaly do roku 1948.

řizovaly činžovní (nájemní) domy a z výnosu nájemného byly částečně hrazeny náklady na kostely, modlitebny a sborové domy (fary). V mnoha případech zejména ve městech je modlitebna zabudována přímo do činžovního domu jako jeho součást (někdy stavebně přímo v domě, jindy stavebně zčásti odděleně, v prostoru dvora nebo zadního traktu budovy). Z nájemného civilních nájemníků se částečně hradily (a do jisté míry i dnes hradí) investice a náklady na modlitebnu, další společné prostory užívané farním sborem, služební byty duchovních a kostelníka. Některé sbory si zakoupily v několika výjimečných případech rovněž pozemkový majetek (v ČCE šlo asi o 350 ha půdy celkem), aby z jeho výnosu byla udržována sborová budova nebo poskytován plat druhého duchovního ve sboru apod.

Také náboženské obce Církve československé investovaly dary, které obdržely od svých členů a příznivců, do podobného domovního majetku, nejčastěji do kombinace domu náboženské obce nebo dokonce samotného sboru (tj. kostela)⁹⁶ s domem činžovním. Významným zdrojem příjmů se pro tuto církev stal a dosud je pronájem urnových míst v kolumbáriích, umístěných přímo ve sboru.

Někdy se i minulosti i v současnosti možno setkat s názorem, že církve žádný majetek ve skutečnosti nevlastnily, protože jejich majetek měl veřejnoprávní charakter a v důsledku toho měl stát právo ho volně predisponovat a dnes je prý požadavek na restituci církevního majetku právně neadekvátní. Zapomíná se ovšem, že veřejnoprávní není totéž co státní. Církve navíc vždy byly poněkud zvláštními institucemi, které se nelze jednoznačně zařadit do kategorie veřejnoprávní nebo soukromoprávní instituce. Bylo by absurdní tvář v tvář tvrdit členům církví, kteří po generace budovali ze svých darů, sbírek i práce vlastních rukou společný církevní majetek, že prý ve skutečnosti všechno dělali pro stát.

b) Náhrada za sekularizovaný církevní majetek

Druhým zdrojem příjmů církví, zejména katolické, byla *náhrada ze strany státu za odcizený církevní majetek*. Nejstarší formou byla *cassa salis*, tj. poskytování cla z dovážené soli českým diecézím na základě konkordátu mezi Apoštolským stolcem a Českým královstvím z roku 1630. Šlo o odškodnění církve za to, že v té době nedošlo k restituci církevního majetku.⁹⁷ (Podobným způsobem je ve Spolkové republice Německo církvi poskytováno odškodnění za obročí, sekularizovaná v době napoleonské.)

c) Výnos náboženských fondů (matic)

Třetím zdrojem příjmů Katolické církve byly platby poskytované z výnosu majetku zemských náboženských fondů (matic). Šlo o zdroj příjmů z majetku vzniklého kombinací

1. majetku církevního, a to

a) majetku klášterů zrušených za vlády císaře Josefa II., tj.

aa) pronájmu některých zbývajících nemovitostí,

bb) z výnosu finančních prostředků získaných z prodeje klášterního majetku (často ovšem hluboko pod cenou),

⁹⁶ V evangelických církvích je pod výraz „sbor“ používán pro korporaci tvořenou členy církve, kdežto v Církvi československé (od r. 1971 československé husitské) je výraz „sbor“ používán pro kostel.

⁹⁷ K restitucím nedošlo, ačkoliv Koruna získala na základě konfiskátů jako trestních opatření proti vzbouřené šlechtě také mnoho původního církevního majetku. Pobělohorské konfiskáty byly však urychleně rozdělovány jiným subjektům, dříve než došlo k jednání s církevními autoritami o odškodnění. Také původní i nově získaný majetek vévody Valdštejna a jeho spojenců byl po jejich zavraždění v Chebu roku 1634 rozdan především šlechtě nově v zemi usídlené.

b) z interkalárních příjmů z obročí odváděných církví, tj. z výnosu obročí získaných po dobu jejich uprázdnění (vakance),⁹⁸ a z dalších odvodů církevních subjektů na základě zák. č. 51/1874 ř.z.

2. odvodů ze solní pokladny, tj. cla, určeného pro církve v náhradu za nerestituovaný majetek (do roku 1848).

Inflace, kterou náboženské fondy trvale trpěly, se jich poprvé silně dotkla znehodnocením peněz v roce 1811.

Dlouhý spor o právní charakter zemských náboženských fondů vyústil v závěr, že jde o zvláštní majetkové podstaty, ani státní, ani církevní, které jsou však ve správě státu s určením pro podporu Katolické církve, zejména nově založených a žádným vlastním fondem nezajištěných farností.

V případě schodku byl majetek náboženských fondů doplňován státní půjčkou, která však musela být a byla přednostně splácena v letech, kdy náboženské fondy vykázaly přebytek. Až do roku 1885 nedostávaly zemské náboženské fondy žádný státní příspěvek a majetek náboženských fondů byl výlučně církevního původu. Příspěvek na vyplácení doplatek k platům kněží pracujících v duchovní správě zvaných *kongrua* poskytovaný náboženským fondům poskytovaný v letech 1885 – 1949 měl již charakter nevratné půjčky. Odpovídal kongruovým a dotačním příspěvkům poskytovaným ostatním církvím.

d) Kongruové a dotační příspěvky poskytované státem

Kongrua, tj. doplnění výživného pro část katolického duchovenstva, nezajištěnou výnosy z obročního majetku, nebo zajištěnou jen nedostatečně, byla vyplácena z majetku zemských náboženských fondů nejprve na základě prozatímního kongruového zákona **č. 47/1885 ř.z.** a jeho novelizací č. 65/1890 ř.z. a č. 16/1894 ř. a provádějících ministerských nařízení, z nichž některé platily až do vydání vládního nařízení č. 124/1928 Sb. z. a n. Upřesnění kongruového režimu přinesl **zákon č. 176/1898 ř. z.** a na něj navazující zákony z r. 1902, 1907 a 1918. Kongruovými zákony se stát zavazoval doplňovat (prostřednictvím náboženských fondů) příjmy kněží v katolické (tj. římskokatolické, řeckokatolické a arménskokatolické) duchovní správě.

Zákon, daný dne 19. září 1898 č. 176 ř.z., **jímž vydávají se ustanovení o dotaci katolického duchovenstva** ve správě duchovní, stanoví v úvodní části svého § 1 postup při poskytování uvedené podpory takto:

„Samostatným katolickým duchovním správcům a pomocným kněžím doplní se nejnižší příjem stavu jejich přiměřený (*kongrua*) z fondů náboženských, vztažmo z *dotace* státem těmto fondům dávané, pokud kongrua tato není uhrazena příjmy s duchovním úřadem spojenými.“⁹⁹

Následující **zákon č. 177/1898 ř.z.** přiznává kongruu také Pravoslavné církvi. Protože náboženské fondy se této církve netýkaly, musela jim být vyplácena jako dotace ze státních prostředků přímo. K novelizaci zákona o kongruu ve prospěch Pravoslavné církve došlo pod č. 116/1918 ř.z.¹⁰⁰

První republika převzala dosavadní kongruové zákony a prováděcí předpisy. Dotace na kongruu ovšem v důsledku přerozdělování pozemkového majetku podle zákona o pozemkové reformě rostly. Novou úpravu kongruy a dotací přinesl **zákon č. 122/1926 Sb. z. a n. o úpra-**

⁹⁸ Šlo o konfesněprávní zásah, který byl v rozporu s církevním kanonickým právem. Podle kanonického práva přísluší interkalární příjem nejbližší nadřízené právnické osobě, tedy zpravidla biskupství, na jehož území se obročí nachází.

⁹⁹ BUŠEK, Vratislav a kol., *Československé církevní zákony*, s. 1462.

¹⁰⁰ V Uhrách (a tedy na území Slovenska a Podkarpatské Rusi) byl počet kongruálních církví širší. Kromě církví tří katolických obřadů a pravoslavné tam byla státní kongrua poskytována také Evangelické církvi augsburského vyznání, Reformované křesťanské církvi a Náboženským obcím židovským, což pokračovalo i v Československé republice až do března 1939 resp. do listopadu 1949.

vě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných případně recipovaných. (Podrobnosti viz oddíl 2.2.4.) Prováděcím předpisem k uvedenému zákonu bylo **vládní nařízení č. 124/1928 Sb. z. a n. o úpravě platů duchovenstva.**

Dotaci ve prospěch evangelických církví poskytoval stát na základě § 20 zák. č. 41/1861 ř. z. Také v Československé republice byla státní dotace v letech 1918 - 1949 přímo poskytována dotačním (nekongruovým) církvím. Patřila mezi ně také v té době početná Církev československá, založená roku 1920. Dotace se vyplácely *poměrným způsobem podle počtu členů církví*. Podíl na vyplacené kongruě, připadající na jednoho člena všech kongruových církví dohromady, odpovídal částce, poskytované dotačním církvím na každého jejich člena.

Nelze tedy spatřovat v rozlišování mezi církvemi kongruovými a dotačními nějaký diskriminační prvek. Celá konstrukce, při níž se dotace vypočítává v závislosti na tak pohyblivé platbě jakou byla kongrua – tj. v podstatě doplatek k výnosům obročí, závislý svou momentální výši na výnosnosti obročí za určité poslední sledované období – působí ovšem dojmem finančněprávního monstra, které by snad už opravdu nikdo nechtěl obnovovat.

Systém dotačních podpor na kongruu a dotací byl **zákonem č. 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví státem** nahrazen s účinností od 1. 11. 1949 proplácením **služného** ve prospěch duchovních pracujících v duchovní správě a při výchově duchovenstva. Služné nahrazovalo jak kongruu a dotace, tak výnosy z církví odňatých pozemků, které byly určeny k výživě duchovenstva (obročního majetku), stejně tak jako úhrada věcných nákladů kultu vyplácená církvím měla nahradit výnosy z církví odňatých pozemků, které byly určeny k financování věcných nákladů (zádušního, kostelního aj. majetku).

e) Příspěvky a darů členů a příznivců církví

Významným zdrojem příjmů všech církví vždy byly a i nyní jsou sbírky a drobné dary poskytované církvím jejich členy. Nekatolické církve mají výhodu v tom, že v jejich případě činily vždy větší podíl na zdroji příjmů než tomu bylo v Církvi katolické, tzn. že jejich členové byli zvyklí více na svou církev přispívat a mají tedy tradici větší finanční samostatnosti, na niž mohou navazovat.

26. Financování církví v českých zemích dnes

Přímé financování církví

Církve a náboženské společnosti jsou na území českých zemí financovány z více zdrojů. Těmito zdroji jsou:

- (1) výnos sbírek konaných při bohoslužbách i mimo ně,
- (2) pravidelné příspěvky i nepravidelné dary členů náboženských společenství i dary jiných soukromých subjektů,
- (3) poplatky poskytované náboženským společenstvím jejich členy v souladu s vnitřními předpisy těchto společenství,
- (4) dědictví a odkazy,
- (5) výnos majetku náboženskými společenstvími již dříve nabytého (pozemků, budov a finančních prostředků),
- (6) plnění ze zákona č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi.

Sbírky, konané při bohoslužbách v jejich průběhu nebo po jejich skončení, tvořily v minulosti a tvoří i v současnosti významnou součást příjmů téměř všech náboženských společenství. Jejich výnos je relativně vysoký a poměrně stálý. Jsou určeny na pokrytí nákladů na bohoslužebný provoz a ostatní výdaje základních jednotek náboženských společenství, případně na

další potřeby, určené podle přání vedení těchto základních jednotek i jejich nadřízených orgánů (např. na podporu studentů teologie, na podporu charit, církevních škol a jiných církevních ústavů, nebo na sociální a zdravotnickou pomoc obětem povodní, zemětřesení a jiných přírodních katastrof).

Dary mohou bez omezení náboženským společenstvím poskytovat také soukromé instituce, ať již hospodářské (např. akciové společnosti a společnosti s ručením omezeným), nebo společenské (např. spolky a neziskové organizace).

Některé sbírky na přesně vymezené budoucí náklady, např. na stavbu, rekonstrukci a údržbu bohoslužebných i jiných budov, na opravu, konzervaci a zabezpečování jejich interiéru, na pořízení a opravu varhan a zvonů, se konají i samostatně mimo bohoslužby. K tomu slouží sběrací listiny v budovách náboženských společenství a žádosti zasílané jejich členům. O získávání a rozdělování finančních prostředků na stavební a podobné účely pečují v některých náboženských společenstvích jejich speciální instituce, jako je Fond bratrské pomoci v Církvi československé husitské nebo Jeronýmova jednota v Českobratrské církvi evangelické, obdoba Gustav-Adolf-Werke v Německu a Rakousku.

Některá náboženská společenství určují ve svých vnitřních předpisech, jak velkou částku mají jejich členové platit každým rokem jako roční příspěvek. V některých náboženských společenstvích jde o desátek, v jiných se tento příspěvek nazývá církevní daň nebo salár. Žádný z těchto příspěvků není vymahatelný prostřednictvím státních orgánů. Přesto tvoří podstatnou součást příjmů většiny náboženských společenství, podobně jako sbírky. V českých diecézích katolické církve nebyl dosud pravidelný příspěvek zaveden, ale za příspěvku podobnou platbu jsou považovány dobrovolné dary odváděné věřícími, když žádají o sloužení mše svaté na jejich úmysl.

Náboženská společenství a jejich složky mají právo dědit ze závěti tak jako kterýkoliv jiný právní subjekt. Podle zák. č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku, účinného od 1. ledna 2014, mohou také získat majetkový prospěch na základě odkazu, založeného závětí. Odkaz je institut dědického práva, který v českém právu existoval do roku 1950 a který je novým občanským zákoníkem obnoven. Podle českého práva nemají náboženská společenství a jejich složky (např. kláštery) právo dědit ze zákona. K tomu, aby se staly dědici, je tedy vždy zapotřebí zůstavitelovy závěti. Dědictví v současné době nepředstavují významnou složku příjmů náboženských společenství.

Výnos vlastního majetku je dalším zdrojem příjmů všech náboženských společenství. Kromě úroků z vkladů na bankovních účtech, které mezi těmito příjmy tvoří jen nepatrný podíl, jde o hospodářský užitek z nemovitostí ve vlastnictví náboženských společenství. Ten tvořil zejména v minulosti velký podíl na zdrojích hospodářského zabezpečení jejich činnosti.

Hospodářský majetek náboženských společenství byl po komunistickém puči z února 1948 již v průběhu prvního roku diktatury zabaven a převeden na stát. Po přepadení mužských klášterů a deportaci řeholníků do centralizačních táborů v dubnu 1950 a následující deportaci řeholních sester do podobných pracovních táborů, která proběhla do konce roku 1952, byly postupně různou právní formou převedeny na stát i budovy klášterů. Jen kostely, kaple, farní budovy a zahrady a některé obytné budovy, v nichž sídlily instituce sloužící k náboženským účelům, zůstaly nadále soukromým vlastnictvím náboženských společenství. Z pronájmů částí těchto budov mají náboženská společenství příjmy dosud.

V letech 1990 a 1991 došlo k rozmnožení tohoto majetku náboženských společenství o budovy klášterů navrácených do vlastnictví řeholních řádů zákony č. 298/1990 Sb. a č. 338/1991 Sb. Jde o osmdesát šest mužských a osmdesát čtyři ženských klášterů na území České republiky. Většina jejich prostoru sice slouží přímo životu a činnosti klášterních společenství nebo církevních škol, část je však používána jako hospodářsky využitý prostor (byty, obchody, přednáškové a koncertní sály), z jejichž pronájmu plyne klášterům určitý (i když nevelký)

příjem. Nedostatkem těchto zákonů je, že klášterům nebyla vrácena ekonomická základna pro udržování klášterních budov a pro činnost klášterů.

Další restituční předpis je až z roku 2000. Jde o zákon č. 212/2000 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem, vydaný ve prospěch Federace židovských obcí. Od té doby až do roku 2013 k žádné restituci ve prospěch náboženských společenství nedošlo. Až zákon č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi, účinný k 1. lednu 2013, vyřešil dlouho odkládané problémy zmírnění majetkových křivd.¹⁰¹ V preambuli k zákonu se uvádí:

„Parlament, ... veden snahou zmírnit následky některých majetkových a jiných křivd, které byly spáchány komunistickým režimem v období let 1948 až 1989, vypořádat majetkové vztahy mezi státem a církvemi a náboženskými společnostmi jako předpoklad plné náboženské svobody a umožnit tak obnovením majetkové základny církví a náboženských společností svobodné a nezávislé postavení církví a náboženských společností, jejichž existenci a působení pokládá za nezbytný prvek demokratické společnosti, se usnesl na tomto zákoně ...“

Zákon umožňuje částečnou naturální restituci a provádí finanční vypořádání mezi státem a náboženskými společenstvími. Dále zavádí dočasné poskytnutí příspěvků na podporu činnosti dotčených náboženských společenství v náhradu za státní dotace na platy duchovních až dosud státem poskytované. Současně ruší zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem. Ruší také dosavadní ustanovení zákona č. 3/2002 Sb. o zvláštním právu některých náboženských společenství na státní dotace na platy duchovních.

Pokud jde o částečnou naturální restituci, mají být některé zemědělské a lesní nemovitosti a některé věci, které byly náboženským společenstvím odňaty v době od 25. února 1948 do 1. ledna 1990, do vlastnictví náboženských společností vydány, pokud svůj nárok na ně náboženská společenství uplatní u dnešních správců státního majetku, kteří jimi hospodaří, do 31. prosince 2013, a tento nárok doloží důkazem o svém původním vlastnictví. K podání žádostí náboženskými společnostmi již došlo. Jen malá část nároků již byla vyřízena.

Významnější část majetkového vyrovnání má tvořit finanční náhrada za utrpěné škody, která je v zákoně č. 428/2012 Sb., v jeho § 15, odst. 2, přesně vyčíslena a na jednotlivá dotčená náboženská společenství rozepsána. Tuto finanční náhradu má stát splácet ve třiceti bezprospěšně po sobě následujících splátkách.

Třetí součástí majetkového vyrovnání je dočasný příspěvek na podporu činnosti dotčených náboženských společenství v náhradu za státní dotace na platy duchovních dosud státem poskytované. Tento příspěvek má stát vyplácet po přechodné období sedmnácti let. První tři roky má co do své výše odpovídat částce poskytnuté dotčeným náboženským společenstvím v roce 2011. Výše příspěvku se od čtvrtého roku přechodného období každoročně snižuje o částku odpovídající 5% částky vyplacené v prvním roce přechodného období.

Nepřímé financování církví

Stavby ve vlastnictví náboženských společenství sloužící náboženským obřadům nebo duchovní správě, jsou osvobozeny od daně z nemovitosti. Stejně jsou od této daně osvobozeny pozemky, na kterých uvedené stavby stojí.¹⁰²

Výnosy kostelních sbírek, příjmy za církevní úkony a příspěvky členů registrovaných náboženských společenství, jsou osvobozeny od daně z příjmů.¹⁰³ Od daně dědické a daně darova-

¹⁰¹ K tomu viz Jiří Rajmund Tretera, 'State and Church in the Czech Republic', in *State and Church in the European Union*, ed. Gerhard Robbers, 2nd edn (Baden-Baden: Nomos, 2005), s. 51.

¹⁰² Viz zákon č. 338/1992 Sb., o dani z nemovitostí.

¹⁰³ Viz zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů.

cí je osvobozeno bezúplatné nabytí majetku registrovaným náboženským společenstvím.¹⁰⁴ Všechna daňová zvýhodnění se vztahují i na součásti náboženských společenství.

27. Pravidla duchovní péče v Armádě ČR

Ústavní záruky svobody vyznání bylo a je nutné realizovat také ve složkách ozbrojených sil, a to zřízením specializované duchovní služby. Běžně je to tak upraveno v evropských a amerických zemích, jako samozřejmost byla tato úprava přijata v členských státech Severoatlantického obranného společenství NATO (jedinou výjimku představuje Turecko).

Po roce 1990 se přistupovalo v ČSFR a v ČR k vyřešení účasti církví na zajištění svobody vyznání v armádě zpočátku trochu rozpačitě. Po čtyřicetileté protináboženské represi v celé společnosti a zvláště pak v Československé lidové armádě byl vliv věřících v nově rekonstruované Československé armádě a od roku 1993 v Armádě České republiky téměř nulový, a jejich zkušenosti z vojenského prostředí omezené.

Studenti bohosloví měli sice za komunistického režimu dost zkušeností ze služby v armádě, a to nejen ti nejstarší, kteří prošli značně netypickou tříletou až čtyřletou službou „beze zbraně“ v jednotkách PTP (Pomocných technických praporů) Československé lidové armády, spolu s ostatními „politicky nespolehlivými“. Také po zrušení PTP byli bohoslovci vyloučeni z předvojenské přípravy během vysokoškolského studia a museli odsloužit dva roky základní vojenské služby, počínající hodnotí vojína, tak jako většina ostatních branců. To samo jim dalo jistou zkušenost s vojenským prostředím, nevytvořilo ale příležitost k zastávání kvalifikované služby vojenského duchovního.

Pokusy vyřešit účast věřících na duchovní pomoci ozbrojeným silám docházením místních farářů (různých církví) v posádkových místech do kasáren se ukázala jako jen částečně efektivní. Plně nemohla uspokojit ani přítomnost jistého počtu věřících (i takových, kteří mají teologické vzdělání) v **humanitární službě České armády**.

Od roku 1996 se již jevílo jako *nezbytné* také v České republice naplnit ústavní práva vojáků a zavést specializovanou **armádní duchovní službu**, zajišťovanou v plném a výlučném pracovním poměru duchovními, kteří jsou doporučení svými církvemi a kteří prokážou schopnosti tuto službu přijmout a vykonávat.

Na základě neformální dohody mezi zástupci Katolické církve v ČR a Ministerstva obrany ČR začali roku 1996 působit v Armádě ČR (dále jen: AČR) první dva vojenští kaplani, a to v rámci nasazení v mezinárodních mírových misích IFOR a SFOR v bývalé Jugoslávii. Jejich působení bylo úspěšné. V návaznosti na to byla založena **Duchovní služba Armády České republiky** která existuje oficiálně od 3. června 1998, kdy byla podepsána

1. smlouva mezi Ekumenickou radou církví a Českou biskupskou konferencí o podmínkách vzniku a působení duchovní služby v resortu ministerstva obrany a
2. dohoda o spolupráci mezi Ministerstvem obrany ČR, Ekumenickou radou církví v ČR a Českou biskupskou konferencí o duchovní službě v resortu ministerstva obrany.

Vojenští kaplani jsou důstojníci. Každý kaplan, který vstupuje do AČR, je do služby vyslán společně Českou biskupskou konferencí (ČBK) a Ekumenickou radou církví (ERC) jako společný *zástupce všech církví* sdružených v těchto grémiích. Podřízenost vojenských kaplanů v organizační struktuře jejich církví není dotčena.

Podmínky jmenování vojenských kaplanů jsou stanoveny ve výše uvedené dohodě mezi Ekumenickou radou církví v ČR a Českou biskupskou konferencí z roku 1998. Obě skupiny církví se zavázaly rovnoměrně doplňovat celkový počet vojenských kaplanů tak, aby dosáhl počtu dvaceti pěti, což se během následujících necelých deseti let stalo. Podle další dohody,

¹⁰⁴ Viz zákon č. 357/1992 Sb., o dani dědické, dani darovací a dani z převodu nemovitostí.

v téže době uzavřené mezi Českou biskupskou konferencí a Ekumenickou radou církví v ČR, měl být počet vojenských kaplanů doplňován tak, že každým rokem byl stav kaplanů doplňován o dva katolické kaplany a jednoho kaplana z ostatních církví. Celkový stav kaplanů podle této dohody byl vytvářen tak, že zhruba dvě třetiny byly vyslány na návrh České biskupské konference a jedna třetina na návrh Ekumenické rady církví v ČR.

V čele sboru vojenských kaplanů stojí hlavní kaplan Armády České republiky, jmenovaný ministrem obrany České republiky na společný návrh Ekumenické rady církví v ČR a České biskupské konference vždy na čtyři roky (s možností jednoho opakování). Je podřízen náčelníkovi generálního štábu. V civilní složce Ministerstva obrany České republiky působí jako externí poradce ministra obrany pro záležitosti vojenské duchovní služby jeden duchovní, jmenovaný společně Ekumenickou radou církví v ČR a Českou biskupskou konferencí. Dohoda mezi nimi uzavřená stanoví, že jednu z výše uvedených nejvyšších funkcí obsazuje Ekumenická rada církví v ČR, druhou Česká biskupská konference. Vnější dohled nad vojenskými kaplany katolického vyznání ve smyslu kanonického práva Česká biskupská konference pověřila diecézního biskupa brněnského.

Činnost duchovní služby se řídí následujícími principy: ekumenicita, časová ohraničenost (zpravidla na dobu čtyř let, s možností opakování), primární nemisijnost. Účelem činnosti vojenských kaplanů není šíření víry. Duchovní služby a rozhovory jsou poskytovány vojákům, kteří o to projeví zájem, bez rozdílu vyznání, i těm, kdo jsou bez náboženského vyznání. Vojenští kaplani spolupracují s psychology Armády České republiky. Jsou přímo podřízeni vojenským velitelům (zpravidla na úrovni pluku či ještě vyšší vojenské jednotky). Jsou přidělováni k těm jednotkám, jejichž velitelé si to výslovně přejí.

K přijetí za vojenského kaplana se žádá vysokoškolské vzdělání a titul (zpravidla v oboru teologie), stávající nejméně dvouleté zapojení v duchovní správě náboženského společenství v pozici duchovního a ochota vytvářet přátelské ekumenické vztahy mezi vojenskými kaplany. Požaduje se výslovné pověření ke službě vojenského kaplana poskytnuté jejich vlastním náboženským společenstvím a na ně navazující pověření Českou biskupskou konferencí a Ekumenickou radou církví v ČR. V neposlední řadě mezi podmínky zařazení do služby vojenského kaplana náleží odpovídající zdravotní způsobilost, fyzická připravenost odpovídající normám pro vstup do armády České republiky, vhodný psychologický profil a rodinné zázemí. Vojenský kaplan se účastní vojenského výcviku kromě používání zbraně. Po vypršení doby, na kterou byl přijat, se vrací do civilu, obvykle nazpět do duchovní služby ve svém náboženském společenství.

Zkušenost se službou vojenských kaplanů se ukázala během doby jako velmi dobrá a jejich činnost jako prospěšná, a to nejen při záchranných pracích během katastrof (na příklad při záplavách) a při účasti Armády České republiky na vojenských misích v zahraničí (na Blízkém Východě, v Afganistanu), ale i při výcviku, během vojenských cvičení a ve vojenských školách. A to i při plné profesionalizaci České armády od roku 2005. Proto si Ministerstvo obrany vyžádalo *doplnění shora uvedené smlouvy*, k němuž došlo 26. ledna 2012, a kterým se počet vojenských kaplanů zvyšuje na čtyřicet, a to dvacet z katolické církve, sedm z církve československé husitské, pět z českoobratrské církve evangelické, dva z církve bratrské, a po jednom z církve adventistů sedmého dne, pravoslavné církve, slezské církve evangelické augsburského vyznání, jednoty bratrské, starokatolické církve a evangelické církve augsburského vyznání. Od roku 2015 mají rozmnožit řady vojenských kaplanů nad uvedený počet také zástupci evangelické církve metodistické, apoštolské církve a bratrské jednoty baptistů.

28. Pravidla duchovní péče ve věznicích v současné ČR

Působení náboženských společenství ve vězeňství, které tradičně nejen zajišťuje výkon náboženské svobody vězňů, ale napomáhá k jejich resocializaci, má v českých zemích velkou tradici, přerušenu až v období komunistické vlády. Náboženská společenství však měla přesto už v roce 1990 dobrý předpoklad pro rychlou obnovu tohoto působení. Důvod je nasnadě: duchovní i laičtí členové náboženských společenství měli s vězeňstvím z doby totalitního režimu dost osobních zkušeností. Vždyť kolik z nich bylo vězněno ještě v osmdesátých letech! Mezi prvními vězeňskými kaplany v České republice byli kněží a kazatelé, kteří vykonávali svůj trest odnětí svobody jako vězňové svědomí právě tam, kde po převratu začali poskytovat svou péči a kde dobře znali místní podmínky. Nebyla jim neznáma mentalita a problémy odsouzených za nejružnější trestné činy a také vězeňský personál jim byl z velké části dobře znám.

Obnovu působení náboženských společenství ve vězeňství umožnil zákon č. 179/1990 Sb., kterým byl změněn dosud platný zákon 59/1965 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. K posílení postavení zástupců náboženských společenství, docházejících do vězení duchovně pečovat o vězně již od roku 1990 a k upřesnění jejich postavení a kompetencí byla uzavřena první dohoda mezi státními orgány a zástupci náboženských společenství, uzavřená dne 7. ledna 1994. Stranami této smlouvy jsou Vězeňská služba České republiky, Ekumenická rada církví v České republice a Česká biskupská konference. Na základě uvedené smlouvy byl místo do té doby nepřiliš důsledně organizované péče vykonávané faráři v místech sídla věznic vytvořen dobře fungující systém péče o vězněné, vykonávaný zástupci různých náboženských společenství.

Každý uvězněný má právo zavolat si k rozhovoru duchovního kteréhokoliv náboženského společenství, podle vlastního výběru; nikdo mu nemůže být vnucován. Duchovní docházející do vězení se zavazují poskytovat svou péči komukoliv, bez rozdílu vyznání, i příslušníkům jiných než křesťanských vyznání, a zejména i těm, kdo nejsou příslušníky žádného vyznání. Od samého počátku poskytují duchovní svou péči ekumenicky, bez konfesního ohraničení. Ti, kdo na základě dohody z roku 1994 přijali své poslání vykonávat svou duchovní službu ve věznicích jako své zaměstnání, používají od té doby označení vězeňští kaplani a kaplanky, mohou být na základě doporučení svého náboženského společenství přijati za pracovníky Vězeňské služby České republiky a tvoří sbor kaplanů, zvaný **Vězeňská duchovní služba (VDS)**, v čele s hlavním kaplanem.

Vězeňská duchovní služba spolupracuje s občanským sdružením (spolkem) zvaným **Vězeňská duchovenská péče (VDP)**, která rovněž vysílá do věznic se souhlasem jejich vedení své zástupce vykonávat jednotlivé úkony duchovní péče včetně rozhovorů s vězněnými, a to vedle svého obvyklého zaměstnání a bezplatně. Každá osoba pověřená Vězeňskou duchovenskou péčí je zavázána docházet do vězeňského zařízení nejméně dvakrát za měsíc. Uvedené občanské sdružení je dobrovolným sdružením křesťanů různých vyznání. Je nadkonfesní organizací působící v ekumenickém duchu. Jejimi členy mohou být příslušníci náboženských společenství v jakémkoliv stupni registrace i náboženských společenství dosud neregistrovaných.

Činnost Vězeňské duchovní služby se po roce 1994 výborně osvědčila a došlo k jejímu postupnému rozšíření takřka do všech věznic. V praxi se naráželo na potřebu ještě bližší právní specifikace postavení všech složek, duchovně pracujících ve věznicích, a proto došlo záhy k nahrazení původní dohody zcela novou dohodou, uzavřenou mezi stejnými subjekty 28. června 1999. Další, v pořadí již třetí dohoda byla uzavřena 18. srpna 2008. V současné době je účinná *Dohoda o duchovní službě mezi Vězeňskou službou České republiky, Ekumenickou radou církví České republiky a Českou biskupskou konferencí ze 21. 11. 2013.*

Každá z uvedených dohod upravila spolupráci správy vězeňských ústavů, zvané Vězeňskou službou České republiky, a náboženských společenství při jejich duchovním a výchovném působení na obviněné, odsouzené a chovance ve výkonu zabezpečovací detence. Podmínkou pro působení ve věznicích je pověření náboženským společenstvím a bezúhonnost. Ty pově-

řené osoby, které jsou v pracovním poměru k Vězeňské službě České republiky, se nadále označují jako **vězeňští kaplani**. V současné době jsou kaplani zaměstnanci vězeňské služby, jsou současně členy občanského sdružení Vězeňská duchovenská péče a patří do deseti různých náboženských společenství. Působí ve dvaceti třech věznicích a vazebních věznicích. Jejich celkový počet se pohybuje kolem třiceti pěti osob. Hlavní kaplankou je žena. Ženy zastupují i katolickou církev (jde o pastorační asistentky). Jistý počet dalších zástupců jmenovaných náboženskými společenstvími pracuje mimo pracovní poměr. Ještě větší je počet dobrovolných pracovníků jmenovaných občanským sdružením Vězeňská duchovenská péče.

29. Církev a manželské právo a náboženská svoboda dětí v ČR

Nupturienti (ti, kdo spolu uzavírají sňatek, ženich a nevěsta) mají v České republice právo svobodně si vybrat, zda spolu uzavřou veřejně platné manželství občanskou nebo náboženskou formou. Obě formy jsou si rovné. V české právní teorii je tento systém označován za *alternativní formu uzavření manželství*. Sňatky s veřejnou platností uzavřené před orgány náboženských společenství jsou v právních předpisech České republiky označovány jako „církevní sňatky“ bez rozlišení, zda oddávající náboženské společenství je křesťanské nebo jiné než křesťanské. Princip alternativní formy uzavření manželství je na území českých zemích tradiční.

Princip alternativní formy uzavření manželství platil v českých zemích stejně jako v ostatních zemích předlitavské části rakousko-uherské monarchie již v době platnosti základních zákonů státních zvaných jako „prosincová ústava“ (1867), resp. předpisů tuto ústavu provádějících. Prosincová ústava byla účinná v českých zemích až do zřízení samostatného československého státu dne 28. října 1918, úprava formy uzavření manželství na základě recepce dosavadního rakouského právního řádu až do 13. června 1919. Úplně svobodná volba mezi náboženským a občanským sňatkem se v letech 1868–1919 týkala jen osob nekatolického vyznání nebo bez vyznání. V případě katolíků byla tato svoboda omezena. Ti měli uzavírat přednostně sňatek církevní, a teprve v případě, že je duchovní odmítl oddat z důvodů, neuvedených ve státním zákoně, jim vznikl nárok na uzavření občanského sňatku. Občanský sňatek měl tedy v případě katolíků pouze charakter subsidiární.

V plné míře se princip neomezené alternativní formy uzavření manželství prosadil několik měsíců po zřízení samostatného československého státu. Stalo se tak *zákonem č. 320/1919 Sb., kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství, z 22. května 1919*, účinným od 13. června 1919. Úprava podle tohoto zákona platila až do 1. ledna 1950.

Za nacistické okupace (1939–1945) byla úprava podle shora uvedeného zákona aplikována jen ve prospěch Čechů žijících v okupovaném vnitrozemí (v tak zvaném Protektorátu Čechy a Morava). Pro Němce a ostatní říšské občany ve vnitrozemí i v pohraničí okupanti zavedli obligatorní občanský sňatek. Součástí obřadu pro Němce byly tehdy projevy spojené se zdůrazněním nacistické ideologie, týkající se povinností rodičů – příslušníků ‘vyšší rasy’ ve vztahu k nacisty dobývané a budované „Nové Evropě“.

V Československu osvobozeném roku 1945 se uplatňování alternativní formy uzavírání manželství obnovilo opět na celém území státu v jeho původních hranicích. Prosadila se doktrína nepřerušené právní kontinuity československého právního řádu se stavem platným k 30. září 1938.

K přerušení platnosti alternativní formy uzavření manželství došlo v Československu až za diktatury komunistické strany, která se moci ujala pučem z 25. února 1948. Obligatorní občanský sňatek byl zaveden zákonem č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, s účinností od 1. ledna 1950. Tento stav byl potvrzen zákonem č. 94/1963 Sb., o rodině.

Po obnovení demokracie se československý právní řád vrátil opět k alternativní formě uzavření manželství. Změnu **s účinností k 1. červenci 1992** zavedl pro celé území České a Slovenské federativní republiky zákon tehdejšího federálního shromáždění č. 234/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině.

Mezi lety 2001 až 2012, v rámci přípravy nového občanského zákoníku v České republice, nahrazujícího mezi jiným také dosud platný zákon o rodině, byla vedena bouřlivá veřejná diskuse o tom, zda ponechat alternativní formu uzavření sňatku či znovu zavést obligatorní občanský sňatek. Výsledkem bylo rozhodnutí zachovat dosavadní stav. Parlament České republiky se usnesl dne 3. února 2012 na zákoně č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, kterým ponechává ode dne své účinnosti k 1. lednu 2014 alternativní formu uzavření manželství s jednou drobnou změnou, kterou uvádíme dále.

Až do 1. ledna 1950 bylo možno manželství v Československu uzavřít před náboženskými obcemi každého státu uznaného náboženského společenství. Zákon č. 234/1992 Sb. obnovil tento stav od 1. července 1992 s tím, že termín „uznání“, týkající se náboženských společenství, byl již rok předtím nahrazen termínem „registrace“. Manželství bylo možno uzavřít před všemi církvemi a náboženskými společnostmi registrovanými podle zákona č. 308/1991 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností. Šlo o devatenáct církví a náboženských společností uvedených v příloze k zákonu č. 308/1991 Sb., později včetně dvou dalších církví a náboženských společností registrovaných podle uvedeného zákona (1993, 1995).

Podle zákona č. 3/2002 Sb., o církvích a náboženských společnostech, který liberalizoval podmínky pro registraci náboženských společenství, přísluší právo uzavírat církevní manželství jen církvím a náboženským společnostem registrovaným se „zvláštními právy“. Svědčí ve prospěch všech jednadvaceti církví a náboženských společností registrovaných již dříve a uvedených v příloze k tomuto zákonu. Žádná z patnácti církví a náboženských společností registrovaných později (2002–2013) dosud nesplnila podmínky pro registraci se „zvláštními právy“. Jakmile ale kterákoliv z nich (i z dalších náboženských společenství, která budou v budoucnu registrována) tyto podmínky splní, získá právo na registraci se „zvláštními právy“ včetně práva, aby před ním byly uzavírány církevní sňatky. Toto právo církev a náboženská společnost nabývá ve správním řízení s možností odvolat se k soudu.

Zákon č. 234/1992 Sb. předepisuje, že manželství se uzavírá souhlasným prohlášením muže a ženy před orgánem státu nebo před orgánem církve a náboženské společnosti, že spolu vstoupí do manželství, a to veřejně a slavnostním způsobem, v přítomnosti dvou svědků. Nupturienti musí splňovat všechny podmínky státními zákony stanovené pro uzavření manželství. Podle zákona č. 91/1998 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, si musí nupturienti před uvažovaným církevním sňatkem obstarat osvědčení veřejného matričního úřadu o tom, že jsou schopni podle právního řádu České republiky uzavřít sňatek. Toto osvědčení nesmí být ke dni církevního sňatku starší tří měsíců. Nesplnění této podmínky má za následek občanskoprávní neexistenci manželství. Nový občanský zákoník, tj. zákon č. 89/2012 Sb., prodlužuje od okamžiku své účinnosti, to jest od 1. ledna 2014, výše uvedený termín na šest měsíců.

Podle současného právního stavu je oddávající v případě církevního sňatku povinen do tří pracovních dnů od uzavření manželství doručit matričnímu úřadu, v jehož správním obvodu bylo manželství uzavřeno, protokol o uzavření manželství. Veřejně platný dokument o uzavření manželství vydává matriční úřad.

Byl-li uzavřen občanský sňatek, nemají následné náboženské obřady právní následky. Byl-li uzavřen církevní sňatek s občanskoprávními účinky, nelze následně uzavřít občanský sňatek (zákon č. 89/2012 Sb., § 670).

Všechna náboženská společenství mají právo používat ve svých vnitřních záležitostech své vlastní náboženské právo, tedy i náboženské rodinné právo. Výkon těchto práv je však vynuti-

telný jen uvnitř jednotlivých náboženských společenství jejich vlastními právními sankcemi; není vynutitelný státní mocí.

Rozhodnutí orgánů náboženských společenství v manželských záležitostech, včetně prohlášení neplatnosti manželství, nemají mimo náboženské společenství žádnou účinnost.

Žádné z náboženských společenství nelze k výkonu sňatkového obřadu nutit. To platí také o náboženských společenstvích, před nimiž jsou uzavírány veřejně platné církevní sňatky.

Náboženská svoboda dětí

Zákon č. 3/2002 Sb. deklaruje ve svém § 2 odstavci 2, že právo nezletilých dětí (osob do dovršeného osmnáctého roku věku) na svobodu náboženského vyznání nebo být bez vyznání je zaručeno. Zákonní zástupci nezletilých dětí mohou výkon tohoto práva usměrňovat způsobem odpovídajícím rozvíjejícím se schopnostem nezletilých dětí. Zákon navazuje svou dikcí na znění článku 14 Úmluvy o právech dítěte z 20. listopadu 1989, kterou je Česká republika vázána. Podle uznávaného komentáře¹⁰⁵ je ustanovení zákona třeba v uvedeném případě vykládat rovněž ve světle Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, jeho článku 18 odstavce 5, podle kterého mají smluvní strany „šetřit svobody rodičů, a případně poručníků, zajistit náboženskou a mravní výchovu jejich dětí podle vlastního přesvědčení“. Podle stávající judikatury dosud v České republice nedošlo k soudně řešeným konfliktům mezi náboženskou svobodou dítěte a právem rodičů na usměrňování výkonu práva dítěte na náboženskou svobodu.

Není všeobecně znám případ soudního řešení rozporu mezi představami obou rodičů o náboženské výchově dítěte a tedy o usměrňování jeho práva na svobodu náboženského vyznání, i když takový případ se zejména po rozvodu manželství může vyskytnout. Je-li dítě svěřeno soudem do péče jen jednoho z rodičů – přičemž se při rozhodování soudu vychází ze zájmu dítěte – pak záleží na tomto rodiči. Ale pokud soud dospěje k závěru, že dítě svěří – opět výslovně v zájmu dítěte – do společné nebo do střídavé výchovy obou rodičů, může k takovému rozporu dojít.

Právo na svobodu náboženského vyznání mají i nezletilé děti, které jsou vychovávány v ústavní výchově, tedy mimo systém klasické rodinné péče. Zákon číslo 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy, stanoví ve svém § 20 odstavci 1, že dítě s nařízenou ústavní péčí má právo „na svobodu náboženství, při respektování práv a povinností osob odpovědných za výchovu usměrňovat dítě v míře odpovídající jeho rozumovým schopnostem“.

30. Duchovní péče v nemocnicích a sociálních ústavech. Výhrada svědomí

Absence právní úpravy, zabezpečující přístup zástupců církví do nemocnic, do léčeben dlouhodobě nemocných a do sociálních ústavů, byla po dlouhou dobu pocítována jako tíživý nedostatek v české právní úpravě, jak na to upozorňovala naše konfesněprávní literatura.¹⁰⁶

Obzvláště nutným se právní úprava uvedené sféry jeví tam, kde je schopnost pohybu pacienta a jeho styku s vnějším světem omezena (úraz, operace, zařazení na jednotku intenzivní péče) anebo styk pacienta s vnějším světem je ztížen jeho nepohyblivostí či stářím, případně nařízenou izolací (zařazení na infekční oddělení, do psychiatrické léčby apod.).

V letech 1991–2011 bylo uvedené právo odvozováno přímo z ústavního předpisu, tj. Listiny základních práv a svobod. Podrobnější zákonná úprava neexistovala.

¹⁰⁵ Cf. Jakub Kříž, *Zákon o církvích a náboženských společnostech, Komentář* (Praha: C. H. Beck, 2011), 25.

¹⁰⁶ Např. TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2002, s. 145, a HRDINA, Antonín Ignác, *Náboženská svoboda v právu České republiky*, Eurolex Bohemia, Praha, s. 191–194.

Úkony duchovní služby byly připouštěny v uvedeném mezidobí pouze *ad hoc*, fakticky záleželo spíše na rozhodnutí a toleranci ze strany rozhodujících zdravotnických pracovníků a pracovníků sociálních ústavů.

Naděje na realizaci právní i smluvní zajištění duchovenské a pastorační služby ve zdravotnických zařízeních na území České republiky vzbudila Smlouva mezi Českou republikou a Svatým stolicí o úpravě vzájemných vztahů, podepsaná 25. července 2002, a sice její článek 14, odst. 2 a 3. Odmítnutí doporučit smlouvu k ratifikaci, k němuž došlo v Poslanecké sněmovně PČR následujícího roku, tyto naděje na čas zmařily.

K pozitivním změnám v této oblasti došlo od roku 2006 a nově od roku 2011. Poprvé šlo o přípravu na straně církví, které na rozdíl od své dřívější převažující pasivity začaly projevovat svou iniciativu: začaly připravovat organizační zajištění svých povinností na poli duchovní péče o nemocné, jak jim to předepisuje jejich vlastní víra. V druhém případě šlo také o právní zajištění ze strany státního zákonodárství.

Příprava ze strany ČBK a ERC

Dne 20. listopadu 2006 byla uzavřena *Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví mezi Českou biskupskou konferencí a Ekumenickou radou církví v České republice*. Dodatek k ní byl podepsán 12. prosince 2011. Jejich předmětem je úprava vysílání nemocničních kaplanů a dobrovolníků do zdravotnických zařízení s cílem prospět trpícím bez ohledu na jejich vyznání.

Nemocniční kaplani a dobrovolníci jsou do zdravotnického zařízení vysíláni na základě písemné dohody mezi církví, působící v místě, kde se nachází zdravotnické zařízení, a tímto zařízením. Dohoda upravuje podmínky činnosti nemocničních kaplanů a dobrovolníků v něm. Vysílající církev může vůči zdravotnickému zařízení zastupovat více církví, mezi nimiž o tom dojde k dohodě.

Nemocničními kaplany jsou osoby, které poskytují duchovní péči ve zdravotnickém zařízení, každá na základě pověření (jmenovacího dekretu) vydaného její církví, která uzavřela smlouvu se zdravotnickým zařízením. Jde o členy multidisciplinárního zdravotnického týmu.

V případě katolické církve vydává pověření diecézní biskup nebo exarcha. U členských církví Ekumenické rady církví v ČR vydává pověření příslušná církevní autorita určená vnitřními předpisy církve; buď představitel její vyšší správní jednotky, nebo její nejvyšší představitel.

Dobrovolník v oblasti duchovní péče ve zdravotnictví je osoba, která se ve svém volném čase pod vedením nemocničního kaplana podílí na duchovní péči ve zdravotnickém zařízení, a to na základě pověření vydaného jeho církví.

Vyslání nemocničních kaplanů, jeho změny a skončení oznamují jejich vlastní církev příslušným koordinujícím složkám České biskupské konference a Ekumenické rady církví v ČR a rovněž i zástupcům všech dotčených církví v daném místě.

Mezi kvalifikační předpoklady nemocničního kaplana náleží:

- pověření ze strany vlastní církve,
- ukončené vysokoškolské vzdělání v oblasti teologie v magisterském stupni,
- minimálně tři roky působení v obecné pastorační péči,
- specializovaný kurz nemocničního kaplanství, případně odpovídající vzdělání.

Nemocniční kaplan je povinen

- seznámit se s obecnými zásadami pastorační péče a základy organizace v katolické církvi i v jednotlivých členských církvích Ekumenické rady církví v ČR,
- mít znalosti o všech náboženských společenstvích působících v České republice,
- mít znalosti bioetiky a organizace zdravotnictví.

Podobné, jen poněkud méně přísné, jsou kvalifikační předpoklady dobrovolníka.

Dohoda se vztahuje na katolickou církev a církve sdružené v Ekumenické radě církví v České republice. Církve se v Dohodě zavázaly, že při výběru kandidátů nemocničního kaplanství budou dbát

- na osobnostní kvality uchazeče,
- na ekumenickou otevřenost (spolupráci s duchovními ostatních církví) a
- na schopnost komunikace.

K podpoře působení náboženských společenství v oblasti duchovní péče ve zdravotnictví byla v roce 2011 založena *Asociace nemocničních kaplanů*, občanské sdružení, v jehož vedení jsou zastoupeni zejména představitelé protestantských církví. Předmětem jeho činnosti je podpora vzdělání, osvěty a zabezpečení kvalitní profesionální duchovní a pastorační péče o nemocné, jejich blízké, zdravotnický personál a kaplany. Za podobným účelem byla 2. října 2012 založena *Katolická asociace nemocničních kaplanů*, která je součástí České biskupské konference, a sdružuje všechny nemocniční kaplany „ustanovené Římskokatolickou církví a Řeckokatolickou církví ke zvláštní službě nemocným v nemocnicích, jejich rodinám, lékařům a ostatnímu zdravotnickému a ošetrovatelskému personálu“.¹⁰⁷

Zákon 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování

Český právní řád upravuje oblast duchovní péče ve zdravotnictví uvedeným zákonem, který stanoví, že pacient má při poskytování zdravotních služeb v lůžkovém zařízení právo na duchovní péči ze strany kterékoli registrované církve a náboženské společnosti. Návštěvu duchovního nelze pacientovi odeprít v případech ohrožení jeho života nebo vážného poškození zdraví.

Dohoda mezi státem resp. jinými veřejnými orgány a náboženskými společenstvími, která by upravovala podrobnosti působení nemocničních kaplanů ve zdravotnických zařízeních, dosud uzavřena nebyla.

Duchovní péče v sociálních ústavech

Ustanovení Dohody o duchovní péči ve zdravotnictví se používají analogicky také pro sociální a obdobná zařízení.

Výhrada svědomí

Český právní řád uznává právo zdravotnického pracovníka odmítnout poskytovat zdravotní služby v případě, že by jejich poskytnutí odporovalo jeho svědomí nebo náboženskému vyznání. Uplatňování uvedené výhrady svědomí je upraveno zákonem číslo 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování.

¹⁰⁷ Cf. ELIÁŠ, Vojtěch, *Katolická asociace nemocničních kaplanů*, in: *Revue církevního práva* 54–1/13, s. 86.

Uvedená výhrada ve svědomí nesvědčí ve prospěch zdravotnického personálu tam, kde jde o eutanázii (asistovanou sebevraždu). Ta totiž není v právním řádu České republiky povolena.

Zvláštním případem je zřízení opatrovníka nemocnému dítěti, při jehož bezprostředním ohrožení života je nezbytné provedení transfuze krve, pokud rodiče dítěte tento lékařský postup odmítají. Ústavní soud zamítl ústavní stížnost rodičů – členů náboženské společnosti Svědků Jehovových – proti postupu obecných soudů, které ustanovily jejich dítěti opatrovníka a svěřily dítě do péče onkologické kliniky. Ve svém nálezu sp. zn. III. ÚS 459/03 ze dne 20. srpna 2004 dospěl Ústavní soud k závěru, že ochrana zdraví a života dítěte „... je zcela relevantním a více než dostatečným důvodem pro zásah do rodičovských práv, kdy jde o hodnotu, jejíž ochrana je v systému základních práv a svobod jednoznačně prioritní. Jinak řečeno, obecné soudy jsou povinny zajistit spravedlivou rovnováhu mezi zájmy dítěte a zájmy jeho rodiče, zvláštní pozornost však musí být věnována zájmu dítěte, který může – v závislosti na své povaze a závažnosti – převážit nad zájmem rodiče ...; především nelze připustit, aby rodiče přijímali opatření škodlivá pro zdraví nebo rozvoj dítěte.“

Téma 31–37

Viz TRETERA, Jiří Rajmund, PŘIBYL, Stanislav, *Konfesní právo a církevní právo*, J. Krigl, Praha, 1997, s. 106–112.

31. Konfesní právo v Německu nebo v Rakousku.

32. Konfesní právo v Belgii a v Nizozemí.

33. Konfesní právo ve Francii.

34. Stát a církev ve Španělsku.

35. Stát a církev v Itálii.

36. Stát a církev v Dánsku a Švédsku.

37. Stát a církev v USA